



กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อวางแผนดำเนินงาน

โครงการพุทธอุทยาน กรณีศึกษา: ชุมชนบ้านป่าคา

อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

พระชัยวัฒน์ อุกุคปญฺโญ (หันกลาง)

ปัญหาพิเศษนี้เป็นส่วนหนึ่งของความสมบูรณ์ของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน
สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

พ.ศ. 2555

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่โจ้



ใบรับรองปัญหาพิเศษ

สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน

ชื่อเรื่อง

กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อวางแผนดำเนินงาน

โครงการพุทธอุทยาน กรณีศึกษา: ชุมชนบ้านป่าคา

อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

โดย

พระชัยวัฒน์ อดุลปญโญ (หันกลาง)

พิจารณาเห็นชอบโดย

ประธานกรรมการที่ปรึกษา

(อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์)

วันที่ 28 เดือน พ.ค. พ.ศ. 2565

กรรมการที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์สมชาย องค์ประเสริฐ)

วันที่ 28 เดือน พ.ค. พ.ศ. 2565

กรรมการที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินทอง)

วันที่ 28 เดือน พ.ค. พ.ศ. 2565

ประธานกรรมการประจำหลักสูตร

(รองศาสตราจารย์ ดร.ปราโมช สีตะโกเศศ)

วันที่ 28 เดือน พ.ค. พ.ศ. 2565

สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการรับรองแล้ว

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จำเนียร ขจรราช)

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

วันที่ 29 เดือน พ.ค. พ.ศ. 2565

ชื่อเรื่อง	กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อวางแผนดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยาน กรณีศึกษา: บ้านป่าคา อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่
ชื่อผู้เขียน	พระชัยวัฒน์ อรุณบุญโญ (หันกลาง)
ชื่อปริญญา	วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน
ประธานกรรมการที่ปรึกษา	อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์

บทคัดย่อ

ปัจจุบันมีสำนักสงฆ์ และที่พักสงฆ์กว่า 6,000 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์อย่างผิดกฎหมาย เพื่อแก้ปัญหานี้ พร้อมกับปัญหาการบุกรุกทำลาย ทรัพยากรป่าไม้ จึงมีโครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อาศรมพระบัณฑิตอาสา พัฒนาชาวเขาบ้านป่าคา ได้ดำเนินการโครงการพุทธอุทยานในชุมชนลาหู่บ้านป่าคา ซึ่งตั้งอยู่ในเขต พื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก โดยกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อวางแผนโครงการพุทธอุทยาน การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของคน ในชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ดำเนินการโดยการจัดเวทีชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็น วิเคราะห์ และสังเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข โดยใช้หลักพุทธธรรม อริยสัจ 4 เป็นแนวในการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ ประกอบกับการใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการทำ Focus Search Conference (F.S.C.)

เวทีเพื่อการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย 2 เวทีแรก ดำเนินการโดยผู้นำ เครือข่ายอนุรักษ์ของชุมชน 20 คน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วย สมาชิก อบต. แกนนำ กลุ่มเยาวชน คณะครูโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยมา พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก โดยใช้หลักพุทธธรรม อริยสัจ 4 ที่พระบัณฑิตอาสา พัฒนาชาวเขาได้ให้แนวทางในการวิเคราะห์ประเด็นปัญหา มูลเหตุของปัญหา สภาพที่ชุมชนได้รับ ปัญหา และการสร้างแนวทางดับปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ปัญหาการใช้และจัดการ ทรัพยากรป่าไม้ที่วิเคราะห์ได้จากเวที มีทั้งปัญหาจากคนในชุมชน และจากเจ้าหน้าที่อุทยาน เพื่อให้ได้รู้และเข้าใจในสถานะที่ชุมชนได้รับปัญหา และการสร้างแนวทางดับปัญหาด้านทรัพยากรป่า ไม้ ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ได้ดูงานชุมชนลาหู่ บ้านจะบูนี ในเขตป่าสงวนแห่งชาติในพื้นที่ภูเขา อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นชุมชนเข้มแข็งที่มีประสบการณ์ในการแก้ปัญหาดังกล่าว นับเป็นการดูงานที่เหมาะสมกับ “ภูมิสังคม” การดูงานเป็นไปอย่างมีแผนการ วัตถุประสงค์ และ

กำหนดตัวบุคคลที่จะรับผิดชอบงานแต่ละด้านล่วงหน้าอย่างชัดเจน หลังจากการดูงานได้จัดเวทีย่อย เพื่อถอดบทเรียน กำหนดเป็นโครงการและแผนงานต่าง ๆ แผนงานและโครงการที่ชุมชนจะดำเนินการเป็นประจำในทุกปี ได้แก่ โครงการทำแนวกันไฟในวันที่ 5 มีนาคมโครงการทำฝายชะลอน้ำในวันที่ 5 มิถุนายน โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติในวันที่ 12 สิงหาคม และโครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติในวันที่ 5 ธันวาคม นอกจากนี้ยังมีการแบ่งพื้นที่ป่าเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ป่าอนุรักษ์ป่าใช้สอยแบบไม่ตัดไม้ และป่าที่อนุญาตให้ตัดไม้ใช้สอยในชุมชน มีการออกกฎระเบียบกติกา ข้อบังคับในการใช้ทรัพยากรป่า แผนงานและโครงการทั้งหมด ได้รับการทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้านโดยมติเห็นชอบอย่างเป็นเอกฉันท์ของตัวแทนครัวเรือนทั้งหมด 89 ครัวเรือน ซึ่งทั้งหมดเป็นโครงการที่ชุมชนดำเนินการเองได้ วันที่ 5 มีนาคม 2554 ชุมชน ได้ดำเนินการทำแนวกันไฟเป็นโครงการแรก ซึ่งได้รับความร่วมมือจากทุกคนในชุมชน และจากเจ้าหน้าที่อุทยาน การดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมนี้ทำให้ทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงความสำคัญ และเรียนรู้แนวทางดำเนินการตามการบวชการมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดภาวะ “ระเบิดจากภายใน” ตามแนวทางการทรงงาน ชุมชนมีความภาคภูมิใจ และมั่นใจในศักยภาพของตนเอง ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ภายในชุมชนของตนเองได้ สุดท้ายงานวิจัยนี้ได้วิเคราะห์ เปรียบเทียบองค์ประกอบของอริยสัจ 4 ตามแนวพุทธธรรม กับการใช้หลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาคาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน การดำเนินการกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานนี้ น่าจะสามารถเป็นต้นแบบ ในการดำเนินโครงการพุทธอุทยานในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่อื่น ๆ ได้

Title	Collective Learning Process in Accordance with Four noble Truths for Buddha Park Project Planning: A Case Study of Paka Community, Fang District, Chiangmai Province
Author	Phra Chaiwat Akukapanyo (Hanklang)
Degree of	Master of Science in Geosocial-Based Sustainable Development
Advisory Committee Chairperson	Dr. Somkid Kaewthip

ABSTRACT

Nowadays, there are more than 6,000 monk shelters located illegally in national parks and preserved forests. In order to solve this forest encroachment problem, buddhist park is established to help conserve forest resource and develop quality of life of the hill tribe at Baan Pakha. It is located at the area of Doi Phakompaok national park. The objective of this action study on the collective learning in accordance with the four noble truths was to make a plan for the Buddhist park project. It focused on community and stakeholder participation. This was done by holding community venue for opinion exchange and problem analysis / synthesis. Besides, it sought for a guideline to solve the problem using the four noble truths. Data collection was done by using in-depth interview and focus search conference (F.S.C).

Regarding the first two venues based on all concerned party participation, 20 leaders of conservation networks: village heads and their assistants, members of district administrative organization, youth cores, teachers of the Aroyamapatrol school, volunteer monks, and staff of Doi Phahompok national park participated in problem analyzing. These people had joined educational tour at Lahu community, Baan Chabusi, preserved forest in Mae Fah Luang district, Chiangrai province. It was a systematic educational tour with clear purposes. After the educational tour had finished, focus group discussion was done to determine various projects and plans which would be implemented annually by the community. These projects and plans included fireproof line building (5th March), check dam building (5th June), reforestation (12th August), and forest ordainment (5th December). Besides, the preserved forest was divided into 3

parts: non-wood cutting area, wood cutting area, and preserved area. There were rules and regulations on forest utilization agreed by the villagers (89 households). All of these were projects implemented by the community and staff of the national park (5th March, 2001). This made them be aware of the importance of participatory action process aiming at solving problems in forest resource management.

Lastly, this study had analyzed and compared the components of the four noble truths used for solving the problems in forest resource management. The collective learning for the management of forest resource in accordance with the four noble truths could be a model for the project implementation on forest resource conservation.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเพื่อปัญหาพิเศษนี้สำเร็จลงด้วยดีด้วยความเอาใจใส่ให้คำปรึกษาที่ดียิ่งจาก
ประธานกรรมการที่ปรึกษา อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์ รองศาสตราจารย์ สมชาย องค์ประเสริฐ
กรรมการที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินขวง กรรมการที่ปรึกษา และครูบา
อาจารย์ทุกท่าน ด้วยการเปิดโอกาสให้ได้เรียนรู้การทำงานวิจัยด้านสังคม อันไปสู่การปฏิบัติใน
ชุมชนที่เป็นรูปธรรม และได้ให้คำแนะนำในการวางแผนการดำเนินงานวิจัย การเก็บวิเคราะห์
ข้อมูล งานวิจัยสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ผู้วิจัยจึงขออนุโมทนาในความเอาใจใส่ของอาจารย์ทุกท่าน
มา ณ โอกาสนี้

ขออนุโมทนา ในความ ร่วมแรง ร่วมใจ ในการทำงานวิจัยของชาวบ้านป่าคา
ตลอดถึงความร่วมมือของเจ้าหน้าที่อุทยานคอยผ้าห่มปก ที่ได้เปิดใจรับซึ่งกันและกัน จนเป็น
จุดเริ่มต้นที่ชุมชน ได้มีโอกาสทำงานวิจัยร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยานและพระสงฆ์ จนนำไปสู่การออก
จากปัญหาและแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน ที่เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน

ขออนุโมทนาบุญกุศลของมูลนิธิรัชพัฒนา ที่เห็นความสำคัญของพระบิณฑิตอาสา
พัฒนาชาวเขา ในการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาบนพื้นที่สูง สนับสนุนทุนการศึกษาเล่าเรียน
และขอขอบคุณเพื่อนนักศึกษาสาขาพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน รุ่น 6 มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ที่ดูแล
เอาใจใส่เป็นอย่างดี

สุดท้ายที่ลืมไม่ได้ขออนุโมทนากับทุกคนในครอบครัวที่เป็นกำลังใจ จนเป็นแรง
พลังให้ได้ศึกษาจนประสบความสำเร็จ และโครงการพระบิณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา ที่ได้เปิด
โอกาสสนับสนุนให้ข้าพเจ้า ได้มีโอกาสศึกษาในมหาวิทยาลัยแม่โจ้ เพื่อจะได้มีความรู้ไปพัฒนา
สังคมต่อไป.

พระชัยวัฒน์ อคุตปญฺโญ (หันกลาง)

พฤษภาคม 2555

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(7)
สารบัญ	(8)
สารบัญตาราง	(11)
สารบัญภาพ	(12)
สารบัญภาพผนวก	(13)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมา	1
คำถามงานวิจัย	4
วัตถุประสงค์การวิจัย	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
คำนิยามศัพท์ปฏิบัติการ	5
ระยะเวลาในการทำวิจัย	7
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
กระบวนการเรียนรู้	8
กรอบแนวคิดกระบวนการเรียนรู้	9
กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน	10
แนวคิดทฤษฎี และกระบวนการมีส่วนร่วม	12
การมีส่วนร่วม	13
ความหมาย ความสำคัญและกระบวนการจัดทำแผนชุมชน	16
แผนแม่บทชุมชน	17
การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ	17
แนวคิดพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ	18
แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรชุมชน	25

แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่ป่า อันเนื่องมาจากพระราชดำริ	32
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	36
กรอบแนวคิดการวิจัย	43
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	44
สถานที่ดำเนินการวิจัย	44
ประชากร	44
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	44
วิธีการเก็บข้อมูลและรวบรวมข้อมูล	45
การวิเคราะห์ข้อมูล	46
บทที่ 4 ผลการวิจัยและวิจารณ์	49
ตอนที่ 1 กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านป่าคา	49
ตอนที่ 2 บริบทชุมชนบ้านป่าคา	52
ตอนที่ 3 ทุ๊กซ์ และสมุทัย การวิเคราะห์ปัญหา และมูลเหตุของปัญหาชุมชน ตามหลักพุทธธรรม อริยสัจ 4	62
ตอนที่ 4 นิโรธ (ความดับทุกข์) ภาวะชุมชนเข้มแข็ง และการมีส่วนร่วม ของชุมชนในการแก้ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ กรณีที่บ้านจะบุสี ตำบลแม่สลองใน อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย	67
ตอนที่ 5 มรรค การสร้างแนวทางดับปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ ของชุมชนป่าคา	71
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายและข้อเสนอแนะ	86
สรุปผลการวิจัย	86
อภิปรายผล	89
ข้อเสนอแนะ	94
ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	95
บรรณานุกรม	97
ภาคผนวก	99
ภาคผนวก ก ประมวลภาพงานวิจัย	100
ภาคผนวก ข รายชื่อทีมนักวิจัยในโครงการ	112

ภาคผนวก ค ผลการทำประชาพิจารณ์ แผนการดำเนินงานโครงการ

พุทธอุทยานชุมชนบ้านป่าคา

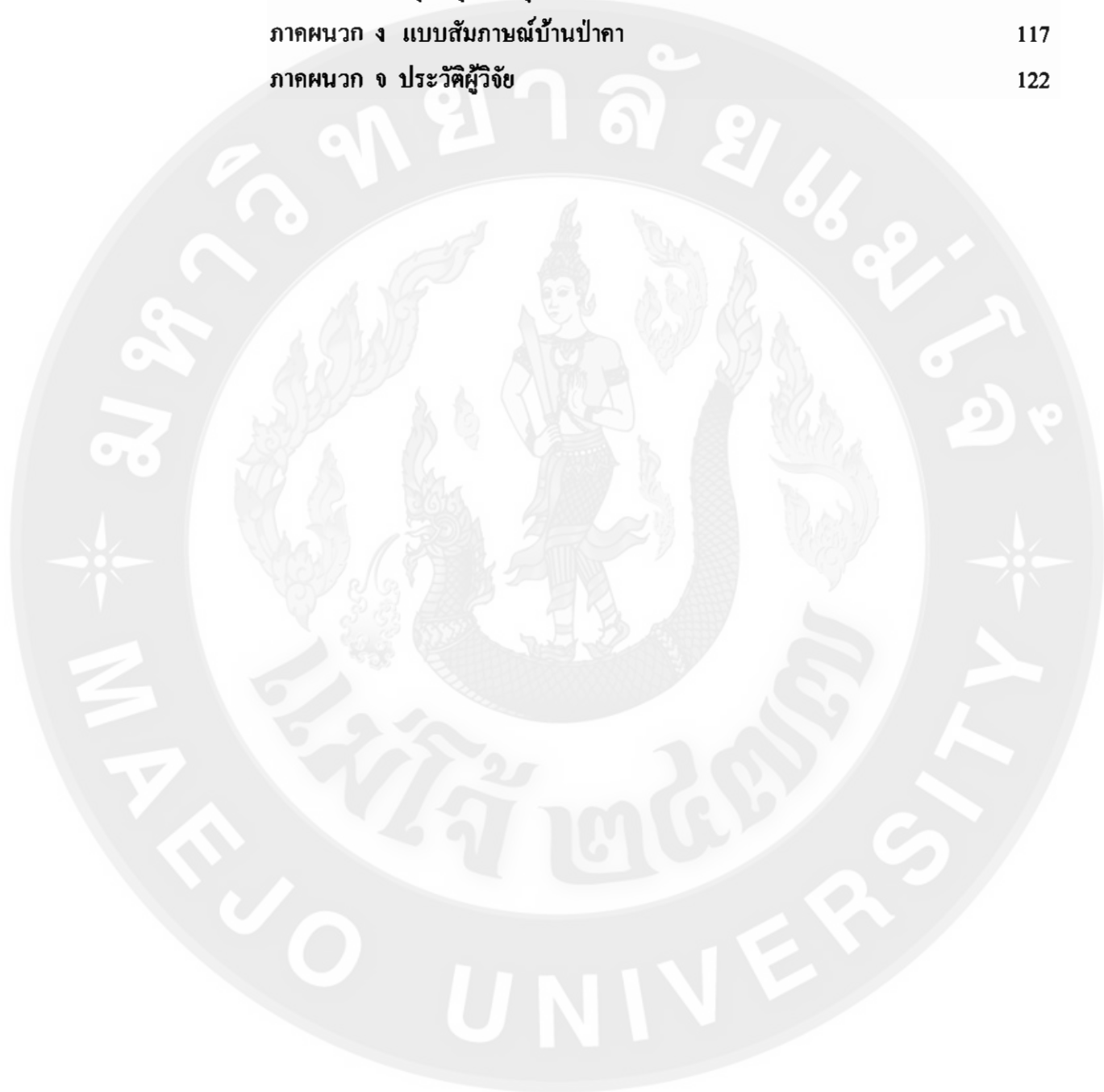
114

ภาคผนวก ง แบบสัมภาษณ์บ้านป่าคา

117

ภาคผนวก จ ประวัติผู้วิจัย

122



สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1	สรุปวิธีการและระยะเวลาการดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ ในงานวิจัย
2	แผนดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์เป็นปฏิทินกิจกรรม ต้องทำทุกปี
3	จำนวนผู้เห็นชอบในการทำร่างประชาพิจารณ์
4	รายชื่อโครงการและผู้รับผิดชอบ
5	การวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหาชุมชนตามหลักอริยสัจ 4
6	การแปลงแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานไปสู่การปฏิบัติ

สารบัญภาพ

ภาพ

หน้า

1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

43



สารบัญภาพผนวก

ภาพผนวก	หน้า
1 การเข้าประชุมรับฟังนโยบายการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ของ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีพระสงฆ์ จำนวน 6,000 รูป เข้าร่วมประชุม	101
2 การประชุมชี้แจงสร้างความเข้าใจในการวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธ อุทยานชุมชนบ้านป่าคา	101
3 เปิดเวทีชุมชน วิเคราะห์ปัญหา โดยเชิญตัวแทนแต่ละครอบครัวเข้าร่วม และ คัดเลือกผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์จำนวน 20 คน	102
4 จัดประชุมทีมวิจัย และผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ ได้รับการคัดเลือกจาก อุทยาน จำนวน 20 คน โดยใช้เวทีชุมชนเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ และ วิเคราะห์ชุมชน	102
5 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำบ้านจะบูนี และผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ บ้านป่าคา	103
6 ศึกษาบริบทชุมชนบ้านจะบูนีของผู้นำบ้านป่าคา	103
7 ศึกษาป่าชุมชนบ้านจะบูนี และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ปัญหา ทรัพยากรป่าไม้	104
8 ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ร่วมกันถอดบทเรียน จากการศึกษาดูงาน บ้านจะบูนีและข้อมูลซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ภายในชุมชนของตนเอง	104
9 การระดมความคิดเห็นของผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ก่อนที่จะได้เป็นแผนการ ดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชน บ้านป่าคา	105
10 แผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์นำเสนอ โดยเป็นโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าเป็นปฏิทินประจำปี	105
11 การสำรวจป่าของผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยาน แห่งชาติดอยฟ้าห่มปก เพื่อวางแผนแบ่งเขตแนวป่าอนุรักษ์ (โซน A B C)	106
12 การบรรยายความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าของผู้นำบ้านจะบูนี ก่อนทำ ประชาพิจารณ์แผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานบ้านป่าคา	107

13	บรรยากาศการทำประชาพิจารณ์เห็นชอบร่างแผนการดำเนินงานโครงการ พุทธอุทยาน	108
14	ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ฝึกเขียนโครงการ และจัดทำโครงการ	109
15	การทำแนวกันไฟป่าชุมชนบ้านป่าคา ตามแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยาน	109
16	การปลูกป่าชุมชนบ้านป่าคา ตามแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยาน	110
17	การทำฝายชะลอน้ำชุมชนบ้านป่าคา ตามแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยาน	110
18	ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา เข้าร่วมฝึกการดับไฟป่า	111

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2538 ที่เห็นชอบในหลักการตามกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่เสนอการป้องกัน และแก้ไขปัญหามลพิษในเขตพื้นที่ป่าไม้ เพื่อให้กรมป่าไม้ (ซึ่งสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในช่วงเวลาดังกล่าว) พิจารณาดำเนินการป้องกัน และแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยถือเป็นนโยบายสำคัญ และเร่งด่วน ทั้งนี้ให้ประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด และให้กรมป่าไม้ประสานหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องทำการสำรวจ ที่พักสงฆ์ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ป่าไม้ โดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ในขั้นตอนการสำรวจ จะยังไม่ดำเนินการตามกฎหมาย กับที่พักสงฆ์เหล่านั้น รวมทั้งให้ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมศาสนา กรมการปกครอง และมหาเถรสมาคม เพื่อกำหนดแนวทาง ในการป้องกัน และแก้ไขปัญหามลพิษในเขตพื้นที่ป่าไม้ ตลอดจนกำหนดแนวทาง ในการส่งเสริม ให้วัดหรือสำนักสงฆ์ มีส่วนช่วยงานด้านป่าไม้อย่างจริงจัง และต่อเนื่องในรูปแบบที่เหมาะสม

เพื่อดำเนินตามมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว ในการแก้ไขปัญหามลพิษในเขตพื้นที่ป่าไม้มาอย่างต่อเนื่อง และจากการคณะกรรมการป้องกัน และแก้ไขปัญหามลพิษในเขตพื้นที่ป่าไม้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ให้แนวทางในการดำเนินงานประการหนึ่ง คือ ขอให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ นิมนต์พระสังฆาธิการ มาร่วมหารือแนวทางในการป้องกัน และแก้ไขปัญหามลพิษในเขตพื้นที่ป่าไม้ เนื่องจากกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีนโยบายว่า ที่พักสงฆ์ที่อยู่ในเขตพื้นที่ ๆ เหมาะสมนั้น สามารถพัฒนาเป็น “โครงการพุทธอุทยาน” เพื่อเป็นสถานเรียนรู้พุทธศาสนา ควบคู่การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ซึ่งเป็นต้นสังกัดใหม่ของกรมป่าไม้) จึงมีนโยบาย เพื่อดำเนินการ ตามมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว ในการแก้ไขปัญหามลพิษในเขตพื้นที่ป่าไม้ มาอย่างต่อเนื่อง และจากการประชุมคณะกรรมการป้องกัน และแก้ไขปัญหามลพิษในเขตพื้นที่ป่า ครั้งที่ 1/2552 เมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2552 ห้องประชุมชั้น 20 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ให้แนวทางในการดำเนินงานประการหนึ่ง คือ ขอให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ นิมนต์พระสังฆาธิการ มาร่วมหารือ แนวทางในการป้องกัน และแก้ไขปัญหามลพิษในเขตพื้นที่ป่าไม้ เนื่องจากกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีนโยบายว่า ที่พักสงฆ์ที่อยู่ในพื้นที่

ที่เหมาะสมนั้น สามารถพัฒนาเป็น “โครงการพุทธอุทยาน” เพื่อเป็นสถานเรียนรู้พุทธศาสนาและปฏิบัติธรรมควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้

ในการสัมมนาเรื่อง “ธรรมะกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม 2552 ณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ รัตนตรัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นประธานเปิดการสัมมนา ได้มอบแนวทางนโยบาย เกี่ยวกับการแก้ไขปัญห ป้องกันและแก้ไขปัญห พระสงฆ์ในเขตพื้นที่ป่าไม้ โดยมีหลักการว่า กรณีที่พักสงฆ์ หรือพระสงฆ์อยู่ในเขตพื้นที่ป่าไม้ ก่อนประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ หรือเขตพื้นที่อนุรักษ์ (จากการตรวจสอบพื้นที่ทางอากาศ) ให้พระสงฆ์อยู่ในเขตพื้นที่ป่าไม้ หรือที่พักสงฆ์ สามารถตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าไม้ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย โดยให้กันพื้นที่ดังกล่าวออก และขอพื้นที่ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ เพื่อใช้ประโยชน์ เป็นสถานสำหรับการปฏิบัติธรรม เผยแผ่พระพุทธศาสนา และมีส่วนร่วมช่วยเหลืองานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คูแลรักษาป่า พร้อมทั้งเป็นแกนนำ ให้ประชาชนทั่วไปมีจิตสำนึก และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ภายใต้โครงการพุทธอุทยาน วัด สำนักสงฆ์ หรือที่ พักสงฆ์ ที่ได้ดำเนินการฟื้นฟู คูแล และอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างได้ผลดี เป็นที่ประจักษ์ จะ ส่งเสริมให้จัดทำเป็นลักษณะ “พุทธอุทยาน” และหากมีศักยภาพ หรือความสามารถ ที่จะคูแล รักษาป่าเพิ่มเติม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ก็พร้อมสนับสนุน

พระมหาเจิมศักดิ์ สุวโจ (2543) กล่าวว่า เนื่องจากพระสงฆ์นั้น ได้มีความเป็นอยู่ ใกล้ชิดกับต้นไม้ มาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว และในปัจจุบันนี้ พระสงฆ์หม่มากได้เล็งเห็น ความสำคัญ ของการอนุรักษ์ป่าไม้เอาไว้ เพราะการรักษาต้นไม้ให้ยืนต้น และการคูแลที่ดี ย่อม เป็นผลดีต่อมนุษย์ และสัตว์ที่อาศัยอยู่ เพราะสรรพสัตว์ทุกชนิด ล้วนแล้วแต่จะต้องอิงอาศัยซึ่งกัน และกัน ในการหาทางรอดร่วมกัน และอยู่ร่วมโลกใบนี้ ด้วยความสันติสุข โดยไม่มีการเบียดเบียน เมื่อเทียบกับสภาพปัญหา ที่เกิดกับโลกในปัจจุบันแล้ว จะทำให้มองเห็นว่า โลกที่ก่อให้เกิด ผลกระทบต่อมนุษย์โดยภาพรวม นั้นมาจากปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นทางภัยธรรมชาติ โดยที่มนุษย์ หรือสัตว์ไม่สามารถคาดการณ์เอาไว้ เกิดจากสาเหตุที่มนุษย์ ได้ทำลายสิ่งที่เกิดขึ้น มาเพื่อ สร้างสรรค์สิ่งที่ดีให้กับโลก ฉะนั้นจึงได้รับการตอบแทน ด้วยการทำลายชีวิตมนุษย์โลก ด้วย แสดงปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดภัยทำลายโลก ในเหตุการณ์ต่างๆ เพราะฉะนั้น จึงควรจะช่วยกัน รักษาป่าไว้ และสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้อยู่ป่า เพื่อจะได้อาศัยการวิเวกเป็นเครื่องโน้มน้าจิตใจให้ สงบ ใช้ป่าเป็นที่บำเพ็ญ ขัดเกลาจิตใจให้หมดสิ้นไป แล้วท่านจะได้นำความร่วมมือเย็น ไปเผยแผ่ให้ จนถึง ทุกสถานที่ ในการปฏิบัติตามหลักการ ที่กล่าวมานี้ มีข้อระลึกเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติ คือ

1. มีข้อบัญญัติ ให้พระภิกษุห้ามตัดต้นไม้ หรือแม้แต่เด็ดดอกไม้ เก็บผลไม้ ถ้าพระภิกษุ ตัดต้นไม้ก็เป็นการละเมิดพระบัญญัติผิดพระวินัย
2. ถ้าภิกษุตัดต้นไม้ของหลวง หรือมีเจ้าของโดยเจตนาลักลอบหรือทำลาย ก็จะเป็นความผิดทางวินัยที่ร้ายแรง อาจถึงความขาดจากการเป็นพระภิกษุ
3. ความเป็นอยู่ และความประพฤติตามพระวินัยของพระภิกษุ จะเป็นการรักษาป่าในตัวของมันเอง โดยมีต้องให้พระทำหน้าที่อนุรักษ
4. ถ้าหากว่า ความดำรงอยู่ของป่าเป็นไปเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของประชาชน และสันติสุขของสังคม พระก็ควรแนะนำสั่งสอนให้ประชาชนได้เห็นคุณค่าของป่า และรู้จักรักษาป่า
5. ประชาชนหรือพุทธศาสนิกชน ควรที่จะรักษาป่า และที่จะสนับสนุนพระสงฆ์ที่จะได้อาศัยป่าเป็นที่แสวงวิเวกในการบำเพ็ญสมณธรรม
6. รัฐหรือทางการบ้านเมืองควรที่จะเห็นคุณค่าความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา และการพัฒนาจิตใจของประชาชน พร้อมทั้งปรารภจะอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์สนับสนุนให้ท่านได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ควรจะสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้มีโอกาสใช้ป่าแสดงวิเวกในการบำเพ็ญสมณธรรม
7. รัฐและประชาชนชาวไทย ถ้าเห็นแก่ประวัติศาสตร์และต้องการผดุงรักษาวัฒนธรรมประเพณีของชาติไทย ก็ควรจะดำรงรักษาประเพณีให้มีวัด ทั้งวัดบ้าน และ วัดป่า คือการมีวัดแบบคามวาสีและอรัญวาสี ดังที่ประเทศไทยเราได้มีคณะสงฆ์ทั้ง 2 ฝ่าย

จากการที่โครงการพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา ภายใต้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ส่งพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา ซึ่งมีภารกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนาบนพื้นที่สูงในถิ่นทุรกันดาร เพื่อให้พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งด้านวัตถุและจิตใจให้แก่ชาติพันธุ์เผ่าต่าง ๆ บนพื้นที่สูงโดยจัดส่งพระบัณฑิตอาสาไปปฏิบัติศาสนกิจในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดภาคเหนือ โดยเน้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ ส่งเสริมการลดละเลิกสิ่งยาเสพติดและอบายมุข อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ตั้งอาศรมพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขاب้านป่าคา หมู่ที่ 11 ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก เพื่อให้พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขาปฏิบัติศาสนกิจ ขึ้นที่บริเวณหลังโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยาม่า โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. เผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่กลุ่มชาติพันธุ์ชุมชนบ้านป่าคา 2. ส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขาได้ปฏิบัติศาสนกิจในชุมชนบ้านป่าคาที่ผ่านมานั้นทำให้เห็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ล้าอยู่กับพื้นน้ำองอาข่า ปัจจุบันมีประชากร 590

คน เป็นหญิง 318 คน เป็นชาย 272 คน มี 89 หลังคาเรือน 114 ครอบครัว ที่ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับ การใช้ทรัพยากรในป่าแทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิตประจำวัน ที่ทุกคนรอบครัวจะต้อง ใช้พื้นที่ในการประกอบอาหาร การทำไร่ ทำนา ทำสวน แม้แต่พิธีกรรมทางความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ในแต่ละปีต้นไม้ถูกตัดเพื่อมาใช้ในการพิธีกรรม การทำไร่เลื่อนลอย การสร้าง บ้านเรือนที่อยู่อาศัย ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ถูกใช้อย่างไม่รู้คุณค่า ทำให้มีแต่การใช้ทรัพยากรป่าไม้ เพียงแต่อย่างเดียว ซึ่งป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าต้นน้ำที่ไหลไปหล่อเลี้ยงคนทั้งตำบลม่อนปิ่น โดยที่ยัง ไม่มีวิธีการป้องกันแก้ไข และศึกษาหาแนวทางทำแผนการอนุรักษ์ป่าไม้ในส่วนที่เสื่อมโทรมไป ให้ป่ากลับฟื้นขึ้นมาเพื่อประโยชน์ของชุมชน จึงได้มีนโยบายจากกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ วัด สำนักสงฆ์ หรือที่พักสงฆ์ อยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติ มีส่วนร่วมในการ ฟื้นฟูดูแล และอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยจัดทำเป็น “โครงการพุทธอุทยาน” ฉะนั้นจึงได้เกิด คำถามขึ้นว่า พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขาจะกระตุ้นให้ชาวบ้านป่าคา เกิดกระบวนการเรียนรู้ อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานพัฒนาฟื้นฟูอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ได้รับการแก้ไขตรงตามความต้องการ และมีความสอดคล้องกับภูมิ สังคมบ้านป่าคา โดยการวิเคราะห์ และแสวงหาทางออกจากปัญหา ตามแนวหลักธรรม อริยสัจ 4 ได้อย่างไร

คำถามงานวิจัย

พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา จะกระตุ้นให้ชาวบ้านป่าคาเกิดกระบวนการเรียนรู้ อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานพัฒนาฟื้นฟูอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ได้รับการแก้ไขตรงตามความต้องการ และมีความสอดคล้องกับภูมิ สังคมบ้านป่าคาโดยการวิเคราะห์ และแสวงหาทางออกจากปัญหา ตามแนวหลัก อริยสัจ 4 ได้ อย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 ในการจัดทำ แผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานชุมชนบ้านป่าคา
2. เพื่อศึกษาการแปลงแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ให้กลายเป็นโครงการ พัฒนาด้านการอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติตามภูมิสังคมชุมชนบ้านป่าคา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนบ้านป่าคาเข้าใจและเห็นคุณค่าของป่า รวมไปถึงได้การเรียนรู้ร่วมกับพระสงฆ์ หน่วยงานรัฐ ในการจัดทำแผนโครงการพุทธอุทยานในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
2. ชุมชนมีความเข้าใจในกระบวนการวิจัยเพื่อสามารถนำความรู้ที่ได้ไปพัฒนาจัดทำแผนโครงการพุทธอุทยานในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างสอดคล้องกับภูมิสังคมของชุมชน
3. พระสงฆ์ คนในชุมชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ได้เข้าใจในบทบาทความร่วมมือในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ร่วมกันอันจะเป็นปัจจัยในการสร้างความร่วมมือการพัฒนาในอนาคตต่อไป

คำนิยามศัพท์ปฏิบัติการ

ในการวิจัยนี้ มีศัพท์ที่ใช้ในการศึกษาดังกล่าวดังนี้

พุทธอุทยาน หมายถึง วัด สำนักสงฆ์ หรือที่พักสงฆ์ ที่มีพื้นที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ หรือเขตป่าสงวนแห่งชาติ หรือเขตอนุรักษ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืช

แผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน หมายถึง แผนซึ่งได้จากการทำประชาพิจารณ์บ้านป่าคา ได้แก่แผนอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติภายใต้โครงการพุทธอุทยาน ซึ่งประกอบด้วย การทำแนวกันไฟ การปลูกป่าในพื้นที่เสื่อมโทรม การบวชป่า การแบ่งแนวป่า การทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การจัดเวทีชุมชน การศึกษาดูงาน

พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา หมายถึง พระนิสิตระดับปริญญาตรีที่จบการศึกษาศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือพระพุทธศาสนาบัณฑิต ที่ปฏิบัติศาสนกิจในโครงการพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในเขตภาคเหนือ

ภูมิสังคม หมายถึง ลักษณะภูมิประเทศ ดิน น้ำ อากาศ และจารีตขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อ ที่ผสมผสานสอดคล้องต่อการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านป่าคา

ชาติพันธุ์ หมายถึง การสืบทอดทางสายโลหิต เชื้อชาติ ภาษา ความเชื่อ วิธีการดำรง วัฒนธรรม วิถีชีวิต ประเพณี ของกลุ่ม ของกลุ่มชนใดชนหนึ่งตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยทั่วไปใช้คำว่า “เผ่า” เพื่อแยกกลุ่มชนที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน

ชุมชน หมายถึง ประชาชนบ้านป่าคา หมู่ 11 ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้ดีขึ้นในด้านความรู้ ทักษะ และทัศนคติ จะต้องอยู่ในรูปของพฤติกรรมที่สังเกตได้ หลังจากเรียนรู้แล้ว ผู้เรียนสามารถทำสิ่งหรือเรื่องที่ไม่เคยทำมาก่อนการเรียนรู้ ในประเด็น การเรียนรู้ในเวทีชุมชน การเรียนรู้จากการศึกษาดูงาน การเรียนรู้จากการวางแผน การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้อง ในทุกขั้นตอนของการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการ วางแผน การดำเนินการ การจัดการแผน การกำกับติดตาม การประเมินผล และการรับประโยชน์จากการพัฒนาโดยถือว่าการพัฒนานั้นเป็นของประชาชน

วิถีชีวิต หมายถึง สภาพความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิตของคนชุมชนบ้านป่าคา หมู่ที่ 11 ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัด เชียงใหม่

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่า หมายถึง การดำเนินการใด ๆ ต่อทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมให้เป็นปกติ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ต่อไป

บริบทชุมชน หมายถึง สภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เวทีการเรียนรู้ หมายถึง การจัดให้เกิดการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งแบบประชุม การประชุมที่วัดหรือในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่วิจัย

นักวิจัยชุมชน หมายถึง คนในหมู่บ้านที่ได้รับคัดเลือก หรืออาสาเข้ามาช่วยกันทำการสำรวจวิจัยข้อมูลชุมชนของชุมชนบ้านตัวเอง เพื่อนำไปสู่แผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานในชุมชน

ป่าอนุรักษ์โซน ABC หมายถึง เป็นป่าที่ชุมชนบ้านป่าคา ร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยาน แบ่งเป็น โซน A, เป็นป่าอนุรักษ์ในพื้นที่ป่าต้นน้ำพื้นที่ 12,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่บริเวณลำห้วยงู ห้วยแม่เผอะ ป่าโซนนี้ห้ามตัดไม้ทุกชนิด โซน B, เป็นป่าที่อนุญาตให้ใช้ไม้ปลูกบ้านเรือนได้ตามความเหมาะสม มีพื้นที่ 2,800 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่หลังคอยหลวง โซน C, เป็นป่าหัวไร่ปลายนชุมชนใช้ไม้ทำฟืน ทำหลัก มีพื้นที่ 300 ไร่เศษ ครอบคลุมบริเวณสันคอยหลวง และคอยป่าคา

ระยะเวลาในการทำวิจัย

การวิจัยใช้เวลาทั้งหมด 7 เดือน เริ่มดำเนินการวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2553 ถึง 31 เมษายน พ.ศ. 2554



บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อวางแผนดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยาน กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าคา ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสาร แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางประกอบการวิจัยดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้
2. กรอบแนวคิดกระบวนการเรียนรู้
3. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
4. แนวคิดทฤษฎี และกระบวนการมีส่วนร่วม
5. การมีส่วนร่วม
6. ความหมาย ความสำคัญและกระบวนการจัดทำแผนชุมชน
7. แผนแม่บทชุมชน
8. การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ
9. แนวคิดพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
10. แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรชุมชน
11. แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่ฟูป่า อันเนื่องมาจากพระราชดำริ
12. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
13. กรอบแนวคิดการวิจัย

กระบวนการเรียนรู้

เสรี พงศ์พิศ (2549: 126) กล่าวว่า การเรียนรู้อยู่ที่การหาข้อมูล การเก็บข้อมูล การสำรวจข้อมูล รวบรวมแล้ววิเคราะห์ให้เป็น ก็จะทำให้เกิดความรู้ ความรู้จะมีลักษณะเฉพาะเป็นเรื่อง ๆ อย่าง ๆ อาจจะเป็นเพียงความรู้แนวทางคิด ทฤษฎี อาจจะเป็นความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ถ้าหากเชื่อมโยงกับความรู้อื่น ๆ มีการบูรณาการและนำไปสู่การปฏิบัติจนเห็นผลดีกับชีวิต ความรู้ก็จะกลายเป็นปัญญา มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของตนเองและสังคม

กรอบแนวคิดกระบวนการเรียนรู้

อรรถศรี งามวิทยาพงษ์ (2549: 109-121) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ คือ กลไกสำคัญที่ผู้คนมนุษย์ใช้ในการปรับตัว เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว กลุ่มองค์กรชุมชน ประเทศและระบบนิเวศ การที่มนุษย์มีศักยภาพความสามารถทางสมองมากกว่าสัตว์โลกทั่วไป การปรับตัวโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านกายภาพ ตามสัญชาตญาณทางธรรมชาติ คือการกินอยู่ สืบเผ่าพันธุ์ และเอาตัวรอดจากภัยคุกคามต่าง ๆ เท่านั้น กระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้สึกกึ่งจิต จิตใจ อุดมคติฯ ของสังคมระดับต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยระดับสติปัญญา ความสามารถจินตนาการ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย

กระบวนการเรียนรู้จึงทั้งเป็นกลไก การถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำเพื่อดำรงรักษาสังคมไว้ เช่นเดียวกับที่เป็นกระบวนการสร้างสิ่งใหม่ ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์เพื่อปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม การปรับตัวไม่หยุดนิ่ง (พลวัต/อนิจจัง) อยู่ตลอดเวลาด้วย บริบทหรือสิ่งแวดล้อมระดับต่าง ๆ รอบตัวปัจเจกบุคคลจึงมีอิทธิพลโดยตรง ทั้งด้านการผลิตซ้ำสังคมและการสร้างสิ่งใหม่ ขึ้นกับคุณลักษณะการเรียนรู้ และระดับปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ กับสภาพแวดล้อม อย่างไรก็ตามในแง่ข้อเท็จจริงแล้ว กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ จะต้องมุ่งที่จะกระตุ้นส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่มากกว่าการผลิตซ้ำสังคม โดยอาจถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ ศักยภาพด้านจินตนาการที่มีอยู่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น ให้ปรากฏออกมาหรือ “ผุดบังเกิด” ขึ้น เพราะหากศึกษาวิวัฒนาการของอารยธรรมมนุษยชาติแล้ว เราจะพบความก้าวหน้าทุกระดับ (กาย จิต สังคม ปัญญา) ล้วนเกิดกระบวนการเรียนรู้ ที่ทำให้จินตนาการของมนุษย์ได้รับการกระตุ้นให้เกิดขึ้น มีโอกาสแสดงออก และดัดแปลงไปเป็นความคิดเชิงสร้างสรรค์ที่นำไปสู่นวัตกรรมใหม่ในทุกด้านระดับ มิใช่เฉพาะด้านวัฒนธรรม แต่ครอบคลุมไปถึงนามธรรมอันเกี่ยวข้องไปถึงโลกทัศน์อุดมคติ ศาสนาธรรม จิตวิญญาณ ฯลฯ ด้วยอย่างสำคัญ และแน่นอนที่สุดคือศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ ในกระบวนการเรียนรู้นั้น ได้พัฒนาให้เพิ่มมากขึ้น ด้วยอย่างสำคัญ ทั้งทางด้านกาย จิต สังคม จิตวิญญาณ

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533: 33) ได้แบ่งแนวทางการพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชนออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. การพัฒนาคนในระดับปัจเจกชน หมายถึง การให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้เกิดความรู้ และทักษะในการใช้เหตุผล ตัดสินใจดำรงชีวิต การมีความเชื่อและค่านิยมที่ยึดถือความเป็นไทย และการประหยัดเป็นพื้นฐานซึ่งรวมถึงการพัฒนาจิตสำนึก และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกชุมชน และขณะเดียวกันก็สามารถนำความรู้ ไปประกอบอาชีพได้อย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรม และศักยภาพทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และการบริหารชุมชน

2. การพัฒนาในระดับกลุ่ม หมายถึง การกำหนดเงื่อนไขและเปิดโอกาสทางการเมือง การบริหาร ให้คนชนบทสามารถรวมกลุ่ม และพัฒนาอำนาจต่อรองของชุมชน เพื่อให้สามารถต้านทานการเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มพลังภายนอกได้ สามารถจะใช้ปรับปรุงคัดแปลงหรือควบคุมทรัพยากร และภาวะแวดล้อม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวทางการพัฒนาเรียนรู้ของคนในชุมชน จึงต้องกระทำทั้งในระดับปัจเจกชนและในระดับกลุ่ม เพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นของชุมชนมีความสำคัญดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อันทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ กระบวนการดังกล่าวคือ กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันชุมชน

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่สามารถพัฒนาศักยภาพของคน ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจทางเลือกในการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น

4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

5. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นจุดเด่นการพัฒนา ที่ประชาชนมีส่วนร่วม และมีบทบาทในการกำหนดแผนงาน โครงการ และวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายกระบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออก

ในการพัฒนา ในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ที่สำคัญคือ

1. เป็นกระบวนการรวมกลุ่มที่เกิดจากสมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้ร่วมกัน พุดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำถาม และแนวทางอื่นในการพึ่งตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการที่สมาชิกของครอบครัว ชุมชน ได้ร่วมกันคิดและทำงานร่วมกันนี้ เท่ากับการยอมรับการเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมองได้ มีประสบการณ์ของการทดลองในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาของครอบครัวและชุมชนร่วมกัน

2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการพึ่งตนเอง และการพัฒนาของชีวิตจริง เป็นพลวัตรของการเรียนรู้จากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไขเมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็ลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวนการคิด ทำ ทบทวนวิเคราะห์ ทำจึงหมดไปซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของครอบครัวและชุมชน ได้ยกระดับความคิดและสั่งสมภูมิปัญญาไว้

3. เป็นการเรียนรู้จากการแก้ไขในชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้เพื่อหาความพยายามในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของครอบครัวและชุมชน ดังนั้นการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชน จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิดสติปัญญาของสมาชิกให้สูงขึ้นแต่ยังรวมถึงการกล้าที่จะร่วมคิดริเริ่ม และค้นคว้าหาวิธีการแก้ไขปัญหาและพึ่งตนเองได้

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกของครอบครัวและชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน จนเป็นลักษณะเครือข่ายความรู้ที่เชื่อมโยงกัน

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531: 11-14) ได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาชนบท โดย การมีส่วนร่วมของประชาชนมี 5 ขั้นตอนดังนี้คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหา และความต้องการแท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการ

คัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง ซึ่งปัญหาเหล่านี้คนภายนอกหรือนักพัฒนาชนบทจะเป็นผู้กระตุ้น ให้ชาวชนบทที่อยู่กับปัญหา และรู้จักปัญหาของตัวเองดีกว่าคนอื่น ทำให้เกิดความเข้าใจและยอมรับอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสวนและแยกแยะ สาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้ว ว่าเป็นปัญหาลำดับอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็เพื่อให้การแก้ปัญหานั้นตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกวิธีการ และวางแผนในการแก้ไขปัญหา และการแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดี และข้อเสียแตกต่างกันหลังจากได้ทราบข้อดีข้อเสียแล้ว ควรปล่อยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่า จะเลือกวิธีการไหน จากนั้นก็จะเป็นการวางแผนเพื่อการแก้ปัญหา

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชาวชนบทจะมีฐานะยากจนขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวบ้านก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุน และร่วมดำเนินงาน อย่างน้อยชาวชนบทก็ยังมีแรงของตนเองที่สามารถเข้าร่วมได้ และบางแห่งนอกจากแรงงานแล้ว ชาวชนบทก็สามารถเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวชนบทรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่าง ๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้นเพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล การติดตามผลมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้า และสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานในกิจกรรมด้านต่าง ๆ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนแบ่งออกเป็นกรณี 2 กรณี กรณีแรกโครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานของรัฐ และกรณีที่สองคือกิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน

แนวคิดทฤษฎีและกระบวนการมีส่วนร่วม

ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (2527) กล่าวว่า แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ในกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นหัวใจการพัฒนาชุมชน โดยเป็นแนวทางรัฐศาสตร์ในเรื่องการปกครองตนเอง คือ การให้ประชาชนได้เข้าไปตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาทุก ๆ แขนง การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานกันให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวม
ตลอดจนความต้องการของชุมชน

ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาเพื่อ
สร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือความต้องการของชุมชน

ร่วมวางแผนนโยบายหรือวางแผนโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อจัดหรือแก้ไขปัญหา
ของชุมชนและสนองความต้องการของชุมชน

ร่วมตัดสินใจใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

ร่วมจัด หรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและ
ประสิทธิผลหน่วยงาน

ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายไว้

ร่วมควบคุมการ ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่
ได้วางไว้ทั้งเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ต่อไป

การมีส่วนร่วม

ปราณี สินธุชัย (2551) กล่าวว่า เงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วมมี 3 ประการ
คือ

1. ต้องมีอิสรภาพ หมายถึง มีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้ การเข้าร่วมต้อง
เป็นไปด้วยความสมัครใจ การถูกบังคับให้เข้าร่วมไม่ว่าจะในรูปแบบใด ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม
2. ต้องมีความเสมอภาค บุคคลที่เข้าร่วมในกิจกรรมใดจะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับ
ผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ
3. ต้องมีความสามารถ บุคคลหรือกลุ่มเป้าหมายจะต้องมีความสามารถพอที่จะ
เข้าร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ หมายความว่า ในบางกิจกรรมแม้จะกำหนดว่าผู้เข้าร่วมมีเสรีภาพและ
เสมอภาค แต่กิจกรรมที่กำหนดไว้มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย การมีส่วนร่วม
ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม มี 3 ด้าน คือ

1. ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายชัดเจน การให้บุคคลเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่ง ๆ จะต้อง มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจถูกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

2. ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย การให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่บุคคลจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

3. ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมาย อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปกลุ่มบุคคลเป้าหมายมักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน

โดยแท้จริงนั้น กระบวนการมีส่วนร่วมอาจจะไม่สามารถกระทำได้ในทุก ๆ ประเด็น ดังนั้น จึงมีแนวทางทั่ว ๆ ไปบางประการเกี่ยวกับประเด็นที่ควรใช้กระบวนการมีส่วนร่วมได้แก่

1. การตัดสินใจและผลกระทบที่สำคัญ
2. การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อบางคนมากกว่าคนอื่น
3. การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของบางคนหรือกลุ่มคนที่มิอยู่เดิม
4. การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่มีความขัดแย้งอยู่ก่อนแล้ว
5. ความจำเป็นเพื่อให้มีการสนับสนุนต่อผลการตัดสินใจ

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของบุคคลจึงมีอยู่ในเกือบทุกกิจกรรมของสังคม ขึ้นอยู่กับความสนใจและประเด็นในการพิจารณา แต่มีเงื่อนไขพื้นฐานในการมีส่วนร่วมว่าต้องมีอิสรภาพ ความเสมอภาค และความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรม นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมาย ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย และต้องมีกลุ่มเป้าหมาย ทั้งนี้ เพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

การมีส่วนร่วม เป็นการกระจายโอกาสให้บุคคลมีส่วนร่วม และการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ โดยการให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ รวมถึงลดจนการควบคุมโดยตรงจากบุคคล

การมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการซึ่งบุคคล หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ รวมทั้งมีการนำความคิดเห็นดังกล่าวไปประกอบการพิจารณากำหนดนโยบายและการตัดสินใจขององค์กร การมีส่วนร่วมเป็น

กระบวนการสื่อสารในระบบเปิด กล่าวคือ เป็นการสื่อสารสองทาง ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งประกอบไปด้วย การแบ่งสรรข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในสังคม ทั้งนี้เพราะ การมีส่วนร่วมเป็นการเพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ การลดค่าใช้จ่าย และการสูญเสียเวลา เป็นการสร้างฉันทามติ และทำให้ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีที่น่ากลัวที่สุด” ช่วยให้เกิดความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม และช่วยให้ทราบความห่วงกังวลและค่านิยมของสาธารณชน การมีส่วนร่วมมีความสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยอย่างยั่งยืน และส่งเสริมธรรมาภิบาล ตลอดจนการบริหารงาน หากการมีส่วนร่วมมากขึ้นเพียงใดก็จะช่วยให้มีการตรวจสอบการทำงานของผู้บริหาร และทำให้ผู้บริหารมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการป้องกันนักการเมืองจากการกำหนดนโยบายที่ไม่เหมาะสมกับสังคมนั้น ๆ นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมยังเป็นการสร้างความมั่นใจว่าเสียงของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะมีคนรับฟัง อีกทั้งความต้องการหรือความปรารถนาของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก็จะได้รับการตอบสนอง ระดับขั้นและเครื่องมือของระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ระดับขั้นของการมีส่วนร่วมมี 4 ระดับ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (Implementation)
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefit)
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

อุ๋นตา นพคุณ (2528) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) เริ่มถูกมาใช้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ (พ.ศ. 2525 – 2529) โดยหน่วยงานต่าง ๆ ได้นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมประชาชนให้แสดงความคิดเห็นและศักยภาพในการพัฒนาโครงการที่กำหนดไว้โดยขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในกิจกรรม ได้แยกทั้งหมด 4 ขั้นตอนคือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติ
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงาน

สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ พบว่า มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาเนื่องจากแนวคิดการปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่างเป็นแนวคิดที่เน้นการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในชุมชนเป็นหลัก รวมทั้งเป็นการฟื้นฟูที่ป่าไม้ที่เป็นหมู่บ้านของชุมชนในป่าซึ่งจากการทบทวนประเด็นการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยองค์การสหประชาชาติ ได้กำหนดแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร ไม้เมื่อปี ค.ศ. 1981 ว่าเป็นการให้โอกาสแก่สมาชิกของชุมชนโดยเท่าเทียมกันในการแบ่งผลประโยชน์ จากการพัฒนาและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนยึดหลักว่าประชาชนในท้องถิ่น คือ ผู้ที่พึงพึงป่าต้องรู้คุณค่าของป่ามากกว่าผู้อื่น และย่อมสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับความหลากหลายของทรัพยากรป่า สถานที่ตั้งของทรัพยากรนานาชนิด สถานะภาพของป่า ปัจจุบันหลักการและวิธีการที่จะใช้ทรัพยากรและการอนุรักษ์เพื่อให้ทรัพยากรเกิดความยั่งยืน ด้วยแนวคิดนี้ประชาชนในท้องถิ่นจะมีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการป้องกันรักษา และจัดการทรัพยากรป่าไม้ ภายในหมู่บ้านของตนเอง ซึ่งวิธีการจัดการแล้วแต่ละชุมชนจะกำหนดตามเงื่อนไขของแต่ละแห่ง

ความหมาย ความสำคัญ และ กระบวนการจัดทำแผนชุมชน

อุษา เทียนทอง (2546: ระบบออนไลน์) แผนชุมชนคือแผนชีวิต แผนของการฟื้นฟูชีวิต เป็นหัวใจของชุมชน โดยให้ชุมชนเป็นคนทำ แผนชุมชนเป็นการพัฒนาศักยภาพให้เกิดความยั่งยืน แผนชุมชนเป็นของชุมชนมีส่วนร่วมตามความต้องการของชุมชนเอง การแก้ไขปัญหาของชุมชนแบบเป็นองค์กรรวม และมีการปรับโครงสร้างของการทำงานร่วมกัน ชุมชนมีเจมิตเป็นเจมิตของชุมชน ที่กำหนดสู่ออนาคตข้างหน้า

ความสำคัญของแผนชุมชน เป็นการสร้างวัฒนธรรมใหม่ของการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาชน ชุมชนก่อเกิดความเป็นประชาธิปไตย ในประเด็นของปัญหาความต้องการและชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ชุมชนเกิดความมั่นใจความภาคภูมิใจมีการพัฒนาการเรียนรู้การแก้ไขปัญหา เรียนรู้ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และพึ่งตนเองได้ และเมื่อกระบวนการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากกระบวนการที่มีความจริงใจต่อกัน เมื่อได้มีการปฏิบัติตามแผนของชุมชนแล้วก็จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของประเทศชาติได้ด้วย เป็นการเพิ่มทุนเป็นทรัพยากร ลดปัญหาสิ่งเหล่านี้เป็นความสำคัญของแผนชุมชน

กระบวนการจัดทำแผนชุมชน โดยมีคณะทั้งภายในและภายนอกชุมชนมีการเน้นในเรื่องของข้อมูล การออกแบบ การเก็บข้อมูล ข้อมูลที่ได้มาต้องเป็นข้อมูลที่สร้างความตระหนักกับการตื่นตัวของชุมชน และการนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ มาวิเคราะห์เพื่อให้แผนเป็นกิจกรรมรวมทั้งระบุว่สิ่งไหนที่ชาวบ้านทำเองได้ และสิ่งไหนควรได้รับการสนับสนุนโดยทั้งหมดต้องเริ่มจากการมีเวทีเพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เมื่อได้ข้อมูลแล้วจะนำไปสู่การปฏิบัติโดยชุมชนสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน ชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนแผน และเป็นการปฏิบัติที่เน้นเป็นตัวตั้งโดยจะเกิดแผน 3 ระดับคือ แผนระดับครอบครัว แผนระดับชุมชน ซึ่งนำไปสู่แผนระดับวิสาหกิจ ทั้งหมดเป็นการเรียนรู้และเป็นกระแสไปสู่แผนของชีวิต ซึ่งนำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วม ทั้งนี้เป็นเป้าหมายของแผนชุมชน ต้องมีการสร้างแนวความคิดในเรื่องการพึ่งตนเอง การทำงานเป็นทีม และกระบวนการมีส่วนร่วมนี้ จะนำไปสู่การกระตุ้นให้ทุกภาคส่วน เข้ามาเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาและเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะก่อให้เกิดความสุข สันติ ในชุมชน

แผนแม่บทชุมชน

เสรี พงศ์พิส (2549: 101) กล่าวถึงแผนแม่บทชุมชนว่า ไม่ใช่โครงการที่สร้างขึ้นมาจากของงบประมาณ โดยการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน ทำโดยคนไม่กี่คนสองสามวันเสร็จ แผนแม่บทชุมชนเป็นแผนชีวิต แผนยุทธศาสตร์ที่กำหนดเป้าหมายว่า ชุมชนต้องการจะไปไหนและจะไปถึงที่นั้นได้อย่างไร ไปด้วยกันไปพร้อมกันไม่ใช่ต่างคนต่างไปจึงต้องทำแผนร่วมกันกระบวนการที่ใช้เวลานานไม่น้อยกว่าครึ่งปี จากนั้นก็เรียนต่อไป คือการนำแผนไปสู่การปฏิบัติ ทำให้เกิดผลต่อชีวิตของชุมชน ทำให้ชุมชนพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเอง อันเป็นเป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ หรือการทำแผนแม่บทชุมชน

การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ

กิตติศักดิ์ ลำสอนจิตต์ (2551: 40-41) กล่าวว่า หลังจากการทำประชาพิจารณ์แล้ว (เท่ากับได้รับฉันทานุมัติจากชุมชน) คณะทำงานจะอยู่ (บางแห่งเรียกว่าสภาผู้นำ) หรือไม่ก็จะอาจตั้งคณะกรรมการ หรือคณะทำงานขึ้นมาใหม่ก็ได้ เพื่อนำแผนไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งประกอบด้วย 4 แนวทางคือ

1. จัดลำดับความสำคัญก่อนหลังของแผนและโครงการต่าง ๆ เพราะแผนแม่บทชุมชนอาจมีโครงการหลายสิบโครงการ และกิจกรรมภายใต้แต่ละกิจกรรมโครงการเป็นจำนวนมากคงไม่สามารถทำได้ทุกอย่างพร้อมกันได้ จึงต้องมีการวิเคราะห์จัดลำดับความสำคัญ และดูว่าจะพัฒนาแบบผลึกกำลัง (synerge) และแบบเกื้อกูลได้อย่างไรไม่ใช่คิดอะไรเดี่ยวๆ ไม่เกี่ยวข้องกัน เช่นจะเริ่มทำสถาบันการเงินของตำบลหรือไม่ ถ้าทำอย่างไรและควรทำเลยถ้าทำเร็วก็ออมเงินได้รวดเร็วแล้วจะเอาเงินไปลงทุนอะไร และเกี่ยวข้องกับอะไร

2. การวิเคราะห์ความเป็นไปได้ทางธุรกิจ การลงทุนของชาวบ้านกระบวนการผลิต การบริโภค การตลาด การจัดการต่าง ๆ ทุกขั้นตอน เรื่องการลงทุนของชาวบ้านอาจคิดว่าเป็นเรื่องใหญ่แต่หากโครงการมีแนวโน้มที่จะเป็นธุรกิจตอบแทนได้ดี การร่วมลงทุนโดยชาวบ้านก็ไม่น่าจะยาก และมีส่วนสมทบจาก อบต. หรือหน่วยงานราชการจากภายนอก หรืออาจจะร่วมหุ้นลงทุนแบบไขว้ระหว่างตำบลต่าง ๆ ใกล้เคียงหรือเครือข่ายเดียวกัน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการจัดการ

3. การฝึกอบรมด้านวิชาการเทคนิคต่าง ๆ เพื่อสร้างวิทยากรท้องถิ่นในประเด็นสำคัญ ๆ ที่อยู่ในแผนแม่บทโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ วิทยากรเหล่านี้จะขยายผลไปสู่หมู่บ้านของตนเอง การฝึกอบรมทำให้เครือข่ายในระดับตำบล ฝึกอบรมไม่เพียงแต่เทคนิควิธีทำแต่รวมถึงการจัดการ การดำเนินงานการทำบัญชี เป็นต้น

4. การจัดองค์กรภายในหมู่บ้านไหนควรผลิตอะไร การจัดการเรียนรู้อะไร จัดตลาดอย่างไร ประสานกับองค์กรต่าง ๆ ได้อย่างไร หน่วยงานราชการที่มีโครงการอยู่แล้วและพร้อมจะสมทบทุน หรือเครือข่ายชุมชน หุ้นส่วนพันธมิตรอื่น ๆ จะประสานกันอย่างไรเพื่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจชุมชนที่บางอย่างไม่จำกัดอยู่แต่ในหมู่บ้านและตำบลของตนเอง แต่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายใหญ่และระบบกว้างขวางออกไปเป็นระบบการพึ่งตนเอง และกำลังต่อรองและป้องกันตัวเองจากการรุกของทุนและตลาดบริโภคได้ดีกว่า

แนวคิดพระพุทธานุศาสนากับการอนุรักษ์

ทรัพยากรป่าไม้

วนปิตุสูตร ม.215 พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มจร (พระมหาบัณญัติ ปณฺฑิตเสวี (นิสาภัย), 2549: 218) ทศนะในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “ต้นไม้” มีคำที่ใช้เรียกอยู่หลายคำ เช่น “รุกข” (ต้นไม้) “ภูตคาม” (พืช) ดังนั้น ต้นไม้ ไม่ว่าจะเป็นต้นไม้นขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่

รวมถึงพืชทุกชนิด รวมอยู่ในคำว่า “ภูตคาม” ทั้งสิ้น เพราะคำว่า “ภูตคาม” มีความหมายกว้าง ครอบคลุมถึงพืช 5 ชนิด คือ

1. พืชพันธุ์ที่เกิดจากเหง้า (หัว) คือพืชที่ใช้เหง้าขยายพันธุ์ ได้แก่ ขมิ้น จิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุดพิศ ข้าว แผลก แห้วหนู ฯลฯ
2. พืชพันธุ์ที่เกิดจากลำต้น คือพืชที่ขยายพันธุ์ได้ด้วยวิธีการตอน ได้แก่ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นคิปลี ต้นมะเดื่อ ต้นเตาร้าง ต้นมะขวิด ฯลฯ
3. พืชพันธุ์ที่เกิดจากข้อ (ปล้อง) คือพืชที่ใช้ข้อปลูก ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ ฯลฯ
4. พืชพันธุ์ที่เกิดจากยอด คือพืชที่ใช้ยอดปักสามารถงอกขึ้นใหม่ได้ ได้แก่ ผักบุ้ง ล้อม แมงลัก เถาหญ้านาง ฯลฯ
5. พืชพันธุ์ที่เกิดจากเมล็ด คือ พืชที่ใช้เมล็ดเพาะ ได้แก่ ข้าว ถั่ว งา ฯลฯ

นอกจากคำว่า ภูตคาม ดังกล่าว ยังมีคำว่า พืชคาม ที่ใช้ร่วมกับคำว่า ภูตคาม ซึ่งหมายถึง พืชหรือของเขียว ที่ถูกพรากออกจากที่แล้วยังสามารถงอกได้อีก เช่น ผักบุ้ง เป็นต้นถึงกระนั้นยังมีความหมายรวมอยู่ในคำว่า “ภูตคาม” ทั้งสิ้น

จากการศึกษาพุทธประวัติ อาจจะทำให้มองเห็นว่ามีความเกี่ยวเนื่องกับป่าไม้หลายประการด้วยกันคือ สากยวงศ์ ของพระพุทธเจ้าจัดตั้งขึ้นโดยพระราชโอรส และพระราชธิดา ของพระเจ้าโอกากราช ณ ป่าไม้สักใกล้ภูเขาหิมาลัย อันเป็นที่อยู่ของกบิลดาบสมาก่อนได้ สร้างเมืองขึ้นในป่าไม้สักให้ชื่อว่ากบิลพัสดุ์ โกถียวงศ์ อันเป็นราชวงศ์ของพระนางสิริมหามายาพระพุทธมารดา ก็มีความเป็นมาเนื่องด้วยป่าไม้กระเบา มีราชธานีชื่อ กรุงเทวทหะ เมื่อพระนางสิริมหามายาทรงพระครรภ์จนประสูติพระโอรส พระนางได้เดินทางเพื่อไปประสูติพระโอรส ณ กรุงเทวทหะ แต่เมื่อไปถึงสวนลุมพินีวัน ซึ่งเป็นป่าที่ตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับกรุงเทวทหะ พระนางก็ประสูติพระโอรสตัว ณ ที่ตรงนั้น

นอกจากนี้ ในสมัยที่ทรงพระเยาว์ พระโอรสตัวมักใช้เวลาส่วนหนึ่งเที่ยวจาริกไปตามป่าเชิงภูเขาหิมาลัย จนสัตว์ป่ามีความคุ้นเคยเดินตามพระองค์ไปเป็นฝูง ด้วยความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นที่น่าอัศจรรย์ ตลอดระยะเวลาหกปี ที่พระโอรสตัวได้เที่ยวศึกษาแสวงหาทางเพื่อความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้ประทับศึกษาอยู่ในป่าต่าง ๆ แม้ในเวลาตรัสรู้ก็ทรงเลือกเอาป่าในตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเป็นที่บำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ แล้วประทับเสวยวิมุตติสุข ณ ต้นไทร ต้นเกด ตามลำดับ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาคือพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แก่ ปัญจวัคคีย์ ได้ทรงแสดงที่ ป่าอิสิปพนมฤคทายวันอันเป็นสวนป่าและทรงแสดงพระธรรมเทศนาอีกเป็นอันมาก ณ ป่าอิสิปพนมฤคทายวันแห่งนั้นจนมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลกติดต่อกันเป็นจำนวน 60 รูป ทรงแสดง

พระธรรมเทศนา อนุพุทธิกถา และอริยสัจ 4 โปรดพระเจ้าพิมพิสารและบริวาร จำนวนรวมกัน 120,000 ทาน ณ ลัฏฐิวัน (สวนตาลหนุ่ม) อันเป็นป่าเช่นเดียวกัน

พระอารามแห่งแรกในพระพุทธศาสนา คือ เวฬุวัน คือป่าไผ่ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายให้เป็นที่พักของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ หลังจากที่ได้ฟังธรรมเทศนาจนบรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลแล้ว พระอารามอีกแห่งหนึ่งในกรุงราชคฤห์ คือ จีวักมพวันเป็นป่าไผ่ร่มเงาที่หมอชีวกโกมารภัจถวายเป็นพระอารามอีกแห่ง สำหรับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ และในกรุงราชคฤห์ยังมีผืนป่าที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าอีกเป็นอันมาก เช่น มัททกถุฉิมฤคทายวัน เป็นต้น

ในแคว้นกาสิ แคว้นโกศล อันเป็นที่ตั้งของพระอารามคือพระเชตวัน บุพพาราม มีป่าเป็นอันมาก นอกจากเชตวัน คือป่าของเจ้าเชต ที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีซื้อเพื่อสร้างเป็นพระอารามถวายพระพุทธเจ้าแล้ว ยังมีอันธวันและนันทวัน ที่พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ได้ไปพักอาศัยในป่าเหล่านั้น

ในแคว้นวัชชี และแคว้นสากกะ มีชื่อป่ามหาวันอยู่ทั้งสองแห่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรเป็นอันมากแก่พระภิกษุ เทวดา พระราชา พราหมณ์ และคฤหบดีในโอกาสที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับในป่านั้น

ตามปกติพระพุทธเจ้าจะเสด็จหลีกออกจากหมู่คณะ ไปประทับสงบอยู่ในป่าระยะสั้น ๆ เจ็ดหรือสิบห้าวันทุกครั้งจะเสด็จเข้าไปประทับในป่าอีกครั้ง เช่นคราวที่พระภิกษุทะเลาะกันที่เมืองโกสัมพี พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับอยู่ที่ป่า รักษิตวัน อยู่กับช้างและลิงที่เราเรียกพระพุทธรูปปางนี้ว่า ปางปาลิเลชกะ

การอยู่ป่าเป็นวัตรจัดเป็นนิสัย คือ ปึงจยเครื่องอาศัยชีวิตของนักบวชในพระพุทธศาสนา และแม้นักบวชในลัทธิอื่นก็ได้ยึดถือแนวปฏิบัติเดียวกัน พระพุทธเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาลล้วนแล้วแต่อาศัยอยู่ในป่าเป็นส่วนมาก สำหรับท่านที่ต้องการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน หรือที่ใช้คำว่าเจริญสมณธรรมด้วยแล้ว เสนาสนะป่าเขา เจียมเขา ถ้าเป็นสถานที่ที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติเจริญสมณธรรม พระพุทธเจ้าทรงยกย่องสรรเสริญป่าไว้โดยนัยต่าง ๆ เป็นอันมาก

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงปรินิพพาน ณ สาละวันอุทยานคือสวนป่าสาละของกษัตริย์มัลละ แห่งเมืองกุสินารา

ป่าไผ่ในฐานะเป็นที่ตั้งแห่งบุญ ในสกาลวรรค สังขุตตนิคาย พระพุทธเจ้ารับสั่งตอบเทวดาที่มากราบทูลถามว่า

“ชนเหล่าใด สร้างสวนดอกไม้ ผลไม้ ปลูกหมุ่ไม้ สร้างสะพาน และให้โรงเป็นทาน บ่อน้ำทั้งบ้านที่พักอาศัย ชนเหล่านั้น ย่อมมีบุญเจริญในกาลทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสวรรค์”

ป่าไม้ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์ ในพระพุทธศาสนา มีบทบัญญัติทางพระวินัยที่ห้ามมิให้พระภิกษุกระทำการอะไรที่เป็นการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นไม้มิ และถ้าหาก เช่น พระภิกษุรูปใดตัดทำลายต้นไม้ ถ้าเป็นต้นไม้มีเจ้าของหวงแหน ท่านปรับอาบัติในฐานะอาทินาทานคือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของยังมีได้ให้ ถ้าเป็นการตัดกิ่งต้นไม้ของตนหรือของวัด ท่านปรับอาบัติในข้อที่เป็นการพรากรุกคามคือ หักรานกิ่ง ใบ ดอกของต้นไม้ แม้แต่ การทำลายต้นไม้ที่เป็นเมล็ดที่ปลูกได้ เอง กิ่งของต้นไม้ ล้วนปรับเป็นอาบัติทั้งสิ้น เพื่อเป็นการ

อนุรักษ์สภาพของป่า ต้นไม้และลำธาร ได้มีบทบัญญัติทางพระวินัย ห้ามพระภิกษุ ถ่ายปีศาจเวทอาถรรพ์ บ้วนน้ำลายลงในแม่น้ำ ในของสดเขียวทั้งเล็กและใหญ่ รวมถึงการทิ้งสิ่งสกปรกลงในน้ำบนของสดของเขียวทั้งหลายอันเป็นหลักปฏิบัติที่ช่วยในการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ความเชื่อในเรื่องที่มีเทพารักษ์ สิงสถิตอยู่ในป่า ต้นไม้ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จึงเป็นประโยชน์และเอื้ออำนวยที่สำคัญในการอนุรักษ์ป่าต้นไม้นอกจากนั้น พระวินัยยังกำหนดให้พระภิกษุที่สร้างกุฏิอยู่ตามป่า ไม่ให้ทำลายต้นไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต และแม้แต่ได้รับอนุญาตก็ตัดทำลายเองไม่ได้ และยังคงระมัดระวังไม่ให้กุฏิพังลงมาทับต้นไม้ในป่า ดังนั้น วัดในพระพุทธศาสนา จึงเรียกว่า อาราม แปลว่าสถานที่ทำใจให้ร่มเย็น โดยเน้นไปที่สวนไม้นอกไม้ผล ไม้ที่ให้ร่มเงา วัดหลักในพระพุทธศาสนาจึงมีคำกล่าวที่ว่า วัน ที่แปลว่าป่า เช่น เวฬุวัน เขตวัน ชิวกัมพวัน และแม้แต่นิโครธาราม ก็เป็นป่าที่มีต้นไทรขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก

การนำเสนอหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งป่าไม้นี้ถือว่าเป็นหัวใจของสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำ ดินอากาศ สัตว์ป่า ทำให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติและดำรงชีพของมนุษย์ ผู้ที่เกี่ยวข้องและสนใจการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้สามารถนำเอาหลักคำสอนดังกล่าวของพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการต่อไปเบื้องหลังของการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเบื้องหลังของการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคือแนวคิด 2 ประการ คือแนวคิดพิชิตธรรมชาติ เป็นนายเหนือธรรมชาติ และแนวคิดเอื้ออาทรต่อธรรมชาติ โดยถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จะต้องดำเนินชีวิตให้เอื้ออาทรสอดคล้องเป็นอันเดียวกันกับธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติถูกทำลาย มนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติย่อมได้รับผลกระทบทั้งในทางส่วนตัวและ โครงสร้างอย่างไม่ต้องสงสัย

ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ต้องมองสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นองค์รวม (Holistic View) คือต้องให้มนุษย์ ธรรมชาติและสังคมเป็นไปอย่างประสานสัมพันธ์ต่อกัน ไม่ใช่แยกพัฒนาออกเป็นส่วน ๆ ข้อนี้เป็นนัยชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับสรรพสิ่งและสรรพชีวิต

เป็นศูนย์กลาง (All Beings Centred) ไม่ใช่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human Beings Centred) ดังที่เข้าใจกันแต่เดิมอีกแล้ว ซึ่งทำให้สรรพสิ่งและสรรพชีวิตอื่น ๆ ขาดคุณค่าในตัวเอง ถ้ามองอย่างเป็นองค์รวมให้ความสำคัญแก่สรรพสิ่งและสรรพชีวิตอย่างเสมอภาคกัน เป็นองคาพยพของกันและกัน ย่อมทำให้สรรพสิ่งและสรรพชีวิตประสบกับภาวะที่เป็นสุขตามสถานะของตน

พระสงฆ์กับการเรียนรู้ธรรมชาติตามหลักพระพุทธศาสนา

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (2534) ศึกษาพบว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ได้ทรงสอนพระสาวก สาวิกา ให้มีความตระหนักในธรรมชาติและความเป็นที่จะต้องดูแลรักษาธรรมชาติ ที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ส่วนมาก มักอยู่ในสภาพแวดล้อมของป่า ด้วยเหตุนี้ พระภิกษุสงฆ์จึงต้องมีความระมัดระวังในการถนอมรักษาป่าอันเป็นที่อยู่ของตน และจะต้องมีความเคารพต่อดินไม้ทุกต้นที่ให้ร่มเงา ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางพระวินัยข้อหนึ่งไว้ว่า “ผู้ใดพรากรกฏคาม (ส่วนของพืชทั้ง 5 ส่วน) เป็นอาบัติปาจิตตีย์” เนื่องจากถือว่าการตัดต้นไม้เป็นการกระทำที่เบียดเบียนผู้อื่น ทำให้นกและสัตว์น้อยใหญ่ขาดที่พึ่งพิงทางธรรมชาติไป และเป็นการแสดงความอกตัญญู เพราะพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ที่ได้ประโยชน์จากร่มเงาดินไม้ นอกจากนั้น มีพระวินัยที่อนุญาตให้ฉันทพืชผักผลไม้ได้หากไม่ทำลายต้น ห้ามสวมรองเท้าที่ทำจากใบตาลหรือดินไผ่อ่อน และห้ามมิให้เทอุจจาระ ปัสสาวะถ่มน้ำลายลงบนของเขียวด้วย เนื่องจากจะไปทำลายรบกวนการเจริญเติบโตของพืชผักได้ ซึ่งล้วนเป็นหลักที่ตั้งอยู่บนความเมตตากรุณา ศีลข้อแรกที่พระภิกษุสงฆ์พึงปฏิบัติคือ การห้ามมิให้ฆ่าสัตว์และเบียดเบียนชีวิตผู้อื่นเช่นกัน ซึ่งถือเป็นศีลที่เป็นจริยธรรมที่สำคัญในการอนุรักษ์สัตว์ป่าและชีวิตสัตว์ทั้งหลาย รวมถึงพันธุ์พืชชนิดต่าง ๆ อีกด้วย

เมื่อกาลเวลาล่วงเลย พระพุทธศาสนาแผ่ขยายไปตามถิ่นฐานต่าง ๆ มากขึ้น และมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนมากขึ้น จนผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชาวบ้าน วัดของพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายหนึ่งได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมือง ทำให้มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมสมัยใหม่มากขึ้น แต่มีความสัมพันธ์ต่อสภาพป่าธรรมชาติลดน้อยลงตามลำดับ ในขณะที่พระภิกษุสงฆ์อีกฝ่ายซึ่งมีวัดอยู่ในบริเวณป่านั้น ยังคงพยายามรักษาอุดมคติ

ดั้งเดิมของสงฆ์ในการถือวิเวกเพื่อการบำเพ็ญกรรมฐานอยู่ พระสงฆ์ฝ่ายวัดป่า จึงยังคงบทบาทในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ป่าไว้ได้อยู่ แม้แต่ฝ่ายวัดในชุมชนเองก็มีการทำนุบำรุงรักษาสภาพแวดล้อมภายในวัดให้มีความร่มรื่น เกิดความสงบเย็นแก่ผู้คนเช่นกัน ทั้งนี้ยังได้เผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องของการไม่เบียดเบียนธรรมชาติและสรรพสัตว์ และการลดความโลภในการบริโภคให้ลดน้อยลง ย่อมส่งผลให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์อีกด้วย

นอกจากนั้น เนื่องด้วยสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เพิ่มขึ้นทุกขณะ ประกอบกับสถานะของพระสงฆ์ในบริบทวัฒนธรรมไทยอันเป็นที่เคารพยึดเหนี่ยวของคนในชุมชน ทำให้เกิดบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ขึ้นในฐานะเป็น “พระนักพัฒนา” หรือ “พระนักอนุรักษ์” ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มพระภิกษุที่ศึกษาปัญหาความเป็นไปของคนในชุมชน และกระตุ้นให้เกิดการแก้ปัญหาเหล่านั้นผ่านทางกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้อุปถัมภ์ ชกตัวอย่างเช่น การเกิดกลุ่มสัจจะออมทรัพย์การส่งเสริมอาชีพ การรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยในส่วนของกิจกรรมด้านการอนุรักษ์เองได้แก่ การปลูกป่า-บวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การเดินธรรมยาตรา การอนุรักษ์พันธุ์พืชสมุนไพร การอนุรักษ์สัตว์ป่า เป็นต้น โดยทั้งนี้กิจกรรมต่าง ๆ ล้วนแล้วทำให้เกิดทั้งการรักษาทรัพยากรส่วนร่วมของชุมชน และการพัฒนาจิตใจของชาวบ้านควบคู่กันไป อันเป็นวิถีการพัฒนานาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนที่แท้จริงได้ต่อไป

พระสงฆ์กับวิธีการอนุรักษ์ป่า

พระมหาบัณฑิต ปณฺฑิตเสวี (นิสาภัย) (2549) กล่าวว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการอยู่ป่า ทรงแนะนำให้ภิกษุอยู่ป่า ทรงตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเข้าไปอาศัยป่าชฎแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่เมื่อเธอเข้าไปอาศัยป่าชฎนั้นอยู่ สถิตที่ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่นอาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็ไม่พึงความสิ้นไป และภิกษุนั้นไม่ได้บรรลุนิพพานอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจฉัยเครื่องอุดหนุนชีวิตคือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานเภสัชบริวารเหล่าใดที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภค ปัจฉัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก

พระพุทธองค์ทรงถือพระประสูติกาลภายใต้ต้นสาละใหญ่ในสวนลุมพินี ซึ่งในสวนนี้มีต้นสาละปลูกอยู่เป็นกลุ่มให้เงาร่มรื่น และเนื่องด้วยทรงถือพระชาติประสูติในตระกูลกษัตริย์ในอินเดียโบราณ พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดา ทรงสร้างปราสาท 3 ฤดู เพื่อให้แม่พระทัยว่าพระองค์ทรงมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย แต่เจ้าชายหนุ่มทรงหันเหจากชีวิตในวัง

ที่เปี่ยมไปด้วยความสะดวกสบาย แล้วทรงแสวงหาชีวิตที่มีความหมาย แสวงหาสังฆธรรมในสภาพแวดล้อมของธรรมชาติและราวป่า หลังจากที่ได้ทรงพำนักอยู่ตามถ้ำและภูเขาต่าง ๆ ในที่สุดได้ทรงค้นพบสถานที่ที่เหมาะสมในแขวงเมืองราชคฤห์ ภายใต้ต้นโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระองค์ทรงเลือกสถานที่นี้เพื่อแสวงหาความวิเวก และในที่สุดก็ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ แน่นนอนความสงบในทางธรรมชาตินั้น เป็นปัจจัยหนึ่งที่น่าไปสู่การตรัสรู้พระธรรมอันประเสริฐ และสารัตถะแห่งการตรัสรู้นั้นก็คือ ธรรมชาติของชีวิต อริยสัจ 4 ประการ ได้แก่ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค นั่นเอง

หลังจากการตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระพุทธองค์ทรงพอพระทัยในการประทับอยู่ตามป่าและภูเขาตลอดระยะเวลา 45 ปี ที่ทรงโปรดเวไนยสัตว์นั้นได้เสด็จไปตามป่าและภูเขาหลายแห่ง เช่น ป่าไผ่ของพระเจ้าพิมพิสารในกรุงราชคฤห์ เขาคิชฌกูฏ ป่าปาลิไลยก์ สวนป่ามหาวันในกรุงเวสาลี และเขคะวันมหาวิหาร ในกรุงสาวัตถี ครั้นเมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงเลือกใช้เวลาในช่วงสุดท้ายในป่าแห่งเมืองกุสินารา

นอกจากการที่พระองค์ดำเนินพระชนม์ชีพอยู่อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติมาโดยตลอด พระพุทธองค์ยังทรงแสดงความเมตตากรุณาอย่างยิ่งต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ตัวอย่างที่เป็นที่รู้จักกันดี คือ เรื่องที่พระเทวทัตยิงหงส์ตกลงมาในสวนของเจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์ทรงรักษานกและปฏิสรรพ์ที่จะให้นกคืนแก่พระเทวทัต โดยให้เหตุผลว่า นกควรเป็นของผู้ที่ให้ชีวิตมิใช่ผู้ที่พรากชีวิต นอกจากนั้น พระพุทธองค์ยังได้ใช้นิทานชาดกเล่าเรื่องอดีตชาติของพระองค์ที่เคยเสวยพระชาติเป็นสัตว์ เป็นเครื่องมือสอนธรรมะต่าง

พุทธประเพณีเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

พระมหากษัตริย์ ปุณฺณทิศาเสวี (นิสากย) (2549) กล่าวว่า ในปัจจุบันนี้ พระสงฆ์ได้มีการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาบางอย่างขึ้นเพื่อการอนุรักษ์การดูแลป้องกันและการบำรุงฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ เช่น

พิธีบวชต้นไม้ พิธีดังกล่าวมาจากการอุปสมบท โดยพระสงฆ์จะนำจีวรมาพันรอบต้นไม้ในแต่ละต้นที่มีการบวช เพื่อป้องกันไม่ให้ประชาชนเข้าไปทำลาย จากพิธีดังกล่าวเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อีกทางหนึ่ง

พิธีทอดผ้าป่าต้นไม้/พันธุ์ไม้ พิธีดังกล่าวมาจากการทอดผ้าป่า โดยประชาชนจะนำต้นไม้มารวมกันไว้ที่วัด พระสงฆ์จะทำพิธีทอดผ้าป่าแล้วนำประชาชนไปปลูกต้นไม้ร่วมกันในบริเวณวัดและที่สาธารณะประโยชน์

พิธีการทำบุญด้วยการปลุกต้นไม้ พิธีดังกล่าวมาจากพิธีทำบุญต่าง ๆ เนื่องจากการปลุกต้นไม้มากจะได้รับความร่วมใจในการพักผ่อนหย่อนใจ พระสงฆ์จึงชักชวนให้ประชาชนรอบ ๆ วัดมาร่วมทำบุญดังกล่าว เพื่อจะได้มีต้นไม้ภายในวัดมากขึ้น วัดจะได้เป็นสถานที่ร่มรื่น พักผ่อนหย่อนใจ

พิธีสะเดาะเคราะห์ด้วยการปลุกต้นไม้ พิธีดังกล่าวมาจากพิธีสะเดาะเคราะห์ที่ประชาชนเชื่อว่าเมื่อชีวิตตกต่ำ ต้องมีการสะเดาะเคราะห์ พระสงฆ์จึงโน้มน้าวให้ประชาชนเอาต้นไม้มาปลุก จึงได้ทั้งการสะเดาะเคราะห์ของตนเอง และเป็นการเพิ่มต้นไม้ให้ประเทศอีกด้วย ดังนั้น การแฝงตัวเข้าไปอยู่ในธรรมชาติ เพื่อการใช้ชีวิตให้เข้ากับสัตว์ป่า และทำชีวิตให้เป็นปกติสุข รู้จักวางแผนในสิ่งที่จะทำให้ความร่มรื่นแก่ตนเอง และเป็นเสมือนมิตรแท้กับสัตว์ป่าทุกชนิด ยกตัวอย่างหากเราเดินขึ้นเขานั้น คือ การศึกษาเรียนรู้ทำความเข้าใจธรรมชาติที่ก่อเกิดมีมานานแล้ว เพียงเพราะการแสวงหาทางแก้ปัญหา ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนเอาไว้ว่า “เมื่อบวชเข้าไปในพระพุทธศาสนาแล้ว จะต้องปลีกตัวเข้าไปอยู่ในป่า”

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และ จัดการทรัพยากรชุมชน

ป่าชุมชนเป็นการจัดการป่าไม้ที่มุ่งเน้นถึงกลุ่มที่ได้รับประโยชน์จากป่า เป็นการเน้นที่พื้นที่แต่ละท้องถิ่น โดยเฉพาะความร่วมมือร่วมใจของผู้ได้รับประโยชน์ซึ่ง (นพมาศ สุใจคำ, 2551) ได้กล่าวว่า ป่าชุมชนได้มีแนวคิดพื้นฐานอยู่ 4 ประการ คือ

1. แนวคิดด้านนิเวศวิทยา ซึ่งได้ยอมรับเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ (ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิต คือ คน ต้นไม้ สัตว์ป่าและสิ่งไม่มีชีวิตซึ่งประกอบเป็นระบบนิเวศ อยู่ภายใต้การโยงใยของระบบเชื่อมโยงต่าง ๆ ที่สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบนิเวศ

2. แนวคิดของการพัฒนาชนบท ซึ่งมองเห็นว่ากิจกรรมด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนให้สามารถให้สามารถยืนอยู่ได้ เนื่องจากแหล่งป่าไม้เป็นแหล่งธรรมชาติที่ชนบทได้พึ่งพิงในลักษณะต่าง ๆ กิจกรรมของป่าไม้จึงเป็นกิจกรรมที่อำนวยความสะดวกการดำรงชีพของประชาชนในชนบท สมควรที่จะถูกนำมาใช้เป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งร่วมกับกิจกรรมอื่น ๆ ในการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนชนบทอยู่รอดและพัฒนาตนเองได้

3. แนวความคิดของการกระจายอำนาจ การกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่าไม้ จากที่ดำเนินการ โดยหน่วยงานของรัฐ ให้เป็นการร่วมกันดูแลรักษาป่าโดยชุมชน ให้สามารถ อำนาจผลประโยชน์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้พื้นที่ป่าได้โดยตรง

4. แนวความคิดทางด้านการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกเงย ได้สามารถที่จะได้รับการจัดการให้มีผลประโยชน์ต่อเนื่องสม่ำเสมอภายใต้การจัดการที่เหมาะสม

จากคำนิยามของคำว่า ป่าชุมชน ของนักวิชาการที่ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน จะ เห็นสาระสำคัญของป่าชุมชนอยู่ 3 ประการ คือ

1. ต้องมีพื้นที่ เพื่อเป็นพื้นที่ที่ชุมชนเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน
2. ต้องมีขบวนการของชุมชนในการจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน
3. ต้องมีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ดังนั้น ป่าชุมชนจึงหมายถึง พื้นที่ ซึ่งได้รับการจัดการ โดย ขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน (เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันติสมบัติ, 2536)

ลักษณะของป่าชุมชน

การดำเนินงานป่าชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 3 ประการ คือเพื่อเป็นพื้นที่ ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี เพื่อเป็นแหล่งค้ำน้ำลำธารและป้องกันสิ่งแวดล้อม และเพื่อเป็น แหล่งป่าไม้ใช้สอย สำหรับการดูแลรักษาพื้นที่ป่าชุมชนสามารถแยกตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ได้ดังนี้

1. ป่าปู่ตา เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติส่วนหนึ่งของชาวบ้าน โดยใช้ความเชื่อและประเพณีเป็นวัตถุประสงค์หลักในการจัดการและการใช้ประโยชน์พบเห็นได้ทั่วไปตามหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะเมื่อมีการตั้งหมู่บ้าน จะต้องมีการตั้งศาลปู่ตาขึ้นเป็นหลักบ้านในบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่และหนาทึบ แล้วเชิญผีปู่ตามาประจำ ศาลเพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านให้มีความอยู่เย็นเป็นสุข และทำมาหากินได้ผลดี นอกจากนี้จะมีการทำ พิธีตั้งจำ เพื่อเป็นผู้ดูแลรักษาศาลปู่ตา ป่าปู่ตา ถือว่าเป็นบริเวณที่ศักดิ์สิทธิ์ชาวบ้านทุกคนจะ ช่วยกันดูแลรักษามิให้ผู้ใดบุกรุกที่ดิน ตัดไม้ และล่าสัตว์ แต่สามารถเก็บหาของป่าได้ เช่น เห็ด ไข่ม้วน ไม้ เป็นต้น ทั้งนี้โดยกลุ่มชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้นในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นแกนนำในการ ดูแลรักษาโดยจัดตั้งกฎเกณฑ์และพิจารณาลงโทษปรับไหมแก่ผู้ละเมิด

2. ป่าช้า เป็นป่าชุมชนที่เกิดจากการรักษาพื้นที่ธรรมชาติบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน ของชาวบ้านสำหรับใช้เป็นสถานที่เผาศพหรือฝังศพ โดยใช้ประเพณีและความเชื่อเป็นวัตถุประสงค์

หลักในการจัดการในบางชุมชน เช่น ชุมชนปกากะญอในภาคเหนือกำหนดพื้นที่ป่าช้า เป็น 2 ลักษณะ คือป่าช้าที่เรียกว่า ปกา โล สะโคะ และป่าช้าที่เรียกว่า ตาลว่าโฮ ป่าช้า ปกาโล สะโคะ เป็นป่าที่รักษาไว้สำหรับเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและศูนย์รวมของคนกระเหรี่ยงถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางระหว่างมนุษย์และเทพ โดยเชื่อว่าต้นไม้เป็นเจ้าที่หลักของคนปกากะญอจะนำข้าวของของคนตายไปไว้ใกล้ต้นไม้เพื่อมอบให้แก่วิญญาณ ขณะที่ศพจะถูกเผาเป็นเถาถ่านในป่าช้า ตาลว่าโฮ ป่าช้า ปกา โล สะโคะ มีการตั้งกฎเกณฑ์ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าและล่าสัตว์ แต่สามารถเข้าไปเก็บหาอาหารได้ เช่น เห็ด หน่อไม้ เป็นต้น ส่วนป่าช้า ตาลว่าโฮ สามารถเข้าไปเก็บพืชได้

3. ป่าชันน้ำ เป็นป่าซึ่งเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติของชาวบ้านโดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดการและใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน สำหรับใช้ในการอุปโภคบริโภค และการเกษตรกรรม นอกจากเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารแล้วผลพลอยได้อีกหลายประการคือ เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ แหล่งไม้ฟืน แหล่งสมุนไพรและแหล่งนันทนาการ ป่าชันน้ำส่วนมากมีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ลักษณะพื้นที่ที่มีความชันมากผิวดินมีน้ำซึมออกมาอยู่ตลอดเวลา บางแห่งมีลักษณะเป็นตาน้ำไหลหรือรูน้ำไหล ชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันดูแลรักษาให้ผู้ใดเข้าไปตัดไม้ มีการตั้งกฎเกณฑ์และบทลงโทษ โดยมีคณะกรรมการทำหน้าที่พิจารณาโทษและปรับไหม ป่าชันน้ำจะพบได้ในหมู่บ้านทางภาคเหนือ

4. ป่าหวนา เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการรักษาพื้นที่ป่าหรือปลูกป่าตามหวนาเล็ก ๆ รอบบริเวณหมู่บ้านเหนือพื้นที่นาของชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันการพังทลายของดินหรือกรวดทรายลงไปในพื้นที่นาในบางชุมชน เช่น ชุมชนปกากะญอมีระบบการจัดการภายในชุมชนอย่างเข้มแข็ง มีการอนุรักษ์ป่าหวนารอบหมู่บ้าน โดยการทำระบบการป้องกันไฟป่ามีการตั้งกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการอย่างเข้มงวด โดยตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแลรักษาและควบคุม

5. วัดป่า เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการรักษาป่าธรรมชาติหรือปลูกป่าขึ้นในบริเวณวัดของพระภิกษุและชาวบ้าน โดยใช้ความเชื่อและประเพณีเป็นวัตถุประสงค์หลักในการจัดการเพื่อเป็นสถานที่สำหรับพระภิกษุสายธรรมาวาสใช้ปฏิบัติธรรมและใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัด มีการตั้งกฎเกณฑ์และจัดตั้งคณะกรรมการอันประกอบด้วยพระภิกษุและชาวบ้านขึ้นมาดูแล พิจารณาโทษและปรับสินไหมแก่ผู้ละเมิด กฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ได้แก่ ห้ามบุกรุกพื้นที่ห้ามตัดไม้และห้ามล่าสัตว์ในบริเวณวัด แต่ในบางแห่งชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาอาหารธรรมชาติได้ ตัวอย่างวัดป่าที่สำคัญ เช่น วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี วัดแสงอรุณ อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดหนองคาย วัดป่านานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี

6. ป่าอภัยทาน เป็นป่าชุมชนเกิดขึ้นจากการรักษาป่าธรรมชาติของชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นพื้นที่ห้ามล่าสัตว์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปจะพบตามวัด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนถึงความพยายามของชาวบ้านในอันที่จะรักษาป่าเพื่อเขตอภัยทาน คือป่ากราด ตำบลสะทอน อำเภอนาหวี จังหวัดสงขลา มีเนื้อที่ 2,575 ไร่ ชาวบ้านทุกคนได้ช่วยกันอนุรักษ์มาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน มีการจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านคอยดูแลรักษาและขอให้กรมป่าไม้ประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า ซึ่งได้ประกาศไปแล้วเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2525

7. ป่าโรงเรียน เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการรักษาป่าธรรมชาติใกล้โรงเรียนหรือปลูกป่าขึ้นในโรงเรียนของครูนักเรียนและชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งนันทนาการ แหล่งอาหารธรรมชาติ ของนักเรียน แหล่งการศึกษาทางด้านการเกษตร และการใช้ประโยชน์จากการขายต้นไม้เพื่อเป็นรายได้สำหรับอาหารกลางวันแก่เด็กที่ยากจนในโรงเรียน

8. ป่าใช้สอยชุมชน เป็นป่าซึ่งเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติหรือปลูกขึ้นของชาวบ้าน โดยป่าธรรมชาติชาวบ้านจะช่วยกันอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งไม้ฟืน แหล่งอาหารธรรมชาติ แหล่งสมุนไพร ตลอดจนเพื่อการยังชีพและเป็นที่เลี้ยงสัตว์ สำหรับป่าที่ชาวบ้านปลูกเพื่อการใช้สอยในชุมชนนั้น เนื่องจากสภาพการขาดแคลนไม้ จึงได้ร่วมมือกันปลูกขึ้นมาในพื้นที่สาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน หรือที่ซึ่งชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอยและแหล่งไม้ฟืนสำหรับครัวเรือน

9. ป่าเศรษฐกิจชุมชน เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากความพยายามของชาวบ้านในการปลูกป่าหรืออนุรักษ์ป่าธรรมชาติเพื่อเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน โดยมีองค์กรประชาชนซึ่งอาจเป็นคณะกรรมการสภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน หรือองค์กรประชาชนอื่น ๆ เป็นผู้จัดการดูแลควบคุมผลประโยชน์ที่ได้จากป่า ตลอดจนเงินรายได้ที่ได้จากการขายผลผลิตจากป่า ตัวอย่างเช่น การปลูกป่าชุมชนในพื้นที่สาธารณประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งรายได้ของราษฎร 3 หมู่บ้าน คือ บ้านยางสินไชย หมู่ 3 และบ้านหนองหาด หมู่ 11 ตำบลเหล่า และบ้านคอนกลอย หมู่ 6 ตำบลหัวขวาง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม การอนุรักษ์ป่าไม้ธรรมชาติจำนวน 3,000 ไร่ เพื่อเก็บหน่อไม้ขาย เป็นรายได้ของชาวบ้านไม้ซบลังกา ตำบลกุดตาเพชร อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

10. ป่าในเมือง เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เจริญแล้ว ทำการกันพื้นที่ป่าขนาดเล็กไว้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ความร่มรื่นของเขตเมือง เป็นสถานออกกำลังกายกลางแจ้ง โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในลักษณะต่าง ๆ เช่น การจัดสวนสาธารณะกลางเมือง การปลูกต้นไม้สองข้างทางในเขตเมือง เป็นต้น

รูปแบบที่ 1 ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ เป็นรูปแบบการดำเนินการงานชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ และอื่น ๆ การป้องกันภัยธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อและประเพณีในท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นป่าธรรมชาติและในบางพื้นที่พบว่าเป็นป่าปลูก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งซับน้ำสำหรับใช้อุปโภคบริโภคและการเกษตรกรรม เป็นสถานที่ประกอบศาสนากิจ หรือประกอบพิธีกรรมตามประเพณีและความเชื่อ แหล่งนันทนาการ และในบางครั้งมีการใช้ประโยชน์ในลักษณะผลพลอยได้คือ เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ สมุนไพร ของป่า ไม้ฟืนและเพื่อใช้สอย ลักษณะของป่าชุมชนแบบอนุรักษ์นี้ได้แก่ ป่าซับน้ำ ป่าหว่นา ป่าปูด้า ป่าช้า วัดป่า ป่าอภัยทาน ป่าโรงเรียน และป่าในเมือง

รูปแบบที่ 3 ป่าชุมชนแบบเอนกประสงค์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชน เพื่อหวังผลตอบแทนด้านการอนุรักษ์และด้านเศรษฐกิจควบคู่กันไป มีทั้งป่าธรรมชาติและป่าปลูก โดยวิัตถุประสงค์เพื่อให้ได้รับผลประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งข้อ 1 และข้อ 2 รวมกันไป

เสน่ห์ จามริก และ ชส สันติสมบัติ (2536) กล่าวว่า เงื่อนไขการเกิดความสำเร็จของป่าชุมชนมักเกิดจากเงื่อนไขดังต่อไปนี้

1. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามีความเป็นชุมชนสูง ความเป็นชุมชนมิได้หมายความว่าเพียงแต่การตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นอยู่กับการแปรรูปและมีความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น หรือ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน

สำนึกของความเป็นชุมชนอาจจะสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์ และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเช่นผีป่า

2. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากร ดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ความเป็นต้น ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้ช่วยตรอกย้ำสำนึกของความเป็นชุมชนให้มั่นคงและแน่นแฟ้น ยิ่งย่นสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกันในการผลิตในภาคเกษตร ดังนั้นลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะที่ยังเอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชนอยู่ โดยนับนี้ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมโดยสิ้นเชิงและไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดินน้ำป่า เพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น แหล่งอาหาร ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิง ไม้สำหรับบุลงหลังคา รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมของชุมชนเอาไว้นั่นเอง

4. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า จิตสำนึกในการรักษาป่ามีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่ามีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์ ความเชื่อ และการพิทักษ์สิทธิธรรมชาติในการเป็นมนุษย์ มิให้ถูกก้าวล่วงรุกรานจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ มากมายดังต่อไปนี้ คือ

4.1 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณีความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดต่อกันมา จิตสำนึกในการรักษาป่าไปตามประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม โดยนับนี้ ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นเท่านั้น หากแต่คือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ป่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำมาหากิน ระบบครอบครัวเครือญาติโครงสร้าง อำนาจ กฎระเบียบ คุณภาพชีวิต อุดมการณ์ โลกทัศน์และระบบคุณค่าทางสังคม

4.2 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาน้ำ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการผลิตในภาคเกษตร ด้วยเหตุผลนี้เอง เงื่อนไขปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า คือ การรักษาป่าต้นน้ำ หรือแหล่งน้ำซับของชุมชน ความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับระบบนิเวศและระบบการผลิต ส่งผลให้การรักษาป่าชุมชนคือ การรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน

4.3 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก การรุกรานจากภายนอกหรือการเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรโดยคนภายนอกมักก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงจากชุมชน

5. ชุมชนอนุรักษ์จะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งไม่ว่าจะเป็นผู้นำตามธรรมชาติหรือ ผู้ทำทางการ

6. ชุมชนที่รักษาป่าจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชน หมายถึงชุมชนที่สามารถอนุรักษ์จัดการป่าได้ จะต้องเป็นชุมชนที่มีการจัดตั้งองค์กรที่จะทำหน้าที่รับผิดชอบทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม

7. ชุมชนที่จะอนุรักษ์ป่าจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากร ที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน

8. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

การจัดการทรัพยากรชุมชน

โกมล แพรกทอง (2535) เสนอแนวคิดการจัดการทรัพยากรที่ชุมชนมีส่วนร่วมบนพื้นฐานแนวคิดที่สำคัญโดยสรุปคือ

1. แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชุมชนกับสังคมทรัพยากรในระบบนิเวศที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อกัน

2. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้เพื่อการพัฒนาชนบท โดย องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agricultural Organization) ได้เสนอให้นำความรู้ด้านการป่าไม้ไปใช้ในการพัฒนาชนบทโดยให้ชุมชนใกล้เคียงป่าได้พึงพาผลประโยชน์ด้านต่าง ๆ จากทรัพยากรป่าไม้ เช่น ยารักษาโรค อาหาร ไม้ใช้สอย แหล่งน้ำเพื่อการครองชีพในภาวะพอเพียง

3. แนวคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจ ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ชุมชนเป็นผู้จัดการดูแลรักษา และให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย

สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2535) กล่าวว่า การเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ระหว่างรัฐกับประชาชนนั้นมีความแตกต่างกัน ประชาชนมีความสัมพันธ์กับป่าไม้ในเชิงเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม เป็นหลักในลักษณะที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ เรียกว่าลักษณะนิเวศนิยม ส่วนรัฐนั้นมีความสัมพันธ์กับป่าในด้านเศรษฐกิจเป็นลักษณะการเข้าถึงป่าแบบเทคนิคนิยม ซึ่งเป็นการจัดการในลักษณะแทรกแซงต่อธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรประชาชน และรัฐจึงมีความแตกต่างกันและนำไปสู่ภาวะที่เรียกว่าความขัดแย้งด้านทรัพยากร การแก้ไขข้อขัดแย้งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นทางออกซึ่งมีหลักสำคัญคือ

1. เป็นการจัดการเพื่อรักษาระบบนิเวศของชุมชน
2. เพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชน
3. เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์
4. เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนมีสิทธิในการดูแล รักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาพื้นฟูป่า อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

สำนักงาน กปร. (2548) ได้กล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริ ณ หน่วยงานพัฒนาต้นน้ำทุ่งน้ำเจือ ในปี พ.ศ. 2519 ความว่า ให้มีการปลูกต้นไม้ 3 ชนิดที่แตกต่างกันคือ ไม้ผล ไม้โตเร็ว และไม้เศรษฐกิจ เพื่อจะทำให้เกิดป่าไม้แบบผสมผสาน และสร้างความสมดุลให้แก่ธรรมชาติอย่างยั่งยืนสามารถตอบสนองความต้องการของรัฐบาลและวิถีประชาชนในชุมชน ประการสำคัญนั้นทรงดำริที่ยึดเป็นทฤษฎีการพัฒนาต้นน้ำป่าไม้โดยปลูกจิตสำนึกแก่ประชาชนว่า “เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ควรที่จะปลูกต้นไม้ในใจคนเสียก่อน แล้วคนเหล่านั้นก็จะพากันปลูกต้นไม้ลงบนแผ่นดิน และรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง” ซึ่งนับว่าเป็นทฤษฎีที่เป็นปรัชญาในด้านการพัฒนาป่าไม้ที่ยังใหม่โดยแท้ พระองค์ท่านทรงห่วงใยในปัญหาปริมาณป่าไม้ลดลงเป็นอย่างมาก จึงทรงพยายามค้นหาวิธีนานาประการ ที่จะเพิ่มปริมาณของป่าไม้ในประเทศไทยให้เพิ่มมากขึ้นอย่างมั่นคงและถาวร โดยมีวิธีการที่เรียบง่ายและประหยัดในการดำเนินงาน ตลอดจนเป็น

การส่งเสริมระบบวงจรป่าไม้ในลักษณะอันเป็นธรรมชาติดั้งเดิม ซึ่งได้พระราชทานพระราชดำริหลายวิธีการคือ

การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ด้วยวิธีการ 3 วิธี

1. “...ถ้าเลือกที่เหมาะสมแล้ว ก็ทิ้งป่าตรงนั้น ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ป่าจะเจริญเติบโตขึ้นมาสมบูรณ์โดยไม่ต้องปลูก
2. “...ไม่ไปรบกวนป่าหรือคอยเขี่ยต้นไม้เพียงแค่คุ้มครองให้ขึ้นเองเท่านั้น...”
3. “...ในสภาพป่าเต็งรัง ป่าเลื่อม ไทรย่นไม่ต้องทำอะไรเพราะต้นไม้ก็จะแตกกิ่งออกมาอีก ถึงแม้ต้นไม้สวยแต่เป็นต้นไม้ใหญ่ได้...”

ปลูกป่าในที่สูง ทรงแนะนำวิธีการ ดังนี้

“...ใช้ไม้จำพวกเม็กค้ำทั้งหลายขึ้นไปปลูกบนยอดสูง เมื่อโตแล้วออกฝักออกเมล็ดก็จะลอยตกลงมาแล้วงอกเองในที่ต่ำต่อไป เป็นการขยายพันธุ์โดยธรรมชาติ

ปลูกป่าต้นน้ำธาร หรือการปลูกป่าธรรมชาติ ทรงเสนอแนวทางปฏิบัติว่า

1. ปลูกต้นไม้อยู่ที่เดิม
“...ศึกษาดูก่อนว่าพืชพันธุ์ไม้ดั้งเดิมมีอะไรบ้าง แล้วปลูกแซมตามรายการชนิดต้นไม้ที่ศึกษามาได้...”
2. งดปลูกไม้ผืนผืนจากถิ่นเดิม คือ
“...ไม่ควรนำไม้แปลกปลอมต่างพันธุ์ต่างถิ่นเข้ามาปลูก โดยยังไม่ศึกษาแน่ชัดเสียก่อน...”

การปลูกต้นไม้ทดแทน

ในขณะนี้ประเทศไทยเรามีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียงร้อยละ 2.5 ของพื้นที่ประเทศ ประมาณการได้เพียง 80 ล้านไร่เท่านั้น

หากจะเพิ่มเนื้อที่ป่าไม้ให้ได้ประมาณร้อยละ 40 ของเขตพื้นที่ประเทศแล้วคนไทยจะต้องช่วยกันปลูกป่าถึง 48 ล้านไร่ โดยใช้กล้าไม้ปลูกไม่ต่ำกว่าปีละ 100 ล้านต้น ใช้เวลาถึง 20 ปี จึงจะเพิ่มป่าไม้ได้ครบเป้าที่กำหนดไว้เท่านั้น

การปลูกป่าทดแทนจึงเป็นแนวทฤษฎีการพัฒนาป่าไม้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานมรรควิธีในการปลูกป่าทดแทน เพื่อคืนธรรมชาติสู่แผ่นดินด้วยวิธีทางแบบผสมผสานกันในเชิงปฏิบัติ ดังพระราชดำริความตอนหนึ่งว่า

“...การปลูกป่าทดแทนจะต้องทำอย่างมีแผน โดยการดำเนินการไปพร้อมกับการพัฒนาชาวเขาในการนี้เจ้าหน้าที่การป่าไม้ ชลประทาน และฝ่ายเกษตรจะต้องร่วมมือกันสำรวจดินน้ำในบริเวณพื้นที่รับผิดชอบ เพื่อวางแผนปรับปรุงดินน้ำและพัฒนาอาชีพได้อย่างถูกต้อง...”

วิธีการปลูกทดแทน

1. ปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าไม้ถูกทำนุกรุกแผ้วถางและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม
2. การปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขา
3. การปลูกป่าทดแทนบริเวณคันน้ำบนยอดเขาและเนินสูง
4. ให้มีการปลูกป่าที่ยอดเขา เนื่องจากสภาพป่าบนที่เขาส่งทอดโทรม ซึ่งมีผลกระทบต่อกลุ่มน้ำตอนล่าง และคัดพืชไม้ที่มีเมล็ดเป็นฝัก เพื่อให้กระบวนการธรรมชาติปลูกต่อไปจนถึงดินเขา
5. ปลูกป่าบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำ หรือเหนืออ่างเก็บน้ำที่มีความชันยาวนานพอ
6. ปลูกป่าเพื่อพัฒนากลุ่มน้ำและแหล่งน้ำให้มีน้ำสะอาดบริโภค
7. ปลูกป่าให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยให้ราษฎรในท้องถิ่นนั้น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกและดูแลรักษาต้นไม้ให้เจริญเติบโต นอกจากนี้ยังเป็นการปลูกจิตสำนึกให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการปลูกป่า
8. ปลูกป่าเสริมธรรมชาติ เพื่อเป็นการให้ที่อยู่อาศัยแก่สัตว์ป่า

การปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่าง : การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยพระปรีชาญาณฉลาดให้เกิดประโยชน์แก่ปวงชนมากที่สุดยาวนานที่สุดและทั่วถึงกัน

“...การปลูกต้นไม้ประเภทต่าง ๆ ควบกันนั้นราษฎรส่วนรวมจะสามารถตัดฟันหรือเพื่อใช้สอยในการก่อสร้างโดยไม่เป็นการทำลายป่าต้นน้ำ อีกทั้งยังเก็บผลไม้เพื่อบริโภคหรือจำหน่ายได้อีกด้วย...”

การแปลงแผนพัฒนาด้านป่าไม้ไปสู่การปฏิบัติ

นโยบายป่าไม้แห่งชาติ (2523: ระบบออนไลน์) เพื่อให้การจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ สามารถกระทำ โดยต่อเนื่องในระยะยาวและประสานสอดคล้องกับ แผนการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่น จึงสมควรกำหนดนโยบายการ ป่าไม้แห่งชาติไว้ให้เป็นการแน่นอน เพื่อให้ ส่วนราชการและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องได้มีความ เข้าใจร่วมกันและถือเป็นแนวทางปฏิบัติ อัน จะทำให้การพัฒนา ป่าไม้เป็นไปอย่างราบรื่น และบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ดังนี้

1. ให้มีการกำหนดแนวทางการ จัดการและการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ ในระยะยาว อันจะ ทำให้ประเทศได้รับประโยชน์อย่างคุ้มค่าทาง สังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคงและ สิ่งแวดล้อมมากที่สุด โดยเน้นให้มีการประสานกันระหว่างทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติอื่น
2. ส่งเสริมบทบาท และหน้าที่ของส่วนราชการต่างๆ และภาคเอกชนให้มี ส่วนรับผิดชอบในการจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ ร่วมกัน
3. ปรับปรุงระบบการบริหารงาน ป่าไม้ของชาติให้สอดคล้องกับปริมาณคุณภาพ และสภาพ ทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป
4. กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยใน อัตราร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศเพื่อประโยชน์ 2 ประการ ดังนี้
 - 4.1 ป่าเพื่อการอนุรักษ์ กำหนดไว้เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่หายากและป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิด จากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนทั้ง เพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิจัย และนันทนาการของประชาชนใน อัตราร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ
 - 4.2 ป่าเพื่อเศรษฐกิจ กำหนดไว้เพื่อการผลิตไม้และ ของป่าเพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจในอัตราร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศ

5. รัฐ และภาคเอกชน จะพัฒนาพื้นที่ป่าไม้ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ และจะจัดการพัฒนาให้อำนวยประโยชน์ทั้งในทางตรง และทางอ้อมโดยสม่ำเสมอตลอดไป
6. ให้เพิ่มการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการเพิ่ม ประสิทธิภาพในการผลิตทางการเกษตรเพื่อลดการทำลาย พื้นที่ป่าไม้
7. เพื่อก่อให้เกิดการประสาน การใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ ชนิดอื่น ๆ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรณี รวมทั้งเพื่อก่อให้เกิดการประสานความร่วมมือ ระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานของรัฐกับ ภาคเอกชนและประชาชน ในท้องถิ่น รัฐจะจัดให้ มีแผนพัฒนาป่าไม้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของแผน พัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติโดยบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ
8. เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตไม้ด้วย การจัดการป่าไม้ทั้งในระบบวนวัฒน์แบบเลือกตัด และระบบวนวัฒน์แบบตัดหมด ตามหลักวิชาการ โดย เฉพาะในระบบตัดหมดนี้ เมื่อตัดแล้วให้ปลูก ทดแทนในพื้นที่ที่ถูกตัดทันที
9. เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์และการป้องกันภัยอันเกิดจากสิ่งแวดล้อมรัฐ จะต้องเร่งรัดปรับปรุงการวางผังเมืองและกำหนดพื้นที่ป่าไม้ให้แน่นอนเพื่อกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน สำหรับเป็นพื้นที่ที่ อยู่อาศัย พื้นที่ประเภทชนบทและพื้นที่เกษตรกรรมในแต่ละจังหวัดที่แน่นอนเพื่อป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้
10. การแต่งตั้งคณะกรรมการนโยบายป่าไม้ระดับ ชาติให้กำหนดไว้ในกฎหมายว่าด้วยป่าไม้
11. เพื่อเป็นการปลูกฝังให้ประชาชนมีความรู้สึก รักและหวงแหน รู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างประหยัด รัฐจะต้องให้ความรู้ ทัศนคติ ความสำนึก ความรู้สึก และทักษะ แก่ประชาชนเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้ รับจากทรัพยากรป่าไม้และผลเสียจากการตัดไม้ ทำลายป่าการใช้สอย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บ้านสามขาแหล่งเรียนรู้คนอยู่ร่วมกับป่าได้

อนุวงศ์ แซ่ตั้ง (2551: ระบบออนไลน์) กล่าวถึง บ้านสามขา หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางหุบเขา และห่างไกลจากความเจริญ เดิมชาวบ้านต้องพึ่งพิงป่า และพึ่งพาซึ่งกันและกัน ระบบการผลิตล้วนเอื้อต่อการดำรง

ชีวิตประจำวัน ปลุกข้าว ปลุกผักเพื่อกิน หาปลาในหนองน้ำหลังหมู่บ้าน หาเห็ด หาหน่อไม้จากป่า ซึ่งได้รับการดูแลรักษาจากคนรุ่นต่อรุ่นมาเป็นอย่างดี

หนุนเสริมด้วยงานวิจัย

ย้อนหลังไปเมื่อปี 2541 ช่วงที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ชาวบ้านเริ่มหันมามองตัวเอง ก็พบว่าแต่ละครอบครัวไม่มีการออมเลย ทั้งหมู่บ้านจึงร่วมกันจัดตั้งกองทุนออมทรัพย์ของหมู่บ้าน โดยมีเงินเริ่มแรก 15,000 บาท และนำปัญหานี้ไปหารือกับ กศน. จังหวัดลำปาง เพื่อวางแผนปฏิบัติจัดการ

กศน. ลำปาง ช่วยประสานงานไปยังมูลนิธิหมู่บ้าน และในปี 2542 ดร.เสรี พงศ์พิศ จากมูลนิธิหมู่บ้าน ก็เข้ามาช่วยเป็นที่ปรึกษาในการทำแผนแม่บทของชุมชน เพื่อนำมาสู่งานวิจัยที่บ้าน ทำให้ชาวบ้านถาม-ตอบสภาพปัญหา และทางแก้ไขด้วยตนเองได้ นำมาสู่การทำบัญชีรับ-จ่าย ของครัวเรือน ในแผนแม่บทนี้เอง ที่เน้นเรื่องการจัดการทรัพยากรป่า เพื่อฟื้นฟูแหล่งอาหารพื้นถิ่นของชุมชน อันเป็นมูลบทสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเองได้

ในปี 2543 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เข้ามาเรียนรู้เรื่องการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และพบว่าบ้านสามขาเป็นต้นแบบแห่งแรกในหมู่บ้านทางภาคเหนือที่ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติตามแผนแม่บทชุมชนที่วางไว้ สามารถแก้ปัญหาหนี้สินครัวเรือนได้ มีการเกษตรที่ไม่พึ่งพาสารเคมี และเข้าใจหลักการใช้ชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง จึงขอเข้ามาทำวิจัยร่วมกับชาวบ้านเรื่อง “การจัดการหนี้สินชุมชนบ้านสามขา” และ “การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมีส่วนร่วม” งานวิจัยนี้กลายเป็นผลงานรางวัลดีเด่นในปี 2546 อย่างไรก็ตามแม้ชาวบ้านจะแก้ปัญหานี้สินในชุมชนได้ แต่ปัญหาความแห้งแล้งและไฟป่าที่เกิดขึ้นเป็นประจำยังแก้ไม่ตก ในช่วงน้ำหลาก ตะกอนที่เกิดจากเศษไฟไหม้จะมากับน้ำลงไปในอ่าง สะสมไปเรื่อย ๆ ก็ทำให้อ่างตื้นเขิน ในปี 2544 อ่างเก็บน้ำที่ชลประทานมาสร้างให้เมื่อปี 2527 ก็กลายเป็น “อ่างเก็บลม”

ปี 2545 แกนนำชาวบ้านและกลุ่มเยาวชน พากันไปดูงานสร้างฝายที่ศูนย์ศึกษาเพื่อการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ขณะเดียวกัน ก็ประสานขอความช่วยเหลือไปทางกรมชลประทาน เจ้าหน้าที่แนะนำว่าต้องขุดลอกอ่าง ซึ่งหมายถึงงบประมาณจำนวนมาก แต่ไม่ใช่ว่าการแก้ปัญหานี้ต้นเหตุ ชุมชนจึงหารือกันและได้ข้อสรุปว่า จะนำความรู้ที่ได้จากศูนย์ห้วยฮ่องไคร้มาลองแก้ปัญหากันเอง

ปีถัดมา การทดลองปลูกเรื่องการทำฝายก็เริ่มต้นขึ้น มีการตั้งคณะกรรมการป่า โดยมีแกนนำ 36 คน และชาวบ้านกว่า 600 คน เป็นอาสาสมัคร กำหนดกฎระเบียบการจัดการป่า และเหมืองฝาย แบ่งเขตป่าเป็น 3 โซน คือ

โซน ก) เป็นป่าอนุรักษ์ในพื้นที่ป่าต้นน้ำพื้นที่ 12,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่บริเวณห้วยสามขา ห้วยแม่อิง ห้วยหาด และห้วยกันจั่ว ป่าโซนนี้ห้ามตัดไม้ทุกชนิด

โซน ข) เป็นป่าที่อนุญาตให้ใช้ไม้ปลูกบ้านเรือนได้ตามความเหมาะสม มีพื้นที่ 2,800 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ม่อนคอบเปียง ม่อนกันจั่ว และห้วยป่ากูด

โซน ค) เป็นป่าหัวไร่ปลายนา ชุมชนใช้ไม้ทำฟืน ทำหลัก มีพื้นที่ 300 ไร่ เศษ ครอบคลุมบริเวณสันห้วยโป่ง ห้วยค่อ ห้วยโทกแฮด และห้วยป่าคำ

“เราพบว่าการนำความรู้จากห้วยฮ่องไคร้มาใช้ในพื้นที่ตรง ๆ นั้นไม่ได้ผล เพราะสภาพพื้นที่ต่างกัน การทำฝายขึ้นเดียวสู้แรงน้ำในช่วงน้ำหลากไม่ได้” จสอ.ชัย วงศ์ตระกูล หนึ่งในคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านสามขา พูดเรื่องจุดเริ่มต้น

ขั้นตอนการทำแผนบ้านสามขา

- ขั้นตอนที่ 1 ประสานคนประสานแกนนำ
- ขั้นตอนที่ 2 จัดเวทีทำความเข้าใจในวงกว้างมากขึ้น (กระตุ้นวิถีคิด)
- ขั้นตอนที่ 3 ขั้นตอนเก็บข้อมูล
- ขั้นตอนที่ 4 ขั้นตอนการเก็บข้อมูล
- ขั้นตอนที่ 5 สรุปข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์
- ขั้นตอนที่ 6 สรุปข้อมูล วิเคราะห์ศักยภาพชุมชน
- ขั้นตอนที่ 7 ขกร่างแผนแม่บทจากความจริงของชุมชน
- ขั้นตอนที่ 8 การเรียนรู้แผนชุมชน นำเสนอแผนงาน โครงการกิจกรรม วิเคราะห์สรุปแผนแม่บทชุมชน และเดินทางดูงานที่ศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ
- ขั้นตอนที่ 9 การแปลงแผนสู่การปฏิบัติ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่นำเสนอ

กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนพัฒนาชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน

กิตติศักดิ์ ลำสอนจิตต์ (2551: 3) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนการทำแผนพัฒนา ชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน และแปลงแผนเป็น โครงการพัฒนา ดำเนินการและรวบรวมข้อมูล โดยการจัดเวทีชุมชน การทำ Future search Conference (F.S.C) และ SWOT analysis การอภิปรายกลุ่มย่อย การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม กับกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agents) ที่อาสาเข้าร่วมกระบวนการ จำนวน 25 คน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้นำครอบครัวในชุมชนทั้งหมด ซึ่งได้ดำเนินการในช่วงต้นกระบวนการ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านยังไม่เปิดใจให้ข้อมูลทั้งหมด แม้กระนั้นก็ยังได้รับข้อมูลที่ชุมชนไม่เคยได้ตระหนักมาก่อน ทั้งด้านบวกและด้านลบของชุมชน จนอยากให้มีการสำรวจบ่อยๆและเขาวชนอาสาได้รับบทเรียนในการมีส่วนร่วมด้วยชุมชน เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามลำดับ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงตลอดจนสมาชิกในชุมชน ต่างมั่นใจในศักยภาพในชุมชนมากขึ้น ว่าชุมชนเป็นผู้สามารถดำเนินการเปลี่ยนแปลง เพื่อความยั่งยืนตามภูมิสังคมของชุมชนได้ โดยเฉพาะแรงบัลดาลใจจากความสำเร็จของชุมชนและผู้นำมีอาชีพบ้านสามขา และตระหนักว่าที่แท้จริงแล้ว บ้านทรายมูลมีฐานทรัพยากรที่ดีกว่าบ้านที่ได้ดูงานเสียอีก ชุมชนได้วิเคราะห์วงจรแห่งการเกิดหนี้จากการประกอบอาชีพทางการเกษตร ว่าอยู่ที่ความไม่รู้ของเกษตรกรในหลายประเด็น ในที่สุดชุมชนได้เห็นขอบแผนและโครงการที่มีการกำหนดตัวผู้รับ ผิดชอบในโครงการ โครงการทั้งหมดประกอบด้วยโครงการที่ชุมชนสามารถทำได้เอง 16 โครงการ โครงการที่พึ่งงบประมาณและความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก 14 โครงการ โครงการด้านพัฒนาและอนุรักษ์และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งทั้งหมดเป็นโครงการที่ชุมชนดำเนินการเองได้ได้รับความเห็นชอบด้วยมติเอกฉันท์จากเวทีชุมชนทุกโครงการ ขณะที่โครงการ ที่พึ่งพิงภายนอก หากทำสำเร็จ จะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนโดยตรงอย่างชัดเจน บางส่วนกลับมีผู้ที่ไม่เห็นด้วยจำนวนหนึ่งเสมอ หลังจากการทำแผนเสร็จแล้ว ชุมชนได้ดำเนินงานโครงการบางโครงการทันที เช่นแนวโครงการขยายแนวเขตกันไฟ ทั้งนี้เพราะว่าเคยมีดินโคลนไหลท่วมถนนในชุมชนเมื่อมีฝนตกหนัก ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของแนวคิดพึ่งตนเอง ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงและสมาชิกในชุมชน จากการได้เรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนตนเอง

การทำแผนอนุรักษ์และฟื้นฟูเขาเจ้าลาย อำเภอกระดำ จังหวัดเพชรบุรี

สมบัติ อยู่เมือง (2542-2543: ระบบออนไลน์) ได้ศึกษาโครงการจัดทำแผนเขาเจ้าลาย หรือเขานางพันธุรัตน์ หรือเขานางนอน ตั้งอยู่ ณ อำเภอชะอำ ตำบลชะอำ จังหวัดเพชรบุรี เป็นภูเขาหินปูนและหินดินดาน ลักษณะของภูเขาล้ายกับภาพผู้หญิงนอน ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่เรียกขานว่า เขานางนอน หรือเขานางพันธุรัต ด้านศีรษะของภาพผู้หญิงมีแท่งหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่ ลักษณะเป็นแท่งหินแยกตัวออกจากเทือกเขา เรียกว่า เขาโกศนางพันธุรัต เป็นจุดเด่นที่เห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะเป็นจุดสังเกต (Land Mark) ให้ผู้ที่เดินเรืออยู่บริเวณใกล้เคียง โดยเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2537 เขาโกศนางพันธุรัตได้เกิดการพังทลายลงมาเป็นเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ ทำให้ทัศนียภาพบริเวณเขาล่มไม่เป็นไปตามสภาพธรรมชาติที่งดงาม ประกอบกับ เมื่อปี พ.ศ. 2541 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จแปรพระราชฐานมาประทับที่พระราชวังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ได้มีพระราชกระแสรับสั่งให้แม่ทัพภาคที่ 1 ดำเนินการฟื้นฟูบริเวณที่เกิดการถล่มของภูเขาเจ้าลายใหญ่ (เขานางพันธุรัต) พื้นที่ใกล้เคียงและอนุรักษ์พื้นที่บริเวณเขาเจ้าลายใหญ่ไว้เป็นมรดกของชาติให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาถึงตำนานที่ได้เล่าขานสืบต่อกันมาเกี่ยวกับนางพันธุรัตในวรรณคดีไทย เรื่องสังข์ทอง และนอกจากนี้ยังพบปัญหาที่ต้องเร่งดำเนินการฟื้นฟูควบคู่กันไป คือ ปัญหา ทัศนียภาพจากการทำเหมือง ของบริษัทชลประทานซีเมนต์ จำกัด (มหาชน) และ ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงโมหินวาสุกรี ปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาด้านชุมชนใกล้เคียง

ขอบเขตการศึกษาจะครอบคลุมพื้นที่เขาเจ้าลายใหญ่ และพื้นที่ใกล้เคียง ในรัศมีประมาณ 2 กิโลเมตร ตำบลชะอำ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ เขามันหมู และเขาถ้ำโหว่ ซึ่งปัจจุบัน บริษัทชลประทานซีเมนต์ จำกัด (มหาชน) กำลังดำเนินการทำเหมืองหินปูนเพื่ออุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ และเขาดกน้ำ ซึ่งห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงโมหินวาสุกรี กำลังดำเนินการทำเหมืองหิน อุตสาหกรรมชนิดหินปูนเพื่ออุตสาหกรรมก่อสร้าง

ในการศึกษาได้ทำการสำรวจพื้นที่บริเวณวนอุทยานเขานางพันธุรัตและเขาดกน้ำ โดยรอบ พร้อมทั้งได้ประสานแผนการสำรวจของ บริษัทชลประทานซีเมนต์ จำกัด (มหาชน) และนำข้อมูลต่าง ๆ มาทำการวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นและจัดทำแนวความคิดเบื้องต้นในการแก้ไข และฟื้นฟูพื้นที่โครงการ เพื่อให้ได้แผนแม่บทการอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่โครงการเขานางพันธุรัตและเขาดกน้ำ ซึ่งแผนแม่บทประกอบด้วย การใช้พื้นที่ การกำหนดระยะเวลาในการดำเนินการ กำหนดหน่วยงานและขอบเขตความรับผิดชอบในการปฏิบัติตามแผนแม่บท พร้อมทั้งระยะเวลา วิธีการ และประเมินด้านงบประมาณค่าใช้จ่าย การเสนอแนะมาตรการป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากกิจกรรมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณใกล้เคียง

และการกำหนดแผนการดูแล บำรุงรักษาและพัฒนาพื้นที่ สาระสำคัญของแผนแม่บท คือการฟื้นฟูเขาเจ้าลายใหญ่โดยให้คงอยู่ในสภาพเดิมหรือใกล้เคียงที่เป็นอยู่ก่อนเกิดการถล่ม และการฟื้นฟูเขาเจ้าลายใหญ่โดยใช้วิธีธรรมชาติไม้อย่างฟุ่มเฟือย จัดให้มี การเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจ แก่ประชาชน เกี่ยวกับความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ที่มีต่อส่วนรวม

12. ให้มีการกำหนดแผนพัฒนาด้านป่าไม้ โดย ส่งเสริมการปลูกป่าภาคเอกชน และภาครัฐบาลเพื่อ ใช้ภายในประเทศ เพื่อประโยชน์ในการอุตสาหกรรม และสนับสนุนให้มีการส่งออกไป จำหน่ายต่างประเทศ ส่ง เสริมการปลูกป่าชุมชน ส่งเสริมการปลูกป่าใน ที่ดินของรัฐ และการปลูกป่าตามหัวไร่ปลายน า หรือการปลูกป่ารายย่อยเพื่อประโยชน์ใช้สอย ใน ครัวเรือน

13. สนับสนุนให้มีโรงงานอุตสาหกรรมแบบต่อเนื่องและโรงงานเชื้อกระดาษ เพื่อ นำทุกส่วนของไม้มาใช้ประโยชน์และส่งเสริม ให้มีการใช้วัสดุอื่นทดแทนไม้

14. ให้มีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย เพื่ออำนวยความสะดวก ให้การรักษาและเพิ่ม ทรัพยากรป่าไม้และการตัดฟัน ไม้มาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

15. การดำเนินการวิจัยด้านป่าไม้ ให้กรมป่าไม้ขอความร่วมมือจากมหาวิทยาลัย และสถาบันการศึกษาระดับสูงต่าง ๆ แทนการตั้งสถาบันวิจัยป่าไม้ระดับชาติ

16. เพื่อลดการนำเข้าน้ำมันเชื้อเพลิง จึงให้มี การใช้ไม้เพื่อพลังงาน โดยให้มีการ ปลูกป่า เพื่อเป็นแหล่งพลังงาน

17. กำหนดพื้นที่ที่มีความลาดชัน โดยเฉลี่ย 35 เปอร์เซ็นต์ขึ้นไป ไว้เป็นพื้นที่ป่า ไม้โดยไม่อนุญาตให้มีการออกโฉนดหรือรับรองการทำประโยชน์ตามประมวลกฎหมายที่ดิน

18. กำหนดแนวทางปฏิบัติงานที่แน่นอนชัดเจนเกี่ยว กับการแก้ปัญหาการทำลาย ป่าในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การทำไร่เลื่อนลอย ภัยจากไฟป่า การ ทำลายป่าจากชนกลุ่ม น้อย การรุก ล้ำพื้นที่ป่าจากเชิง เขา โดยให้มีการกำหนดมาตรการและขั้นตอน ที่แน่นอนชัดเจน เกี่ยวกับการ ปราบปรามและการ ลงโทษผู้กระทำผิด รวมทั้งการจัดตั้งศูนย์ รวมการปราบปรามในแต่ละภาค และให้มี มาตรการลงโทษเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้มีอิทธิพล และผู้กระทำผิดไว้เป็นหลักในการ ปฏิบัติงาน ของหน่วยราชการและภาคเอกชน

19. กำหนดให้ มีสิ่งจูงใจในการส่งเสริมการปลูกป่า ภาคเอกชน

20. กำหนดให้มีการวางแผน ทรัพยากรมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่น ให้ สอดคล้องกับการใช้ทรัพยากรและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคม

ไพเวศ ศรีนุครตา (2552: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคม ของบ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านได้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมทางตรงเพื่อเป็นแหล่งอาหาร ได้แก่ เห็ดป่า พืชผัก ผลไม้ป่า สมุนไพร และสัตว์ป่าเป็นจำนวน 29 25 37 47 และ 114 ชนิดตามลำดับ นอกจากนี้ยังพบได้ว่าใช้พื้นที่ป่า ถ่าน ที่อยู่อาศัย เครื่องเรือน เครื่องมือใช้ทางเกษตร สารกำจัดแมลง เลี้ยงสัตว์ และสร้างอาชีพขายของป่า ทางอ้อมเพื่อเป็นแหล่งสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ ดินน้ำธาร และป้องกันภัยพิบัติจากธรรมชาติ รวมถึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ตลอดจนเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในมิติด้านสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ชุมชนได้ตระหนักร่วมกันที่จะจัดการป่าชุมชน โดยสร้างเป็นแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนขึ้น ประกอบด้วยกิจกรรมที่อยู่ภายใต้ยุทธศาสตร์นี้ จำนวน 14 กิจกรรมและมีโครงการนำร่อง 1 โครงการ รวมถึงการคาดหวังในการจัดการป่าให้เป็นห้องเรียนเพื่อศึกษาธรรมชาติในรูปแบบของการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ป่าเพื่อการศึกษาและการท่องเที่ยวในชุมชนขึ้นในระยะเวลา 5 ปี ซึ่งการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคมของหมู่บ้านแห่งนี้ สามารถเป็นรูปแบบภูมิสังคมของบ้านผาแมวประกอบด้วยหลักภูมิศาสตร์ คือ ดิน น้ำ ป่าและลักษณะภูมิประเทศทางด้านสังคมศาสตร์ คือ ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ ตำนาน ประเพณี การตั้งถิ่นฐาน องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมการกินอยู่ เหตุการณ์การต่อสู้ด้านการจัดการป่า ค่านิยม จิตใจ จิตสาธารณะ สภาพทางเศรษฐกิจ รวมถึงการปกครองในหมู่บ้านและวิกฤตทางสังคมกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการสร้างเครือข่ายร่วมกับคนภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและเอกชนเป็นต้น

ในสุดท้ายที่สุดความรู้ที่ได้จากการวิจัย คือ คนที่สามารถอยู่ร่วมกับป่าในรูปแบบป่าชุมชนและลักษณะทางภูมิสังคมในชุมชนแห่งนี้ สามารถเชื่อมโยงถึงการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมเป็นการแสดงออกมาซึ่งการนำระบบคุณธรรมและจริยธรรมมาใช้ในชุมชน สำหรับการเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ของคนกับป่าก็คือการสร้างความรู้ทั้งเชิงกว้างและเชิงลึกให้เกิดขึ้นในชุมชน อย่างไรก็ตาม การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างมีคุณค่าทั้งทางตรงและทางอ้อมนี้เองคือชุมชนได้รู้จักความพอประมาณ ภายใต้กรอบของกฎ กติกาที่ชุมชนกำหนดขึ้นเองอย่างมีเหตุผล จนนำไปสู่การร่วมจัดการป่าให้มีความสมดุล เปรียบเสมือนการสร้างภูมิคุ้มกันไว้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นการแสดงออกถึงการรู้ รัก สามัคคี รวมทั้งสร้างเป็นความเข้มแข็งในหมู่บ้าน ตลอดจนการร่วมรับ

ผลประโยชน์จากป่าก็ยังส่งผลต่อด้านเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมในชุมชน กระบวนการเหล่านี้ที่เกิดขึ้นจึงมีความสอดคล้องและสนับสนุนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง



ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน กรณีศึกษาชุมชนบ้านป่าคา ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ได้กำหนดวิธีวิจัยไว้ดังนี้

สถานที่ดำเนินการวิจัย

สถานที่ที่ใช้ในการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ดำเนินการในเขตพื้นที่บ้านป่าคา หมู่ที่ 11 ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ พิกัดที่ 47 Q 509801 E 2201720 N

ประชากร

ประชากรทำการวิจัยในครั้งนี้ ประกอบไปด้วย

1. ผู้นำครอบครัวหรือตัวแทนครอบครัวของบ้านป่าคา ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวนทั้งหมด 89 หลังคาเรือน
2. ตัวแทนผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ที่มาจากการแต่งตั้งจากอุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก จำนวน 20 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดย
 - 1.1 สร้างเวทีชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน การดำเนินโครงการพุทธอุทยานในการฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
2. เครื่องมือและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม
 - 2.1 ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept Interview)
 - 2.2 ใช้เทคนิคการทำ Focus Group Mind Map Future Search Conference (F.S.C.) และใช้หลักพุทธธรรม อริยสัจ 4 วิเคราะห์ ตลอดจนการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

3. รวบรวมข้อมูลปฐมภูมิผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลตลอดทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม การวางแผนฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
4. ข้อมูลทุติยภูมิจากผู้นำครอบครัวหรือตัวแทนครอบครัว จำนวนทั้งหมด 89 หลังคาเรือนและผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ จำนวน 20 คน
5. กระตุ้นวิสัยทัศน์ของผู้นำในชุมชน โดยเสนอบทเรียนจากชุมชนภายนอกที่ประสบผลสำเร็จในการวางแผนอนุรักษ์ทรัพยากร โดยใช้สื่อมัลติมีเดียและสื่อสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง

วิธีการเก็บข้อมูลและรวบรวมข้อมูล

ดำเนินการตามแผนงานดังนี้

1. สัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน จำนวน 89 หลังคาเรือน
2. รวบรวมข้อมูลทุกประเด็นตามหัวข้อการสัมภาษณ์ โดยนำข้อมูลที่ได้รับมานำมาสรุปเป็นข้อมูลโดยรวมของชุมชน เพื่อใช้ประกอบการทำแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานในการจัดเวทีชุมชน
3. นำตัวแทนกลุ่มผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคาศึกษาดูงาน การวางแผนในการอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ เพื่อแนวคิดที่ได้มาปรับใช้ในชุมชนบ้านป่าคาให้เข้ากับสภาพภูมิสังคม
4. จัดเวทีชุมชนโดยนำข้อมูลที่สรุปได้จากการสัมภาษณ์ทุกครอบครัว และจากการศึกษาดูงานนำมาเป็นประเด็นให้ตัวแทนชุมชน ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระดมปัญหาในแต่ละด้านหรือประเด็นที่ชุมชนต้องการกำหนด ให้เป็นส่วนหนึ่งของแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน จากนั้นร่วมกันเขียนแผนการฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
5. จัดเวทีชุมชนโดยให้ผู้นำครอบครัวของบ้านป่าคา จำนวน 89 หลังคาเรือน และตัวแทนเครือข่ายอนุรักษ์ จำนวน 20 คน ร่วมกันให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน โดยการทำประชาพิจารณ์
6. จัดเวทีชุมชนโดยผู้นำชุมชนนำแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานที่ผ่านการทำประชาพิจารณ์แล้ว มาร่วมกันเขียนเป็นโครงการในด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นการแปลงผลจากแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานสู่การปฏิบัติ

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ มาวิเคราะห์ ในเชิงพรรณนา แล้วประมวลสรุปผลให้ได้ข้อเท็จจริง เพื่อการคืนข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ ผู้ชุมชนในเวที
2. วิเคราะห์การมีส่วนร่วม โดยการใช้การสังเกตแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่มีตัวแทนแต่ละครอบครัว ตลอดทั้งกลุ่มผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา โดยพิจารณาจาก
 - 2.1 การเข้าร่วมกิจกรรม ความสม่ำเสมอ
 - 2.2 ความต่อเนื่องและจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละครั้ง
 - 2.3 การเปลี่ยนแปลงลักษณะการมีส่วนร่วม เช่น ร่วมรับฟังหรือร่วมแสดงความคิดเห็น
 - 2.4 เนื้อหาคำพูด (content analysis) ตลอดทั้งการแสดงออก
 - 2.5 การสรุปทบทวนภายหลังจากการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง

ตาราง 1 สรุปวิธีการและระยะเวลาการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในงานวิจัย

กิจกรรม	วิธีการ/สถานที่	ระยะเวลา
1. สร้างความเข้าใจในการทำแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน	- ประชุมชาวบ้านโดยเชิญหัวหน้าครอบครัวตัวแทนเข้าร่วมประชุม : อาคารอเนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน	ตุลาคม 2553
2. ประชุมทีมวิจัยและกลุ่มผู้นำชุมชน	- จัดประชุมทีมวิจัยและผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ได้รับการคัดเลือกจำนวน 20 คน โดยใช้เวทีชุมชนเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้และวิเคราะห์ชุมชน: อาคารอเนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน	ตุลาคม 2553
3. ศึกษาบริบทชุมชนบ้านป่าคาในด้าน	- สัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน โดยใช้แบบสัมภาษณ์ จำนวน	พฤศจิกายน 2553
- เศรษฐกิจ	89 ชุด	
- สังคม วัฒนธรรม	(1 ชุดประกอบด้วยข้อมูลการสัมภาษณ์ -	
- ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	ด้านทรัพยากรธรรมชาติ จำนวน 5 หน้า) : ชุมชนบ้านป่าคา	

ตาราง 1 (ต่อ)

กิจกรรม	วิธีการ/สถานที่	ระยะเวลา
4. นำกลุ่มผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ศึกษาดูงาน การวางแผนด้านการ อนุรักษ์ทรัพยากรที่ประสบ ผลสำเร็จ	- นำผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ จำนวน 20 คน ศึกษาดูงานบ้านจะบูนี ต.แม่สลอง ใน อ.แม่จัน จ.เชียงราย	พฤศจิกายน 2553
5. ประมวลผลและสรุปผลการ สัมภาษณ์ หัวหน้าครอบครัวหรือ ตัวแทน	- ทำการประมวลสรุปผลการสัมภาษณ์ สัมภาษณ์ หัวหน้าครอบครัว จำนวน 89 ชุด : อาศรมพระบัณฑิตอาสา บ้านป่าคา	ธันวาคม 2553
6. จัดเวทีชุมชนเพื่อเก็บข้อมูลที่ได้ จากการสัมภาษณ์แก่ชุมชน	- นำเสนอข้อมูลซึ่งสรุปได้จากการ สัมภาษณ์ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม นำมาเสนอต่อผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์	ธันวาคม 2553
7. ประมวลผลจากการศึกษาดูงาน ด้านการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ	ประเด็นที่ประชุมสนใจ โดยผสมผสาน องค์ความรู้ ซึ่งได้จาก ศึกษาดูงาน และ ข้อมูลการสัมภาษณ์ โดยร่วมกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เสนอประเด็นต่อที่ ประชุม และร่วมกันพิจารณากำหนด แนวทาง การวางแผนดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยาน : อาคาร เอนกประสงค์ บ้านป่าคา	มกราคม 2554
8. จัดเวทีชุมชนเพื่อทำประชา พิจารณาร่างแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานชุมชน บ้านป่าคา	- ผู้นำครอบครัวหรือตัวแทนแต่ละ ครอบครัวของบ้านป่าคาจำนวน 89 ครัวเรือน ร่วมกันคิดเห็นเกี่ยวกับ แผนการดำเนินงานโครงการพุทธ อุทยาน โดยทำประชาพิจารณ์ : อาคาร เอนกประสงค์ประจำหมู่บ้านป่าคา	มกราคม 2554

ตาราง 1 (ต่อ)

กิจกรรม	วิธีการ/สถานที่	ระยะเวลา
9. จัดฝึกปฏิบัติการเขียนแผนและจัดทำโครงการ ให้แก่ ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์	- ผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ จำนวน 20 คนเข้าร่วมการฝึกปฏิบัติการเขียนโครงการ : อาศรมพระบัณฑิตอาศรมบ้านป่าคา	กุมภาพันธ์ 2554
10. ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ร่วมกันเขียนโครงการพัฒนาในด้านการฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ	- ผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ นำแผนการดำเนินโครงการพุทธอุทยานที่ผ่านการทำประชาวิจารณ์แล้ว มาร่วมกันเขียนเป็นโครงการพัฒนาในด้านการฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นผลจากการแปลงผลจากแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานสู่การปฏิบัติ : อาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้านป่าคา	กุมภาพันธ์ 2554

บทที่ 4

ผลการวิจัยและวิจารณ์

การศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อวางแผนดำเนินการโครงการพุทธอุทยาน กรณีศึกษาบ้านป่าคา ตำบลมอนปิน อำเภอดง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก โดยเฉพาะผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ของชุมชน ซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต.บ้านป่าคา แกนนำกลุ่มเยาวชน และคณะกรรมการตรวจตะเวนชายแดนอาโอยาม่า ผลการวิจัยและวิจารณ์ ประกอบด้วยตอนต่าง ๆ 5 ตอน ดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านป่าคา

ตอนที่ 2 บริบทชุมชนบ้านป่าคา

ตอนที่ 3 ทุกข์ และสมุทัย การวิเคราะห์ปัญหา และมูลเหตุของปัญหาชุมชนตามหลักพุทธธรรม อริยสัจ 4

ตอนที่ 4 นิโรธ (ความดับทุกข์) ภาวะชุมชนเข้มแข็ง และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ กรณีที่บ้านจะนูสี ตำบลแม่สลองใน อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย

ตอนที่ 5 มรรค การสร้างแนวทางดับปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนป่าคา

ตอนที่ 1 กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ของชุมชนบ้านป่าคา

เวทีเพื่อการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ของทุกฝ่าย 2 เวทีแรก ดำเนินการเมื่อ วันที่ 26 ตุลาคม 2553 และ วันที่ 25 มกราคม 2554 ผู้ร่วมเรียนรู้ในเวทีประกอบด้วย ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ทั้ง 20 คน ที่มาจากการเลือกตั้ง และแต่งตั้ง จากหัวหน้าอุทยานดอยผ้าห่มปก ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต.บ้านป่าคา แกนนำกลุ่มเยาวชน และคณะกรรมการตรวจตะเวนชายแดนอาโอยาม่า เพื่อเป็นทีมวิจัย ร่วมกับพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขาของโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่า และเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก ในเวทีมีการพูดคุยในชุมชน แลกเปลี่ยนข้อมูล และความคิดเห็น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการแก้ปัญหา หรือทุกข์ของชุมชน โดยอิงหลักพุทธธรรม อริยสัจ 4 ของ โครงการพุทธอุทยาน
2. ร่วมกันศึกษาบริบทชุมชนบ้านป่าคา ในด้านการใช้ทรัพยากรป่าไม้
3. วิเคราะห์ปัญหา และต้นเหตุของปัญหาของชุมชน ที่เป็นผลมาจากการใช้ทรัพยากรป่าไม้

ผลการแลกเปลี่ยน ได้สะท้อนปัญหาในการใช้ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ทั้งจากด้านชุมชน และด้านเจ้าหน้าที่อุทยาน ที่ทำหน้าที่อนุรักษ์ป่าไม้ ทั้งหมดเป็นบทเรียนร่วมที่คนในชุมชน พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยฟ้าห่มปก จะได้ร่วมกันพัฒนาแนวทางแก้ปัญหาต่อไป ที่ทุกฝ่ายอยากเห็นการเปลี่ยนแปลง และกำหนดทิศทางแนวทางอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน ด้วยตัวของคนในชุมชนเอง ไม่ให้ผู้อื่น หรือทางหน่วยงานรัฐ นำโครงการต่าง ๆ มาขังเย็บคอกให้ชุมชน โดยที่คนในชุมชนยังไม่พร้อมรับ และกำหนดให้ชุมชนได้ทำแต่เพียงฝ่ายเดียว ซึ่งผลสุดท้ายแล้ว ชุมชนไม่ได้เห็นความสำคัญของโครงการ เพราะชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วม ตั้งแต่เริ่มต้น การมีส่วนร่วมกันคิดแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยาน เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าในครั้งนี้ เป็นประสบการณ์ตรง จากบทเรียนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานในปีที่ผ่านมา นำไปสู่การวิเคราะห์บทเรียน จากการดำเนินงานร่วมกัน ทั้งฝ่ายชุมชนและฝ่ายเจ้าหน้าที่อุทยาน ที่ทำหน้าที่อนุรักษ์ป่า ต่างได้เรียนรู้ถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมและต่างเห็นความบกพร่องของฝ่ายตนเอง ในการขาดการมีส่วนร่วม

ในตอนท้ายของเวที เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2554 สุดท้ายทุกฝ่ายในเวที ได้แก่คนในชุมชน พระบัณฑิตอาสาฯ และเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ได้เห็นชอบร่วมกัน ที่จะไปการศึกษาดูงานชุมชนบ้านจะบูนี ที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง ในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2554 โดยมีคุณประพันธ์ ทะนะศักดิ์ หัวหน้าแหล่งท่องเที่ยวน้ำรัฐ (อุทยานแห่งชาติดอยฟ้าห่มปก) และเจ้าหน้าที่อุทยานรวม 3 นาย ร่วมศึกษาดูงาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดูงานให้เห็นหลักฐานเชิงประจักษ์ ว่าชุมชนบนที่สูงมีศักยภาพ ที่จะจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วม พร้อมศึกษารูปแบบการจัดการ

หลังจากการดูงาน ทีมวิจัยได้ถอดบทเรียน ที่ได้ศึกษาดูงานบ้านจะบูนี ในลักษณะการจัดประชุมกลุ่มย่อย เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2554 เพื่อการวางแผนดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยาน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้บ้านป่าคาาร่วมกัน ข้อค้นพบในการพูดคุย มีประเด็นอยู่หลายประเด็นที่เครือข่ายอนุรักษ์ ได้สะท้อนผ่านการพูดคุยคือ หลายปีที่ผ่านมาผู้นำชุมชนบ้านป่าคา ได้เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จากการจัดของหน่วยงานต่าง ๆ หลายหน่วยงาน เช่น ร่วมปลูกต้นไม้ของหน่วยงาน อบต.ม่อนปิ่น ร่วมทำฝายต้นน้ำของหน่วยทหารกอง

กำลังหาเมือง ร่วมทำแนวกันไฟและบวชป่า ของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่เหาะ แต่กิจกรรมทั้งหมด ผู้นำไม่ได้ทำขึ้นในชุมชนของตัวเอง คนในชุมชนเป็นเพียงแต่เคยถูกขอให้เข้าไปร่วมกับหน่วยงานข้างนอกเท่านั้น จากการพูดคุย ทำให้ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา เห็นว่าในชุมชนป่าคาก็มีศักยภาพที่จะดำเนินการ ได้เช่นเดียวกับที่ชุมชนลาหู่ที่บ้านจะบู่สี สุดท้ายได้ตกลงกันว่า กิจกรรมทั้งหมดที่บ้านจะบู่สี ควรมาทำในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนของตัวเอง และควรจัดเป็นประจำทุกปี จากการที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ได้ผ่านการแลกเปลี่ยนกับผู้นำชุมชนบ้านจะบู่สี จึงได้เห็นถึงผลดีของการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยทุกคนตกลงเข้าร่วมในโครงการพุทธอุทยาน ของพระบั้งจิตอาสา พัฒนาชาวเขา และหน่วยงานอุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก ที่มีการดำเนินการอยู่แล้ว โดยได้กำหนดแผนงานที่ชุมชนจึงดำเนินการเป็นประจำในทุกปี ได้แก่ โครงการทำแนวกันไฟ ในที่ 5 มีนาคม ของทุกปี โครงการทำฝายชะลอน้ำ ในวันที่ 5 มิถุนายน ของทุกปี โครงการปลูกป่า วันแม่แห่งชาติ ในวันที่ 12 สิงหาคมของทุกปี โครงการบวชป่า วันพ่อแห่งชาติ ในวันที่ 5 ธันวาคม ของทุกปี โครงการแบ่งพื้นที่ใช้สอยและจัดการป่า (โซนป่า A, B, C) โครงการออกกฎระเบียบ กติกา ข้อบังคับการใช้ทรัพยากรป่า และโครงการทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน

ในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2554 การจัดทำเวทีประชุม เพื่อทำประชาพิจารณ์ร่างแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ และตัวแทนแต่ละครอบครัว จำนวน 89 ครอบครัว เข้าร่วมจัดทำเวทีประชาพิจารณ์ และมีเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก 2 คน เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอฝาง 3 คน เข้าร่วมสังเกตการณ์ และมีผู้แทนชุมชนบ้านจะบู่สี เข้าร่วมแลกเปลี่ยนในเวทีด้วย จึงมีชาวบ้านป่าคาให้ความสนใจเป็นอย่างมาก เพราะเป็นครั้งแรกที่ได้มีการนำแผนแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มำใช้ในชุมชน ผลปรากฏว่าตัวแทนแต่ละครอบครัว จำนวน 89 ครอบครัว ได้มีมติเห็นชอบในแผนโครงการทั้งหมดโดยเอกฉันท์ จากนั้นมีการแปลงแผนสู่การปฏิบัติ โดยมีการกำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรมที่ชัดเจน

ส่วนในแผนงานที่สามารถเริ่มดำเนินการได้ ชุมชนได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอฝาง มาแนะนำให้ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ทั้ง 20 คน ร่วมกันเขียนโครงการเสนอไปทางอำเภอ การทำแนวกันไฟ ในวันที่ 5 มีนาคม 2554 ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ส่วนมาก ไม่เคยผ่านการเขียนโครงการมาก่อน จึงได้พัฒนาความสามารถขึ้นอีกระดับ จนสามารถเขียนโครงการการทำแนวกันไฟ ขอกการสนับสนุนจากอำเภอฝางได้

ทั้งหมดข้างต้นเป็นการดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ 1) เพื่อศึกษาระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 ในการจัดทำแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานชุมชนบ้านป่าคา

แผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานจากกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

สุดท้ายเป็นการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ซึ่งเป็นการแปลงแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ให้กลายเป็นโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ชุมชนบ้านป่าคา ซึ่งการแปลงแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานไปสู่การปฏิบัติ ทางชุมชนได้ดำเนินการแล้ว ให้เห็นเป็นรูปธรรมแล้ว 2 โครงการ 2 กิจกรรม คือ โครงการทำแนวกันไฟ โครงการแบ่งโซนป่าอนุรักษ์ (A, B, C) กิจกรรมการทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และออกกฎระเบียบกติกา บทลงโทษ การใช้ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน ในส่วนที่เหลืออีก 3 โครงการ ซึ่งประกอบด้วย โครงการทำฝายชะลอน้ำ โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ โครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติ

ซึ่งอีก 3 โครงการ จะมีการดำเนินการตามแผนที่วางไว้ในอนาคต โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทั้งหมดที่กล่าวมา ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม อันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในการดำเนินชีวิตอย่างรู้คุณค่า ของคนในชุมชน ทำให้ชาวบ้านป่าคาหันมาเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ป่าไม้ ผลสุดท้ายสามารถลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่อุทยานและชุมชนได้ ภายใต้การดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่เป็นไปตาม คำถามงานวิจัยที่ว่า “พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา จะกระตุ้นให้ชาวบ้านป่าคา เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานพัฒนาพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ได้รับการแก้ไขตรงตามความต้องการ และมีความสอดคล้องกับภูมิสังคมบ้านป่าคา โดยการวิเคราะห์ และแสวงหาทางออกจากปัญหาตามแนวหลักธรรม อริยสัจ 4 ได้อย่างไร”

ตอนที่ 2 บริบทชุมชนบ้านป่าคา

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านป่าคา

จากการสอบถาม นายจะแส พัฒนาพฤษาธิรี ผู้นำด้านพิธีกรรม (ปู่จ้อง) ได้ความว่า บ้านป่าคา เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านเมื่อ พุทธศักราช 2480 ซึ่งเดิมชาวบ้านก่อนที่จะมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านป่าคา นั้น ชาวบ้านมีถิ่นกำเนิดเดิมตั้งอยู่หมู่บ้านที่บ้านคุ่ม คอยอ่างขาง สาเหตุที่พากันมาอยู่ที่บ้านป่าคา คือ ที่บ้านคุ่มคอยอ่างขาง มีสภาพอากาศที่หนาวเย็น จึงไม่สามารถที่จะทำการปลูกข้าวไร่ไว้บริโภคได้ เพราะสภาพภูมิอากาศไม่เอื้ออำนวย สมัยก่อนชาวบ้านจึงได้พากันเดินเท้าข้ามภูเขาที่สูงจากบ้านคุ่มคอยอ่างขาง มาปลูกข้าวไร่ที่บริเวณบ้านป่าคา ระยะทางห่างกันถึง 5 กิโลเมตร ซึ่งเป็น

หนทางที่ไกล จึงมีกลุ่มของนายจะเสื่อ ย้ายจากบ้านคุ้มเข้ามาอยู่ที่บ้านป่าคาเป็นกลุ่มแรก เมื่อปี พุทธศักราช 2480 มีราษฎรอาศัยอยู่ จำนวน 10 หลังคาเรือน ในสมัยก่อนบริเวณนี้มีหญ้าคาขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งหญ้าคาที่ชาวบ้านใช้ทำเป็นหลังคาบ้านจึงได้ชื่อว่า “บ้านป่าคา” และพากันเรียกว่า บ้านป่าคาจากนั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ประชากร

ปัจจุบันหมู่บ้านป่าคา มีจำนวนประชากร 590 คน เป็นหญิง 318 คน เป็นชาย 272 คน มี 89 หลังคาเรือน 114 ครอบครัว สัญชาติไทย เชื้อชาติลาหู่

ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้าน

หมู่บ้านป่าคา ตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูงจากระดับน้ำทะเล 960 เมตร พิกัด ที่ 47Q 510089 E 2201330 N ห่างจากตัวอำเภอฝาง 16 กิโลเมตร ห่างจากศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ 175 กิโลเมตร มีลักษณะเป็นพื้นที่ลาดค่อนข้างชันลาดภูเขาเล็ก จุดสูงสุดอยู่ทางทิศตะวันตก ตามลำดับภูมิประเทศโดยรวมของหมู่บ้านป่าคา ทิศตะวันออกของหมู่บ้านจะเป็นไร่ข้าว ส่วนทางทิศใต้ตามบริเวณเชิงเขาจะมีแหล่งน้ำห้วยงู ไหลผ่านและเป็นประปาภูเขาที่ชาวบ้านใช้บริโภคและใช้ทางการเกษตร มีอาณาเขตติดกับ

ทิศเหนือ	ติดกับพื้นที่บ้านม่วงชุม
ทิศตะวันออก	ติดกับ บ้านห้วยงูใน
ทิศใต้	ติดกับเขตป่าไม้อุทยานแห่งชาติดอยฟ้าห่มปก
ทิศตะวันตก	ติดกับหมู่บ้านมูเซอดำบ้านขอบด้ง

ที่ตั้งหมู่บ้านตามกฎหมาย

เดิมบ้านปาคานั้น ทั้งที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ไม่มีสิทธิครอบครองพื้นที่ตามกฎหมาย เพราะเป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติ แต่ปัจจุบันทางกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช ได้จำแนกพื้นที่ชุมชนบ้านป่าคาออกจากแผนที่อุทยานแห่งชาติแล้ว แต่ยังไม่มีการออกเอกสารสิทธิ์ที่ออกโดยราชการให้เป็นที่ทำกินอย่างถูกต้องตามกฎหมายทั้งหมด

การคมนาคม

เส้นทางติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียงนั้นมี ถนนลาดยางระยะทาง 5 กม. มี 1 สาย ตั้งแต่หมู่บ้านสวนชา ถึงบ้านป่าคา สร้างโดยหน่วยทหารพัฒนาการเคลื่อนที่ เมื่อปี พ.ศ. 2550 เพื่อรับเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามราชกุมารี เสด็จทรงงานบ้านป่าคา ปัจจุบันใช้งานได้ตลอดทั้งปี

เส้นทางติดต่อกับตัวอำเภอฝางนั้น มีถนนลาดยางระยะทาง 16 กม. มี 1 สาย ตั้งแต่ตัวอำเภอฝาง ถึงบ้านป่าคา เพื่อติดต่อกับราชการ ปัจจุบันใช้งานได้ตลอดปี รถยนต์โดยสารประจำทางที่วิ่งปัจจุบัน ไม่มี

สาธารณูปโภคในหมู่บ้าน

1. มีไฟฟ้าใช้ จำนวน 80 ครัวเรือน ไม่มี 5 ครัวเรือน
2. น้ำประปาภูเขา 1 แห่ง
3. ถังเก็บน้ำฝน 6 ถัง สร้างโดยหน่วยงาน ทหาร เมื่อ พฤศจิกายน 2547
4. อ่างเก็บน้ำ จำนวน 3 บ่อ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของสมเด็จพระ

เทพรัตนราชสุดาสยามราชกุมารี เมื่อ พ.ศ. 2551 สร้างโดยกรมชลประทาน

วิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์หมู่บ้านป่าคา

จากการที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาข้อมูล ในส่วนประวัติของชุมชนที่เป็นข้อมูลทุติยภูมิ และได้ตรวจสอบข้อมูลอีกครั้งในลักษณะ การจัดประชุมกลุ่มย่อย เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2553 โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้อาวุโสประมาณ 20 คน ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบถึง วิถีชีวิตของชาวชุมชนบ้านป่าคาจะมีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ที่ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในป่าแทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิตประจำวันในทุกครอบครัวจะต้องใช้พื้นที่ในการประกอบอาหาร การหาของป่าประกอบอาหาร การทำไร่ ทำนา ทำสวน การทำไร่เลื่อนลอย แม้แต่พิธีกรรมทางความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ในแต่ละปีต้นไม้ถูกตัดเพื่อมาใช้ในการพิธีกรรม การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นจำนวนมาก

วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์หมู่บ้านป่าคา ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และยึดรูปแบบของภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้สั่งสมมา และประเพณีปฏิบัติสืบ

ต่อกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่า ทำให้วิถีแห่งวัฒนธรรม การดำเนินชีวิตรังมีความเป็นเอกลักษณ์ของความ เป็นลาหู่อยู่ บ้านป่าคาก็เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่ ที่ยึดถือแบบอย่างบรรพบุรุษอย่าง เหนียวแน่น แทบจะไม่มี การเปลี่ยนแปลงมากนัก ชาวชนในบ้านป่าคาส่วนใหญ่หลังจากเลิกเรียน ก็จะช่วยพ่อแม่ทำงานบ้าน หาฟืน หุงข้าว และเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น คือทุกคนภายในบ้าน ต้องมีหน้าที่ ทำงานกันทุกคน

ชาวบ้านป่าคาจะทำอาชีพเกษตรกรรมตามฤดู หน้าฝนก็จะปลูกข้าว การปลูกข้าว ของชาวลาหู่ จะช่วยกันจนเสร็จทุกหลัง เสร็จจากหลังหนึ่งก็จะมาช่วยอีกหลังหนึ่ง หมุนเวียนกัน จนเสร็จทั้งหมู่บ้าน ถึงยามเก็บเกี่ยวผลผลิตก็เหมือนกัน ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนก็จะมาช่วยกัน ร่วมไม้ร่วมมือกันวนไปเรื่อย ๆ ทุกหลังคาเรือน เปรียบเสมือนการลงแขกของชาวภาคกลาง การ เพาะปลูกส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเพาะปลูก ข้าว ข้าวโพด และลิ้นจี่ เท่านั้น ข้าวชาวบ้านก็จะนำมาเป็น อาหารส่วนข้าวโพดจะนำมาเลี้ยงสัตว์ หรือไว้ขาย

นอกจากการปลูกข้าวแล้วชาวบ้านป่าคาก็ยังมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู ไก่ เป็นต้น ซึ่งสัตว์เลี้ยงแต่ละชนิดนั้น ชาวบ้านจะนำมาใช้ประโยชน์แตกต่างกันออกไปเช่น หมู ชาวบ้านจะใช้ในการทำพิธีเลี้ยงผี หรือไว้เลี้ยงตอนสร้างบ้านใหม่ ไก่เอาไว้ตอนมีงานศพ หลังจาก เสร็จพิธีเผาศพของคนในบ้านนั้นแล้ว ก็จะนำไก่มาฆ่าเลี้ยงคนที่มาช่วยงาน วัวและควาย ชาวบ้าน ก็จะเลี้ยงไว้สำหรับขายเพื่อนำรายได้มาสู่ครอบครัวเท่านั้น

ระบบทางสังคม สถาบันครอบครัว

สภาพสังคมความเป็นอยู่ของชุมชนบ้านป่าคา ในอดีตนั้นบ้านป่าคายังเป็นหมู่บ้าน ที่ขนาดเล็ก มีจำนวนหลังคาเรือนประมาณ 10 กว่าหลังคาเรือน แต่ไม่ได้ตั้งอยู่ตรงที่ปัจจุบันนี้ โดยหมู่บ้านแรก ๆ นั้น อยู่เข้าไปข้างในป่าลึกแถวอ่างขาง แล้วก็ขยับขยายออกมาปลูกข้าวไร่บริเวณ บ้านป่าคา ก่อนที่จะได้สถานที่ตั้งอยู่ในปัจจุบันนี้ โดยเริ่มแรกของการอยู่ร่วมกันกลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่ จะอยู่กันอย่างพี่น้อง มีอะไรก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แบ่งปันกันกินกันใช้ ระบบการปกครองก็จะ เชื่อผู้ใหญ่ โดยเฉพาะปู่ทอง ซึ่งเป็นเจ้าพิธีกรรมประจำหมู่บ้าน และผู้หลักผู้ใหญ่ภายในชุมชน เด็ก ก็จะเชื่อฟังพ่อแม่ ผู้ใหญ่ ไม่คือ คอยช่วยเหลือกิจการงานทางครอบครัวด้วยดี ในเรื่องของการศึกษาแล้วชาวบ้านป่าคาคนสมัยอดีต ยังไม่ได้รับการศึกษาเท่าที่ควร แต่รุ่นหลังก็ได้รับการ ศึกษาจากทางโรงเรียน ดชด.อาโอยามา บางส่วน ทำให้การศึกษาในกลุ่มผู้สูงอายุตั้งแต่ 40 ปี ขึ้นไปอ่านภาษาไทยไม่ออก และก็เขียนไม่ได้อีกด้วย ทำให้เป็นปัญหาในการสื่อสาร

โครงสร้างทางสังคมของชุมชนบ้านป่าคา ประกอบด้วยหน่วยเบื้องต้น 2 หน่วยคือ ครอบครัวและหมู่บ้าน ครอบครัวนี้ยึดถือแบบผิวเผินผิวเผินผิวเผิน แต่บางครั้งครอบครัวมีขนาดเล็ก มีสมาชิกน้อยเกินไป ไม่อาจทรงตัวทางเศรษฐกิจ หรือประกอบพิธีทางศาสนาได้ตามลำพัง ก็อาจจะไปอยู่ร่วมกับครอบครัวอื่นที่เกี่ยวข้องเป็นญาติกันได้ ส่วนในระดับหมู่บ้านนั้น หมู่บ้านลาหู่มีลักษณะทางสังคม ที่ผูกพันกันอย่างหลวม ๆ แต่ละครัวเรือนมีอิสระมากสามารถแยกตัวออกจากหมู่บ้านได้ตลอดเวลา ยกเว้นกรณีที่ยังมีพันธะเรื่องการแต่งงาน หรือเรื่องหนี้สินที่มีต่อเพื่อนบ้าน

ระบบความเชื่อ

ความเชื่อของบ้านป่าคา เป็นทั้งแบบที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว และในเวลาเดียวกัน ก็มีความเชื่อในเรื่องผีต่างเทวดาด้วย เขาเชื่อว่ามีพระเจ้าองค์หนึ่งผู้ทรงสร้างโลกและมนุษย์ขึ้น ความเชื่อเช่นนี้สอดคล้องกับแนวทางหรือปรัชญาความคิดของคริสต์ศาสนาเป็นผลให้การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในชนเผ่านี้เป็นไปได้ง่าย พระเจ้าผู้สร้างโลกของลาหู่ที่นับถือเป็นพระบิดามีพระนามว่า “กือซา” ลาหู่ได้สร้างวัดอุทิศให้พระองค์ในทุกหมู่บ้าน เขามีความเชื่อว่าพระเจ้าของพวกเขาคือผู้สร้างชีวิตทั้งหมด อย่างไรก็ตามก็ได้ออกเหนือจากพระเจ้าแล้วยังเชื่อถือในภูตผี วิญญาณอันได้แก่ ผีเรือน ผีประจำหมู่บ้าน ผีป่า ผีคอก ผีพาย ผีฟ้า เป็นต้น

พิธีกรรมสำคัญ

1. พิธีกรรมฉลองปีใหม่ (เขาะจาเลอ) มีขึ้นในเดือนมกราคมรวม 14 วัน โดยชาวบ้านจะพากันทำข้าวปลูกแลกเปลี่ยนกัน ผู้หญิงผู้ชายจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าประจำเผ่าชุดใหม่อย่างสวยงาม ไปเดินรำที่ลานเต้นรำอย่างสนุกสนาน ทุกคนกินอาหารร่วมกัน รดน้ำคำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ และในช่วงนี้ถือเป็นช่วงแห่งวันบุญวันแห่งความดีจึงห้ามสมาชิกในหมู่บ้านทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม โดยเด็ดขาด เพราะถือเป็นการลบหลู่เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

2. พิธีกินข้าวใหม่ (จาสิอ จ่าเลอ) เป็นพิธีที่มีความสำคัญเช่นเดียวกันกับวันขึ้นปีใหม่ โดยเป็นเรื่องซึ่งเกี่ยวข้องกับการนำผลผลิตข้าวและผลผลิตอื่นๆ ในไร่ข้าวมาบริโภคน เชื่อว่าผลผลิตข้าวได้มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเทพเจ้า ดังนั้นจึงต้องมีพิธีกินข้าวใหม่เพื่อบวงสรวงต่อเทพเจ้าโดยตรง เป็นการขออนุญาตเกี่ยวข้าวมาบริโภค พิธีนี้จะมีขึ้นในราวเดือนกันยายน ช่วงเวลาประกอบพิธีมี 4 วันคือ ประกอบพิธี 1 วัน รดน้ำคำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ 1 วัน พักผ่อน 2 วัน

3. พิธีทำบุญเรียกขวัญ (บูตีเว จู๋จื่อเลอ) เป็นพิธีทำบุญโดยการสร้างสะพานเล็กบริเวณริมทางเดินเข้า – ออกหมู่บ้าน โดยมีหมอผีเป็นผู้ทำพิธี ในงานนี้ต้องฆ่าหมูเช่นค้อผีเรือน ผูกข้อมือ สวดอวยพรและเดินรำบวงสรวงเทพเจ้า เพื่อขอให้สมาชิกในหมู่บ้านอยู่ดีกินดีปราศจากโรคภัย พิธีดังกล่าวนี้จะกำหนดวันดีเป็นวันสำหรับการทำพิธี

ข้อห้ามบางประการที่ควรรู้ในเรื่องพิธีกรรม

ในขณะที่มีพิธีกรรมปีใหม่ (เขาะเจาะเลอ) ห้ามนำสิ่งเหล่านี้เข้าไปในหมู่บ้าน

1. ใบไม้สีเขียว เช่น ใบกล้วย ใบตองตึง ใบสั๊ก
2. ทุกส่วนของต้นไผ่ และทุกส่วนของต้นกล้วย
3. ห้ามฟุ้งร้องหรือทะเลาะเบาะแว้งและห้ามพูดจาในสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม
4. ห้ามประพาศผิดตามประเพณี

และในขณะที่มีพิธีกรรมกินข้าวใหม่ ห้ามทะเลาะเบาะแว้งและห้ามฟุ้งร้องกัน โดยส่วนขณะที่การประกอบพิธีกรรมทำบุญเรียกขวัญ (บูตีเว จู๋จื่อเลอ) ควรพูดแต่ในสิ่งที่ดีงาม ห้ามแสดงกริยามารยาทลบหลู่ดูหมิ่นสิ่งที่เคารพเชิดถือ และผู้คนที่อยู่ในพิธีกรรมผู้ที่เกี่ยวข้องจึงควรระมัดระวังในสิ่งเหล่านี้

ประเพณีกินวอ ถือว่าเป็นประเพณีที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้าน ชาวลาหู่ และจะทำพิธีกินวอในช่วงปลายเดือนมกราคม ถึงต้นเดือนกุมภาพันธ์ เมื่อถึงเวลาทำงาน ชาวบ้านจะจัดเตรียมหมู และข้าวปลุก เตรียมอุปกรณ์ให้พร้อมในการทำพิธี เมื่อถึงวันงานก็จะมีแขกต่าง ๆ นั้นมาเยี่ยม เพื่อร่วมพิธีกรรมและเจ้าของบ้านจะฆ่าหมู มาต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมบ้าน ได้กินและพบปะพูดคุยกันสนุกสนาน และจะมีคนเฒ่าคนแก่ รดน้ำคำหัวให้ลูกหลาน เพื่อเป็นสิริมงคล และเรียกขวัญให้มีกำลังใจ อวยพรให้อยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งทุกคนภายในหมู่บ้านจะต้องกระทำร่วมกัน และจะทำทุกบ้าน

ซึ่งการสอบถามผู้ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีกินวอ บางคนยังไม่รู้ว่าจะทำไปทำไม ทำแล้วได้อะไร คนส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจการกระทำพิธีกินวอที่แท้จริง และคิดว่ากระทำไปผู้ใหญ่พาทำแล้วมาร่วมก็เพื่อความสนุกสนานได้กินเนื้อหมู กินเหล้า เมื่อถึงเวลาจัดงานเท่านั้นหากมีการจัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าบทบาทหน้าที่ของประเพณีกินวอ ทุกคนก็หันมาสนใจและอยากเข้าร่วมปฏิบัติตามประเพณีของตนเอง และเพื่อความสุขของชุมชนต่อไป

ผู้นำทางความเชื่อ

แบ่งออกได้เป็น 2 ฝ่าย คือผู้นำทางฝ่ายพิธีกรรม (ปุญาร หรือแก่ดู) และฝ่ายหมอผี (นีตโซ) ปุญารเป็นผู้มีความรู้ในเรื่องพิธีกรรมทางความเชื่อถือ การติดต่อกับเทพเจ้าก็ขอชา ดูแลสถานที่ประกอบพิธีกรรมเดินรำบวงสรวงเทพเจ้า เป็นผู้ที่มีความประพฤติดีทั้งกาย วาจา ใจ เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุคคลอื่น บางหมู่บ้านหรือบางกลุ่มมีตำแหน่งปุอง รือดูโบ ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของหมู่บ้าน ซึ่งอาจจะมีผู้ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยอีก 3 คนคือ สล่า ละซอและอาจา (สล่าเป็นผู้ช่วยดูโบ ละซอผู้ดูแลวัด อาจา ผู้ดูแลการทำพิธีให้ถูกต้อง)

หมอผี

เป็นผู้ทำหน้าที่ติดต่อกับภูตผีวิญญาณต่าง ๆ ซึ่งอาจมีความรู้ความสามารถด้านคาถาอาคมในการขับไล่ภูตผีปีศาจ ความรู้เหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือเรียนรู้จากผู้รู้จนได้รับการยอมรับจากสมาชิกในหมู่บ้าน

ลักษณะการปกครองบ้านปาคา

ชาวลาหู่ไม่มีภาษาเขียน จึงไม่มีกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อมีข้อพิพาท ทุกกรณีจึงขึ้นอยู่กับพิจารณาของผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะยึดถือตามแนวทางจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา เมื่อมีข้อร้องเรียน ผู้ใหญ่บ้านจะเรียกประชุมหัวหน้าครอบครัวทุกคนเพื่อชี้แจงและตัดสินชี้ขาด ถ้าหากผลการตัดสินเกิดความขัดแย้งขึ้นอีก ก็จะทำให้ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านแสดงความคิดเห็น หากยังตกลงกันไม่ได้ต้องไปปรึกษาผู้ใหญ่บ้านพื้นราบมาช่วย อย่างไรก็ตามผู้ใหญ่บ้านมีอำนาจหน้าที่ที่จะทำให้เกิดความยุติธรรมกับทุกฝ่ายอย่างอิสระ

ถ้ามีเรื่องละเมิดเกิดขึ้นแล้ว ผู้กระทำผิดจะมีโทษเพียงถูกปรับเป็นเงินตามอัตราที่ตกลงกันไว้ แต่ถ้าเป็นการกระทำผิดขั้นรุนแรงแล้ว ผู้กระทำผิดอาจได้รับโทษโดยการไล่ออกจากหมู่บ้าน ขอบเขตอำนาจหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน บางทีก็ไปคาบเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของพ่อครูหรือปุญาร การตัดสินใจบางเรื่องจำเป็นต้องอาศัยการตีความทางเวทย์มนต์จากปุญาร และปุญารก็มีอำนาจในการคัดค้านการตัดสินใจของผู้ใหญ่บ้านได้ในบางกรณีปุญารได้รับการยกย่องให้เป็นผู้แทนพระเจ้าหรือดูโบ ปุญารนี้ก็ยังมียอำนาจทางการเมืองเหนือผู้ใหญ่บ้านด้วย และเป็นไปได้ที่

บางหมู่บ้านปู้จาร์และผู้ใหญ่บ้านจะเป็นคน ๆ เดียวกัน อย่างไรก็ตาม ไม่เคยปรากฏว่ามีการแข่งขันอำนาจกันระหว่างปู้จาร์กับผู้ใหญ่บ้าน

การปกครอง ผู้นำหมู่บ้าน

หมู่บ้านป่าคา มีรูปแบบการปกครองเป็นอิสระ หัวหน้าหมู่บ้าน (คะแซป่า) เป็นผู้ใช้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครอง บางหมู่บ้านนอกจากจะปกครองเพียงหมู่บ้านตนเองแล้ว ยังปกครองหมู่บ้านอื่นอีกด้วย ในหมู่บ้านมุเซอัมจะมีผู้นำอยู่ด้วยกัน 3 ฝ่ายคือ หัวหน้าหมู่บ้าน ผู้นำทางความเชื่อ และผู้อาวุโสที่มีอิทธิพลในหมู่บ้าน

ระบบเศรษฐกิจบ้านป่าคา

เศรษฐกิจชุมชนบ้านป่าคาขึ้นอยู่กับเกษตรแบบทำไร่เป็นหลัก และมีการเลี้ยงสัตว์สำคัญ และหาของป่า พืชหลักของชาวลาหู่ได้แก่ ข้าวและข้าวโพด ในอดีตก่อนที่จะมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านป่าคา มุเซอัมปลูกฝิ่นกันแทบทุกหลังคาเรือนแต่ปัจจุบันเลิกปลูกฝิ่นกันหมดแล้ว และหันมาปลูกพืชทดแทนฝิ่นตามโครงการต่าง ๆ ที่ทางราชการและองค์กรเอกชนเข้าไปส่งเสริมการปลูกพืชและผัก

การเลี้ยงสัตว์

นอกจากปลูกพืชหลักแล้ว ลาหู่ยังเลี้ยงสัตว์ด้วย ที่นิยมเลี้ยงได้แก่หมู และไก่ ซึ่งส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ผีและเพื่อการบริโภค นอกจากนี้ยังนิยมเลี้ยงม้า วัว ควาย สำหรับใช้งานและขายเป็นสินค้า ลาหู่ไม่นิยมทำคอกสัตว์ ใช้วิธีเลี้ยงปล่อยให้สัตว์หากินเองตามชายป่า จึงมักสูญหายอยู่เสมอ

สถานที่สำคัญของชุมชน

ประวัติโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยาม่า

จากการสอบถาม จ.ส.ด.ปรีชา แก้วฟู ครูโรงเรียน ดชด. อาโอยาม่า ได้กล่าวว่า วันที่

1 มิถุนายน 2504 ร.ต.ด.คำรงค์ อริยวุฒิ ผบ.มว. ดชด.ที่ 83 ปฏิบัติหน้าที่บ้าน สอนชาได้เดินสำรวจ

ราษฎรบ้านมูเซอคำบ้านคอยป่าคา พบเด็กในวัยเรียนจำนวนมากไม่ได้รับศึกษาจึงได้ตั้งโรงเรียนขึ้น โดยให้ ส.ค.ค.อ่อง กิ่งสุข, ส.ค.ค.นัน โพธิ์ศรี และพลฯหนูน เจริญสกุล ดำรงใน มว.คชด. ที่ 83 ขึ้นไปสอนให้กับชาวเขาเผ่ามูเซอคำบ้านป่าคา และสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขนาด 4 x 6 เมตร ใช้หญ้าคามุง สร้างเสร็จเมื่อ 12 มิถุนายน 2504 มีพื้นที่โรงเรียน 2 ไร่ 10 ตารางวา มีนักเรียนชาย 23 คน นักเรียนหญิง 7 คนรวม 30 คน

วันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2506 โรงเรียนได้รับการช่วยเหลือบริจาคเงิน จากพระสหายสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ชื่อ “พระอาโอยาม่า” ชาวญี่ปุ่น โดยได้รับบริจาคเงินจำนวน 25,500 บาท จึงได้สร้างอาคารแบบถาวรขึ้น 1 หลัง บ้านพักครู 1 หลัง โต๊ะม้านั่งนักเรียน 50 ชุด โต๊ะครู 2 ชุด

วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2527 กองร้อย 1 คชด. (ขณะนั้น) ได้รื้ออาคารเรียนหลังเดิมซึ่งชำรุดทรุดโทรม และได้สร้างอาคารเรียนหลังใหม่เป็นอาคารเรียนแบบถาวร มีขนาด 8 x 21 เมตร จำนวน 3 ห้องเรียน 1 ห้องพักครู สร้างเสร็จเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2528 โดยใช้งบประมาณดำเนินงานจากงบประมาณประจำปีของ กก.คชด. เขต 5 (เดิม) และงบประมาณจากโรงเรียนศึกษานารีอีกจำนวนหนึ่ง

วันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2510 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดโรงเรียน และได้ทรงพระราชทานนามของโรงเรียนว่า “โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยาม่า”

วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2527 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาทรงเปิดเขื่อนห้วยงู 2 อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และได้ทรงเสด็จเยี่ยมโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยาม่าบ้านป่าคา

วันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2542 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเยี่ยมโครงการพระราชดำริในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยาม่าบ้านป่าคา

วันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2550 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเยี่ยมโครงการพระราชดำริในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยาม่าบ้านป่าคา

วันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2555 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเยี่ยมโครงการพระราชดำริในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยาม่าบ้านป่าคา

ประวัติอาศรมพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขаб้านป่าคา

มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ โดยโครงการพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา (ธรรมจาริก) ได้ส่งจัดให้พระนิสิตปฏิบัติศาสนกิจในชุมชนบ้านป่าคา ตั้งแต่

พุทธศักราช 2549 เป็นต้นมา โดยได้คัดเลือกพระนิสิตจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง และส่วนวิทยาเขตต่าง ๆ เข้ามาปฏิบัติศาสนกิจ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาบนพื้นที่สูง โดยนำเอาคุณธรรม และหลักธรรม ที่คนไทยยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องมาแต่โบราณกาล เป็นเครื่องชี้นำประชาชนในสังคม ให้มีวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม และเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทุกสารทิศ เพื่อให้สังคมไทย ได้ยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นวิถีทางดำเนินชีวิตและเป็นศาสนาประจำชาติ โดยมีคณะสงฆ์ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ และเอกชน ทำหน้าที่ส่งเสริม ทำนุบำรุง และสืบทอดไปสู่ประชาชนบนพื้นที่สูง เป็นการเผยแผ่และประชาสัมพันธ์ โดยจัดส่งพระภิกษุจิตอาสาไปปฏิบัติศาสนกิจ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อให้พระภิกษุจิตอาสาเข้าไปมีบทบาท ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งด้านวัตถุและจิตใจให้แก่ชุมชนบ้านป่าคา เพื่อให้เด็ก เยาวชน และประชาชน นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาใช้ปฏิบัติในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม เป็นคนดีมีคุณภาพในสังคม พระที่ปฏิบัติศาสนกิจและจำพรรษามีรายชื่อ ดังนี้

- | | |
|-------------------------|---------------------------|
| 1. พระมหาชวนกร วชิรญาโณ | จำพรรษาปี 2549 – 2550 |
| 2. พระสุวัฒน์ มหาญาโณ | จำพรรษาปี 2550 – 2551 |
| 3. พระชัยวัฒน์ อุดกปญโญ | จำพรรษาปี 2551 – ปัจจุบัน |

ตอนที่ 3 ทุกข์ และสมุทัย การวิเคราะห์ปัญหาและมูลเหตุแห่งปัญหา ของชุมชน ตามหลักพุทธธรรม อริยสัจ 4

เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2553 ได้จัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และข้อมูล โดยมี นายวิชัย ศิริชัย ผู้ใหญ่บ้านป่าคา คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโสประมาณ 20 คน ส.อบต. 2 คน ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ จำนวน 20 คน เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก 3 คน โดยใช้หลักธรรม อริยสัจ 4 ที่ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค มาเป็นหลักในการวิเคราะห์ปัญหาด้านเหตุแห่งปัญหาของชุมชน ทำให้ชุมชนเข้าใจในสภาพปัญหา (ขั้นทุกข์) ของตัวเอง เพื่อนำปัญหาของชุมชนบ้านป่าคา มาวิเคราะห์และวินิจฉัยหามูลเหตุของปัญหา (ขั้นสมุทัย) เพื่อหาวิธีแนวทาง ขั้นตอนแก้ไขปัญหามาของชุมชน (ขั้นมรรค) ให้ชุมชนบ้านป่าคาได้ปราศจากทุกข์ หรือปัญหา (ขั้นนิโรธ) โดยแท้จริงปัญหา หรือทุกข์ของชุมชนมีหลากหลายด้าน แต่โครงการพุทธอุทยานมีวัตถุประสงค์เพื่อ เป็นสถานเรียนรู้พุทธศาสนา และปฏิบัติธรรมควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้ ในที่นี้จึงสรุปประเด็นที่ได้จากการพูดคุยร่วมกันผ่านเวที เฉพาะปัญหาทรัพยากรป่าไม้ ที่มี

ผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของชาวชุมชน และโครงการพุทธอุทยานจะมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาได้โดยตรง

ทุกข์ : สภาพที่ทนได้ยาก, สภาวะที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแคลนของชาวบ้าน

ทุกข์หรือปัญหาของชุมชนบ้านป่าคา ในด้านของสังคมภายในหมู่บ้าน ที่มีการอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านใหญ่ ด้วยเหตุของชุมชนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านใหญ่ ทำให้ปัญหาเกิดขึ้นทุกด้านภายในชุมชน โดยเฉพาะปัญหาในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ในบางครั้งเกิดความขัดแย้งกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้าน บางครั้งเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านด้วยกันเอง คือ

1. ปัญหาด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยชุมชนบ้านป่าคา มีการอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านใหญ่ทำให้มีความต้องการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติสูง จึงทำให้การจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด ไม่เพียงพอต่อคนในชุมชน เป็นปัญหาที่ทุกคนในชุมชนที่จะต้องเจอกับปัญหาดังกล่าว เหตุเพราะหมู่บ้านตั้งอยู่ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก ทำให้การเข้าไปเอาของป่ามาทำให้ผิดกฎหมาย ในช่วงที่ผ่านมายังมีชาวบ้านโดนเจ้าหน้าที่อุทยานจับเพราะเหตุที่ชาวบ้าน ไปเอาไม้ในไร่ของตัวเองมาสร้างบ้าน ซึ่งชาวบ้านไม่รู้ว่ามีผิดกฎหมาย และปัจจุบันนี้ของป่า สัตว์ป่า ที่ชาวบ้านนำมาเป็นอาหาร เช่น หมูป่า ไก่ป่า กระรอก กระต่าย เก้ง กวาง ได้ลดจำนวนลงเป็นจำนวนมาก บางชนิดได้สูญพันธุ์ไม่มีให้ล่าแล้ว เช่น เก้ง กวาง เป็นต้น และสมุนไพรรักษาโรค ปัจจุบันนี้หายากขึ้น จึงส่งผลให้ชาวบ้าน ที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติเกิดความลำบากในการดำรงชีวิต

2. ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย ที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน จะใช้ทรัพยากรป่าไม้เป็นจำนวนมาก ปีหนึ่ง ๆ ชาวบ้านต้องสร้างบ้านพร้อมกันทีเดียวจำนวนหลายหลัง ต้องสร้างให้แล้วเสร็จก่อนกินวอ (เทศกาลปีใหม่ลาหู่) ปี พ.ศ. 2554 ชาวบ้านต้องหาไม้มาสร้างบ้านใหม่พร้อมกันถึง 24 หลัง เพราะชาวบ้านยังเชื่อในพิธีกรรมดั้งเดิมอยู่ ถ้าบ้านไหน ไม้ขึ้นไปข้างบนหลังคา หมูขึ้นบนบ้าน หมูขึ้นหลังคาบ้าน ต้องรื้อบ้านทำใหม่หมดทั้งหลัง แล้วต้องทิ้งไม้เก่า ทำให้อายุไม้ตัดต้นไม้ เช่น ไม้ไผ่ ไม้ก่อ ไม้ประดู่ และไม้เนื้อแข็งมาสร้างบ้านใหม่ เป็นต้น เลยต้องทำให้ป่าไม้ในชุมชนถูกตัดทุกปีไปสร้างบ้านเป็นที่อยู่อาศัยจำนวนมาก ไม้ที่จะนำมาสร้างบ้านจึงเริ่มหายาก จึงส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความลำบากในการสร้างที่อยู่อาศัย

3. ปัญหาชาวบ้านไม่มีที่ทำกินซึ่งพอมืออยู่ข้าง แต่ไม้ก็ครอบครัว และที่ทำกินไม่มีเอกสารสิทธิ์ ในการครอบครองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เพราะอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ปกติ

ชาวบ้านทำไร่นาเวียนทุก 6 – 7 ปี ก็จะหมุนเวียนมาทำอีกครั้ง และตามกฎหมาย ถ้าชาวบ้านไม่เข้าไปทำกินเกิน 4 ปี ทางอุทยานก็จะดำเนินการยึดที่ทำกินของชาวบ้านให้เป็นพื้นที่ป่าคืน ปัจจุบันนี้ชาวบ้านทำไร่นาเวียนไม่ได้เพราะผิดกฎหมาย จึงทำให้ดินขาดความสมบูรณ์ ผลผลิตจึงตกต่ำ จึงส่งผลให้ชาวบ้านมีความลำบากในด้านที่ทำกิน

4. ปัญหาเรื่องน้ำกินน้ำใช้ที่ไม่พอใช้ในหน้าแล้ง และน้ำที่ไม่สะอาด เหตุเพราะป่าต้นทำถูกทำลาย หากถึงหน้าแล้งน้ำจะขาดแคลนไม่พอใช้ เพราะบริเวณป่าต้นน้ำของหมู่บ้านปัจจุบันถูกชาวบ้านบุกรุกเพื่อทำการเกษตร อย่างเช่น ไร่ลิ้นจี่ จึงทำให้ป่าขาดความสมบูรณ์ จึงทำให้ชาวบ้านขาดน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความลำบากในด้านน้ำบริโภค และอุปโภค

5. ปัญหาด้านผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่อาชีพเกษตรกรรมไม่สามารถกำหนดทิศทางราคาผลผลิตเองได้ และมักจะนิยมปลูกพืชอย่างเดียวกัน คือ ข้าวโพด และข้าวไร้เป็นส่วนใหญ่ไม่มีการทำการเกษตรที่หลากหลาย และคุณภาพดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านขาดทุนในกาทำเกษตรทุกปี ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความลำบากในด้านการทำเกษตร

6. ปัญหาด้านศาสนาและความเชื่อ ภายในหมู่บ้านป่าคา มีความเชื่อทางศาสนาอยู่คือ ลัทธิความเชื่อดั้งเดิม คือ (ลัทธิผี) ที่ยังเชื่อแบบเหนียวแน่น และการใช้ไม้พินในการประกอบพิธีกรรมต้องใช้เป็นจำนวนมาก บ้านทุกหลังคาเรือนต้องหาพินไว้มาก ๆ ก่อนเทศกาลกินวอจึงทำให้ไม้พินหายาก เพราะช่วงนั้นห้ามทำงานทุกชนิด เพราะจะทำให้ผีผี เพราะการที่มีความเชื่อดั้งเดิมอยู่จึงเป็นปัญหาของชุมชน เช่น มีคนป่วยจะไม่นำส่งโรงพยาบาล จะเลี้ยงผีอยู่อย่างเดียว ถ้าคนป่วยไม่หายก็เลี้ยงใหม่อีก จนคนป่วยไม่ไหวจริง ๆ จึงนำส่งโรงพยาบาล บางครั้งผู้ป่วยก็ตายก่อนถึงมือหมอ ส่งผลให้เกิดปัญหาในด้านความเชื่อที่ผิด ๆ

7. ปัญหาด้านประเพณีพิธีกรรม ในช่วงที่มีการจัดประเพณี หรือกิจกรรมที่เป็นความเชื่อของชนเผ่า ในพิธีกรรมจะมีสิ่งเสพติดเข้ามาเกี่ยวข้องเยอะมาก จนบางครั้งขาดไม่ได้ นั่นคือเหล้า และบุหรี่ ที่มีประจำในการประกอบพิธีกรรม ในขณะที่ทำกิจกรรมประเพณีที่เป็นของหมู่บ้าน และครัวเรือนก็จะมีเหล้า จนบางครั้งเมื่อเสร็จประเพณีกินวอ ทำให้บางครอบครัวเป็นหนี้จากการซื้อเหล้ามาเลี้ยงเพื่อนฝูง หรือแขกที่มาเที่ยวที่บ้าน ในกลุ่มของเยาวชนที่เป็นผู้ชาย และกลุ่มพ่อบ้านจะดื่มสุรากันมาก ยิ่งในวันเตรียมงาน 1 – 2 วัน มีการดื่มสุรามาก วัยรุ่นเมื่อดื่มแล้วจะส่งเสียง ส่งผลให้ชุมชนมีปัญหาในด้านยาเสพติด

8. ปัญหาด้านความเป็นอยู่ ความเป็นอยู่ของชาวบ้านป่าคา ที่ยากจนชาวบ้านต้องหาเช้ากินค่ำ พ่อกับแม่ไม่ค่อยมีเวลาให้ลูก อีกทั้งการเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตต้องดิ้นรนต่อสู้ เพื่อความอยู่รอด แต่ถือว่าการเป็นอยู่ของชาวบ้านป่าคา มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีกิน มีใช้ ไม่มีก็ไม่มีกิน

อย่างเช่นกับข้าว ชาวบ้านกินข้าวกับเกลือ เป็นต้น ชาวบ้านป่าคาจึงมีความลำบาก ในด้านความเป็นอยู่

9. ปัญหาของเด็กรุ่นใหม่ ในชุมชนบ้านป่าคา เป็นหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ และประชากรมีมากตามลำดับ อีกทั้งภายในชุมชนอัตราการเกิดของประชากรก็มามาก จนทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงทำให้การแยกไปสร้างบ้านใหม่มีเพิ่มขึ้นทุกปี ทำให้มีการใช้ไม้ในป่าเพื่อที่จะสร้างบ้านใหม่ มีความต้องการเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ไม้ในป่าถูกตัดเป็นจำนวนมาก

10. ปัญหาเรื่องหนี้สิน การทำการเกษตรต้องใช้เงินทุนในการลงทุน ทำให้ชาวบ้านต้องกู้ยืมเงินจากที่ต่าง เช่น เงินกองทุนหมู่บ้าน เงินกองทุนค้อยคองกองทุนเงินล้าน เงินกองทุน กขคจ. และเงินนอกระบบ ซึ่งทุกปีเกือบทุกครอบครัวต้องกู้ยืมมาใช้ก่อน เป็นการยืมเงินในอนาคตที่ตัวเองจะได้มาใช้ก่อน ต้องทำงานหนักขึ้นเป็นสองเท่า เพื่อใช้หนี้และเมื่อผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำก็ต้องหาเงินนอกระบบมาใช้หนี้แทน เป็นวงจรอยู่อย่างนี้ ส่งผลให้ชาวบ้านมีปัญหาหนี้สิน

11. ปัญหาข้าวไม่พออุปโภค เพราะชาวบ้านนั้นนิยมปลูกข้าวไร่ ซึ่งต้องหมุนเวียนปลูกข้าวไร่ทุก 4 ปี ปัจจุบันในเขตพื้นที่ชาวบ้านที่ปลูกข้าวไร่ ไม่สามารถเปลี่ยนที่ทำการกินได้ เพราะทางราชการ ได้ประกาศเป็นพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติ จึงทำให้ชาวบ้านปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ของตัวเองเพียงที่เดียว ไม่สามารถเปลี่ยนที่ปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ใหม่ได้ จึงทำให้ดินขาดความสมบูรณ์ เพราะหน้าดินถูกชะล้าง ผลผลิตข้าวไร่จึงตกต่ำ ทำให้ข้าวทุก ๆ ปี ไม่เพียงพอต่อการบริโภคของคนในชุมชน

สรุป : การวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของทุกขหรือปัญหา

มูลเหตุของปัญหาจากด้านชาวบ้าน

หลังจากได้สรุปประเด็นปัญหาแล้ว ในเวทีแลกเปลี่ยน เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2553 ได้ร่วมกันวิเคราะห์ และวินิจฉัยว่ามูลเหตุของปัญหา ทำให้รู้ถึงความเป็นอยู่ของชุมชนบ้านป่าคา ได้มีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ในการดำรงชีวิต ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติบ้านป่าคา ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย ประเพณี วัฒนธรรม น้ำ สัตว์ป่า แหล่งอาหาร แต่กาลเวลาผ่านมาทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่อย่างจำกัด ได้ถูกใช้ไปอย่างสิ้นเปลืองจึงทำให้ ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว ความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากร อย่างในอดีตแทบไม่เหลือไว้ให้คนรุ่นหลังไว้ได้เห็น ความทุกข์ยากของคนในชุมชนเห็นได้ชัดขึ้น ที่ทำกินทางการเกษตร ดินขาดความสมบูรณ์ น้ำ สัตว์ป่า แหล่ง

อาหาร มีไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน ป่าถูกทำลายเกิดความแห้งแล้ง การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ จึงเกิดขึ้นตามมา เพราะป่าขาดความอุดมสมบูรณ์ และสุดท้ายพื้นที่ชุมชนได้ถูกประกาศ เป็นพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก ยิ่งส่งผลให้คนในชุมชน เกิดความทุกข์เพิ่มขึ้นไปอีก เมื่อเจ้าหน้าที่รัฐใช้กฎหมาย เพื่อที่จะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติที่เหลืออยู่ในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเกิดความขัดแย้ง กับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ ดังหลายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

การสัมภาษณ์ และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ในการสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน โดยใช้แบบสัมภาษณ์ จำนวน 89 ชุด ได้รับความร่วมมือจากผู้ช่วยวิจัยทั้ง 3 คน ที่ได้รับคัดเลือกในเวทีชุมชนจากเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติให้เป็นผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ซึ่งมี 1) นายจะหมี ทองใจ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2) นายจะค้อ จรัสศิริไพร ศ.อบต และ 3) นายจะแฮ จรัสศิริไพร ศ.อบต บ้านป่าคา ช่วยเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ เนื่องจากทั้ง 3 คน เป็นคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน เป็นคนพื้นที่ในชุมชนให้การยอมรับ ในการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก โดยเฉพาะประเด็นพฤติกรรมในอดีตที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรป่าในชุมชน บางคนรู้สึกกลัวที่จะบอกกล่าวให้ผู้อื่นได้รับทราบ เพราะเป็นเรื่องผิดกฎหมาย เนื่องจากกลัวคนอื่นจะรู้ความจริงโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก ดังนั้นผู้ช่วยวิจัยทั้ง 3 คน ได้อธิบายทำความเข้าใจให้ชาวบ้านเข้าใจ ก่อนจะให้ชาวบ้านกรอกข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง เนื่องจากข้อมูลการสัมภาษณ์ มีคำถามที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์อยากรู้ค่อนข้างมาก ซึ่งรวมกันทั้งหมดมี 3 หน้า 16 คำถาม เวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์คือแบบสัมภาษณ์ 1 ชุด ใช้เวลาประมาณ 10 นาที แต่เพื่อการเก็บข้อมูลให้ครบทุกประเด็น และเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องทำ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ได้รับความถูกต้องชัดเจนมากที่สุด ซึ่งจะได้รู้ผลตอบรับจากชาวบ้าน และข้อเสนอแนะจากชาวบ้านในการวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ซึ่งจะได้หาแนวทางแก้ไขปรับปรุงอย่างถูกต้อง เพื่อไม่ให้มีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุม ซึ่งท้ายสุดก็จะเป็นข้อมูลคืนแก่ชุมชนเพื่อนำไปใช้ในการวางแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนต่อไป

มูลเหตุของปัญหาจากด้านเจ้าหน้าที่อุทยานและ “โครงการพุทธอุทยาน”

จากการวิเคราะห์ และวินิจฉัยว่ามูลเหตุของปัญหา ร่วมกันผ่านเวที โดยเชิญคุณประพันธ์ ทะนะศักดิ์ เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐ ได้รับทราบที่มาของปัญหา ของชาวบ้านที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งชาวบ้านได้รับผลกระทบทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจเป็นจำนวนมาก ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐ รวมถึงพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา (ผู้วิจัย)

จะได้ร่วมกันหาวิธีแก้ไขปัญหามานการดำเนินงาน“โครงการพุทธอุทยาน” ของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อหาทางออกที่จะให้ชาวบ้านอยู่ร่วมกับป่า พร้อมกับอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยพระสงฆ์ จะมีส่วนช่วยเหลือช่วยเจ้าหน้าที่ในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ ในชุมชนบ้านป่าคาต่อไป

วันที่ 25 มกราคม 2554 ได้มีเวทีอภิปรายกลุ่มย่อย โดยมีผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ ได้รับการคัดเลือก จำนวน 20 คน เจ้าหน้าที่อุทยานคอกผ้าหม่มปก 3 คน โดยใช้ศาลาอาศรมเปิดเวทีในการวิเคราะห์บทเรียน การดำเนินโครงการพุทธอุทยานที่ผ่านมา ทำให้คนในชุมชนได้ทราบถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของอุทยานแห่งชาติคอกผ้าหม่มปก โดยร่วมกับพระสงฆ์ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ อาศรมพระบัณฑิตอาสาฯ บ้านป่าคา เป็นสถานที่หนึ่งที่ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ จึงได้มีการดำเนินงาน “โครงการพุทธอุทยาน” มีการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า เช่น ปลูกป่า ทำแนวกันไฟ ทำฝาย นำกล้วยไม้ขึ้นสู่ป่า มาได้ระยะหนึ่งแล้ว แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะการดำเนินงานไม่ได้มีการวางแผนการล่วงหน้า และชุมชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วม จึงส่งผลให้ผลการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไม่ประสบความสำเร็จ ชาวบ้านไม่ได้ตระหนัก และรู้คุณค่าในการใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างประหยัด ยังมีการตัดไม้ทำลายป่าอยู่เรื่อย ๆ ป่าต้นน้ำที่มีความสมบูรณ์ จึงถูกทำลาย กลายเป็นปัญหาที่ชุมชนได้รับในหลายด้าน จึงทำให้เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ ซึ่งมีหน้าที่ดูแลรักษาป่า เข้าจับกุมเพราะเห็นว่าชาวบ้านทำผิดกฎหมาย จึงส่งผลทำให้เกิดความขัดแย้ง ระหว่าง เจ้าหน้าที่อุทยานกับชาวบ้าน ชาวบ้านจึงไม่ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน

จากการเปิดเวทีอภิปรายกลุ่มย่อย จึงทำให้เห็นปัญหาในการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานที่เกิดขึ้นหลายอย่าง จนมีการพูดคุยผ่านเวทีทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน และร่วมหาทางออกร่วมกัน ที่จะร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนไว้ โดยการศึกษาดูงานนอกชุมชน

ตอนที่ 4 นิโรธ (ความดับทุกข์) ภาวะชุมชนเข้มแข็ง และการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการแก้ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ กรณีบ้านจะบูนี ตำบลแม่สลองใน อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย

ผลการเรียนรู้จากการศึกษาดูงาน บ้านจะบูนี

หลังจากการวิเคราะห์มูลเหตุของปัญหา ทั้งจากด้านชาวบ้าน และด้านเจ้าหน้าที่อุทยานฯ และ“โครงการพุทธอุทยาน” แล้ว ในเวทีการอภิปรายกลุ่มย่อย ในวันที่ 25 มกราคม 2554

ที่ประกอบด้วย ผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ได้รับการคัดเลือก จำนวน 20 คน เจ้าหน้าที่อุทยานคอยผ้าห่มปก 3 คน ได้พิจารณาหาทางแก้ปัญหา มีแกนนำหลายคนเสนอว่า น่าจะมีการศึกษาดูงานชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ เพื่อจะได้มาใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าในบ้านป่าคา ฉะนั้นเครือข่ายอนุรักษ์ทั้ง 20 คน จึงมีความคิดเห็นว่า น่าจะไปศึกษาดูงานบ้านจะนุสี ตำบลแม่สลองใน อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เนื่องจากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ชาวลาหู่เหมือนกันกับชุมชนบ้านป่าคา และเป็นชุมชนที่มีส่วนร่วม ในการการอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ป่าไม้ที่เคยเสื่อมโทรมจากการใช้สอยของชุมชน จนกลายเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีกิจกรรมที่น่าสนใจอยู่หลายด้าน

ก่อนเดินทาง ทางกลุ่มได้ปรึกษาหารือ และคำนึงถึงวัตถุประสงค์ที่จะเดินทางไปศึกษาดูงานให้เห็นประจักษ์ชัดว่า ภาวะชุมชนเข้มแข็ง และการมีส่วนร่วมของชุมชนลาหู่ในการแก้ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างดีนั้นมีอยู่จริงและเข้าถึงได้ อันจะเป็นแรงบันดาลใจให้ชุมชนลาหู่ที่บ้านป่าคา ดำเนินการในทำนองเดียวกัน และเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการนำสิ่งที่ได้พบเห็นจากการศึกษา ดูงาน มาปรับใช้ และมีการแบ่งหน้าที่กันคร่าว ๆ ว่าใครจะสอบถามเก็บข้อมูลในเรื่องใดบ้าง โดยการเตรียมข้อมูลที่จะถาม และจากนั้นจึงได้ตกลงกันหาวันที่เหมาะสมในการศึกษาดูงาน นายวิรัช ศิริชัย ผู้ใหญ่บ้านป่าคา เสนอว่าควรจะไปศึกษาดูงานที่บ้านจะนุสีหลังเทศกาลกินวอปีใหม่มูเซอ เพราะแกนนำหลายคนมีเวลาว่างหลังจากกินวอปีใหม่เสร็จ และวันเดินทางควรมีการพอสมควร เพื่อจดบันทึกไปด้วย ดังนั้นจึงได้ข้อสรุปว่า วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2554 จะเป็นวันที่เครือข่ายอนุรักษ์ จะเดินทางไปศึกษาดูงานบ้านจะนุสี ตำบลแม่สลองใน อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย

ในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2554 ได้เดินทางไปดูงาน โดยมีคุณประพันธ์ ทะนะศักดิ์ หัวหน้าแหล่งท่องเที่ยวน้ำรุ (อุทยานแห่งชาติคอยผ้าห่มปก) และเจ้าหน้าที่อุทยานรวม 3 นาย ร่วมศึกษาดูงานด้วย เดินทางมาถึงบ้านจะนุสี เวลา 10.00 น. มี คุณอมรรัตน์ รัตนชัย ผู้นำบ้านจะนุสี และผู้นำทางศาสนา มาต้อนรับด้วยความเป็นกันเอง และชาวบ้านจะนุสีได้เชิญทุกคนได้ไปผูกข้อมือรับขวัญจากผู้นำทางศาสนา ที่เป็นประเพณีของบ้านจะนุสี เพื่อต้อนรับแขกผู้มาเยือน

ภาวะความเข้มแข็งและการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านจะนุสี

คุณอมรรัตน์ รัตนชัย ได้บรรยายถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมาของตนเอง ในการประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ป่าชุมชนมีสภาพเป็นเขาหัวโล้น บทเรียนที่ทำให้การดำเนินงานของบ้านจะนุสีที่ล้มเหลว และการดำเนินงานที่ทำให้เกิดความสำเร็จ โดยมีมูลนิธิพัฒนาชุมชนและเขตภูเขา

เป็นสื่อกลางที่จะชวนชาวบ้านจะนุสิมาประชุมร่วมกันเพื่อวางแผนในการอนุรักษ์ป่า อนุรักษ์น้ำ และจัดปลูกไม้ยืนต้น มีการตั้งกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่าและการใช้ประโยชน์อย่างชัดเจน เพื่ออนุรักษ์ป่าของบ้านจะนุสิไว้

คุณอมรรัตน์ รัตนชัย ผู้บรรยายได้เน้นย้ำ ให้แก่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ทุกคนของบ้านป่าคา คือทุกคนในชุมชนต้องมีความ รู้ รัก สามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะเป็นพลังที่สำคัญที่จะทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน บรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่วางไว้ จากการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ของผู้นำบ้านจะนุสิ และผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ซึ่งเป็นชาติพันธุ์ลาหู่ เหมือนกัน ได้ประสบการณ์ที่ดีซึ่งเป็นลักษณะที่เติมเต็มซึ่งกันและกันของผู้นำทั้งสองชุมชน หลังจากรับบรรยาย ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ได้สอบถามในประเด็นที่สงสัย ก่อนที่จะพักรับประทานอาหารเที่ยง เวลา 13.00 น. หลังจากรับประทานอาหารเสร็จได้ออกดูพื้นที่ป่า 3 โซน ของบ้านจะนุสิ โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านจะนุสิเป็นผู้นำทาง ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ได้พบเห็นในสิ่งที่บ้านจะนุสิทำสำเร็จแล้ว เช่น แนวกันไฟ ฝายชะลอน้ำ ป่าใช้ประโยชน์รวมถึงป่าอนุรักษ์ ทำให้ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ได้ศึกษาเรียนรู้จากผู้มีประสบการณ์โดยตรงจากคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านจะนุสิ

ภาวะของทรัพยากรป่าและน้ำหลังการฟื้นฟู ของชุมชนบ้านจะนุสิ

หลังจากเดินดูพื้นที่ป่าทั้ง 3 โซนของบ้านจะนุสิ ในเวลา 15.00 น. ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคาได้สรุปการจัดการป่าบ้านจะนุสิ บริเวณได้ห่อหุ้ม (วัดลาหู่) ตั้งแต่ที่คุณอมรรัตน์ รัตนชัยได้ฟังบรรยาย จนถึงการเดินดูพื้นที่ป่าทั้ง 3 โซน โดยผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ทั้ง 20 คน ได้สรุปร่วมกันว่า “บ้านจะนุสิ” ได้เริ่มก่อตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ. 2480 ในอดีตบ้านจะนุสิเคยมีการบุกรุกป่าไม้ทำไร่เลื่อนลอย จนมีมูลนิธิพัฒนาชุมชนและเขตภูเขา เป็นองค์กรที่บุกเบิกงานพัฒนาในพื้นที่ต้นน้ำ แม่จัน แม่สลอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2528 โดยการนำของนางเดือนใจดี เทศน์ เข้ามาสนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในหลายวิธีการ เช่น การป้องกันไฟป่า การอนุรักษ์พันธุ์ปลา เป็นยุทธศาสตร์หลักในพื้นที่ รวมถึงการเก็บข้อมูลด้านสัตว์ป่าและพืชสมุนไพร การค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้ประโยชน์จากป่า และได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เพื่อเป็นอาชีพเสริม

การจัดการป่าชุมชนบ้านจะนุสิ เป็นป่าที่ชุมชนได้ช่วยกันดูแลรักษาให้เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพรของชุมชน และเป็นป่าพิธีกรรม บ้านจะนุสิ ยังมีความเชื่อและนับถือผิอย่างเคร่งครัด ส่งผลให้เกิดการจัดการป่า โดยนำพิธีกรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน มาใช้ในการดูแลป่า

มีการกำหนดกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างชัดเจน บ้านจะนุสิจึงได้เห็นผลจากการที่
ได้รักษาป่าอย่างเป็นรูปธรรม ได้รับประโยชน์จากป่า คือ มีรายได้ในการหาของป่า เช่น เห็ด
หน่อไม้ หนอนไม้ไผ่ และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ สร้างรายได้ให้กับชุมชนบ้านจะนุติเป็น
อย่างมาก และทำให้เกิดสายน้ำที่สมบูรณ์ทั้ง 4 สาย ได้แก่

1. น้ำแม่ก๊ก อยู่บริเวณทางทิศเหนือของหมู่บ้าน เป็นน้ำที่มีน้ำตกและมีน้ำไหล
ผ่านตลอดปี เป็นแหล่งอาหารป่าของชุมชน
2. น้ำหล่อคาค้อย อยู่บริเวณทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ทางไปยังพื้นที่ทาง
การเกษตรของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ในพื้นที่การเกษตรได้
3. น้ำป้อเซหล่อย อยู่บริเวณทางทิศตะวันตก หรือติดกับป่าชุมชนบ้านป่าคาสุข
ใจทางด้านป่าลึง เป็นสายน้ำที่มีขุ่นจำนวนมาก แต่มีความสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหารป่าของ
ชาวบ้าน
4. น้ำนากอมาหล่อย อยู่บริเวณทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ หรือป่าลึง เป็นสายน้ำที่
มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหารป่าของชาวบ้านทั้งหมด เป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญต่อชุมชน
และน้ำไหลลงสู่แม่น้ำจัน

จากการได้ศึกษาดูงานบ้านจะนุติ ทำให้ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคาเกิดพลังที่
จะช่วยกันขับเคลื่อนในการวางแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานในการอนุรักษ์ทรัพยากร
ป่าไม้ในชุมชนของตนเอง โดยการนัดวันที่จะมาช่วยกันถอดบทเรียนที่ได้เรียนรู้มา โดยพิจารณา
จากปัญหาที่ชุมชนของตนเองมีอยู่ สอดคล้องกับ อรรถวิทย์ งามวิทยาพงศ์ (2549: 109-121) กล่าวว่า
กระบวนการเรียนรู้ คือ กลไกสำคัญที่สุดมนุษย์ใช้ในการปรับตัว เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้
อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคม
ระดับต่างๆ ไม่ว่าครอบครัวกลุ่มองค์กรชุมชน ประเทศและระบบนิเวศ การที่มนุษย์มีศักยภาพ
ความสามารถทางสมองมากกว่าสัตว์โลกทั่วไป การปรับตัวโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ จึงมิได้
จำกัดอยู่เพียงด้านกายภาพ ตามสัญชาตญาณทางธรรมชาติ คือการกินอยู่ สืบเผ่าพันธุ์ และเอาตัว
รอดจากภัยคุกคามต่าง ๆ เท่านั้น ครอบคลุมถึงกระบวนการเรียนรู้ เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับ
ความรู้สึกรู้จักคิด จิตใจ อุดมคติ ของสังคมระดับต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยระดับสติปัญญา
ความสามารถจินตนาการ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย

กระบวนการเรียนรู้จึงทั้งเป็นกลไก การถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำเพื่อดำรงรักษาสังคม
ไว้ เช่นเดียวกับที่เป็นกระบวนการสร้างสิ่งใหม่ ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์เพื่อปรับตัวกับสิ่งเดิมซึ่งมี
การปรับตัวไม่หยุดนิ่ง (พลวัต/อนิจจัง) อยู่ตลอดเวลาด้วย บริบทหรือสิ่งแวดล้อมระดับต่าง ๆ
รอบตัวปัจเจกบุคคลจึงมีอิทธิพลโดยตรง ทั้งด้านการผลิตซ้ำสิ่งเดิมและการสร้างสิ่งใหม่ ขึ้นกับ

คุณลักษณะการเรียนรู้ และระดับปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ กับสภาพแวดล้อม อย่างไรก็ตามในแง่ข้อเท็จจริงแล้ว กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ จะต้องมุ่งที่จะกระตุ้นส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่มาจากการผลิตซ้ำสิ่งเดิม โดยอาจถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ ศักยภาพด้านจินตนาการที่มีอยู่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น ให้ปรากฏออกมาหรือ “ผุดบังเกิด” ขึ้น เพราะหากศึกษาวิวัฒนาการของอารยธรรมมนุษยชาติแล้ว เราจะพบความก้าวหน้าทุกระดับ (กาย จิต สังคม ปัญญา) ล้วนเกิดกระบวนการเรียนรู้ ที่ทำให้จินตนาการของมนุษย์ได้รับการกระตุ้นให้เกิดขึ้น มีโอกาสแสดงออก และคัดแปลงไปเป็นความคิดเชิงสร้างสรรค์ ที่นำไปสู่นวัตกรรมใหม่ในทุกด้านระดับ มิใช่เฉพาะด้านวัฒนธรรม แต่ครอบคลุมไปถึงนามธรรม อันเกี่ยวข้องไปถึงโลกทัศน์อุดมคติ ศาสนาธรรม จิตวิญญาณ ฯลฯ ด้วยอย่างสำคัญ และแน่นอนที่สุดคือศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ ในกระบวนการเรียนรู้นั้น ได้พัฒนาให้เพิ่มมากขึ้นด้วยอย่างสำคัญ ทั้งทางด้านกาย จิต สังคม จิตวิญญาณ

ตอนที่ 5 มรรค การสร้างแนวทางดับปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ ของชุมชนป่าคา

**การนำองค์ความรู้จากการศึกษาฐานบ้านจะบุตี มาปรับประยุกต์ใช้จัดทำแผนดำเนินการ
“โครงการพุทธอุทยาน” บ้านป่าคา**

จากการถอดบทเรียนที่ได้ศึกษาฐานบ้านจะบุตี ในลักษณะการจัดประชุมกลุ่มย่อยเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2554 โดยใช้ศาลาอาศรมฯ เป็นที่ประชุม ในเวลา 19.00 น.หลังจากทุกคนเสร็จภารกิจประจำวัน โดยผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ทั้ง 20 คน ได้มีการพูดคุยกัน และเป็นที่น่าสนใจว่ากลุ่มผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ที่เข้าร่วม ได้ผ่านประสบการณ์ผ่านการพูดคุยในเวที ในกระบวนการวิเคราะห์ชุมชน และการได้ไปศึกษาฐานบ้านจะบุตี ทำให้ทุกคนเข้าใจและเข้าถึงปัญหาในการใช้ทรัพยากรอย่างไม่รู้คุณค่าของคนในชุมชน การพูดคุยได้นำไปสู่ การวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้บ้านป่าคาร่วมกัน จากข้อค้นพบในการพูดคุย มีประเด็นอยู่หลายประเด็น ที่เครือข่ายอนุรักษ์ได้สะท้อนผ่านการพูดคุยคือ หลายปีที่ผ่านมามีผู้นำชุมชนบ้านป่าคา ได้เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จากการจัดของหน่วยงานต่างๆ หลายหน่วยงาน เช่น ร่วมปลูกต้นไม้ของหน่วยงาน อบต.ม่อนปิ่น ร่วมทำฝายต้นน้ำของหน่วยทหารกองกำลังผาเมือง ร่วมทำแนวกันไฟและบวชป่า ของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่เผอะ แต่กิจกรรมทั้งหมดผู้นำไม่ได้ทำขึ้นในชุมชนของตัวเอง เพียงแต่เคยเข้าไปร่วมกับหน่วยงาน

ข้างนอกเท่านั้น จากการพูดคุยทำให้ผู้นำบ้านป่าคาได้ตกลงกันว่า กิจกรรมทั้งหมดควรมาทำในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนของตัวเอง และควรจัดเป็นประจำทุกปี จากการที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ได้ผ่านการแลกเปลี่ยนกับผู้นำชุมชนบ้านจะบูนี จึงได้เห็นถึงผลดีของการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยทุกคนตกลงเข้าร่วมในโครงการพุทธอุทยานของพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และหน่วยงานอุทยานแห่งชาติคอยผ้าห่มปก ที่มีการดำเนินการอยู่แล้ว

ดังนั้นจึงเป็นการวางแผนดำเนินการโครงการพุทธอุทยานเป็นแผนแรกที่ชุมชนจะได้ร่วมกันทำในการอนุรักษ์ป่าไม้ การวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานนั้น ทางผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ได้คิดว่าควรเป็นช่วงที่ชาวบ้านไม่ได้มีงานจากการทำการเกษตร หรือปลูกข้าวไร่ เพราะทุกคนจะได้ไม่มีผลกระทบในการทำงาน และมีเวลาว่างในการมาช่วยเหลือในการเตรียมงาน ควรจะมีการแยกย่อยให้เป็นกิจกรรม และมีผลในทางปฏิบัติ

ทางแกนนำได้พูดคุยกันว่าวิถีชีวิตของชาวล่าหู่ ในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนของทุกปี ทุกคนจะเข้าถางและเผาไร่ ของตัวเอง เพื่อเตรียมการเพาะปลูกในช่วงฤดูฝนที่จะมาถึง ทำให้ไฟจากการเผาไร่ของตัวเองลุกลามเข้าพื้นที่ป่า ทำให้พื้นที่ป่าในเขตอุทยานแห่งชาติแต่ละปีเสียหายเป็นจำนวนหลายพันไร่ ทำให้ระบบนิเวศป่าโดยรวมเสียหาย เกิดมลพิษทางอากาศ ทำให้ชาวบ้านเจ็บป่วย หลายคนถึงกับต้องเข้าโรงพยาบาล สัตว์ป่าตายเป็นจำนวนมาก และเกิดความแห้งแล้ง เพราะป่าขาดความชุ่มชื้น ซึ่งส่งผลกระทบโดยรวมต่อคนในชุมชน ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์จึงคิดร่วมกันว่า ต้นเดือน มีนาคม ของทุกปี ชุมชนควรจัดกิจกรรมทำแนวกันไฟ บริเวณเขตรอยต่อที่ทำกินของชาวบ้าน กับเขตป่าไม้อุทยานแห่งชาติ

ดังนั้นทางผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์จึงได้ร่วมกันคิดต่อไปว่า ในช่วงหน้าฝนนั้น หมู่บ้านป่าคาจะมีฝนตกชุกมากควรจะปลูกป่า เพราะต้นไม้ที่ปลูกจะได้ไม้ตาย และทำฝายชะลอน้ำในหน้าฝน เพราะเหตุการณ์เมื่อปี พ.ศ. 2549 ที่ผ่านมา เกิดเหตุการณ์ดินโคลนถล่มที่บ้านยาง ตำบลแม่งอน อำเภอฝาง ทำให้มีผู้เสียชีวิตและบ้านเรือนเกิดความเสียหายหลายหลัง ซึ่งพื้นที่บ้านยางดังกล่าว ติดกับหมู่บ้านป่าคา เพียงแค่ภูเขากั้นไว้เท่านั้น จึงทำให้ทุกคนตระหนักถึงเหตุการณ์ดังกล่าว หลายคนจึงคิดว่าจะปลูกป่าตอนไหน และทำฝายตอนไหนถึงจะเหมาะสม ทางแกนนำจึงคิดร่วมกันว่าทำฝายชะลอน้ำน่าจะเป็นปลายเดือนมิถุนายน ของทุกปี เพราะว่าช่วงเดือนมิถุนายนชาวบ้านจะเพาะปลูกข้าวไร่เสร็จแล้ว และปลูกต้นไม้ควรปลูกวันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปี เพราะว่า จะได้เป็นการเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์บรมราชินีนาถ ที่พระองค์ทรงมีความสนใจในการอนุรักษ์ป่าไม้ในเมืองไทย

ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บางคนได้เสนอความคิดเห็นว่า ปัจจุบันนี้ป่าไม้ในหมู่บ้านมีการตัดเพื่อนำมาสร้างบ้านที่อยู่อาศัย มาใช้ในพิธีกรรม ตลอดจนการขายพื้นที่ทำการเกษตรมี

การรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าในเขตอุทยานทีละนิดทุกปี ทำให้ป่าในเขตอุทยานเสียหายไปมาก ควรจะมีการบวชป่าตามแนวเขตป่าอุทยาน เพื่อไม่ให้คนที่ทำการเกษตรรุกเข้าไปในเขตอุทยาน มีบางคนเสนอควรจะมีบวชป่าวันที่ 5 ธันวาคมของทุกปี ซึ่งตรงกับวันพ่อแห่งชาติ ปกติชุมชนจะมีการจัดกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านอยู่แล้ว โดยจากนี้ไปให้เพิ่มกิจกรรมบวชป่าขึ้นอีก จะได้แสดงออกถึงความจงรักภักดี แด่องค์ในหลวง ที่ครั้งหนึ่งพระองค์ท่านเคยเสด็จมาเยี่ยมชุมชนบ้านป่าคา ทั้งนี้จะมีเชิญผู้นำทางความเชื่อในชุมชน (หมอผี) และพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา มาทำพิธีทางศาสนาในการบวชป่า เพื่อให้พิธีบวชป่าเกิดความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น ซึ่งชาวบ้านจะมีความเชื่อว่าต้นไม้ที่นำผ้าเหลืองมาบวชแล้ว จะเหมือนกับการบวชพระ และต้นไม้จะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่

และก็ยังมีส่วนบางคนเสนอว่าวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านป่าคาจะต้องอาศัยป่าในการดำรงชีวิตอยู่ ฉะนั้นควรจะมีการแบ่งแนวเขตป่าให้มีความชัดเจน เหมือนการแบ่งแนวเขตป่าบ้านจะบุลี ตามที่ได้ไปศึกษาดูงานมา โดยแบ่งเป็นโซน A เป็นพื้นที่หวงห้าม ห้ามมีการเข้าไปตัดไม้เด็ดขาด โซน B ห้ามตัดต้นไม้โดยเด็ดขาด แต่สามารถเก็บของป่าได้ โซน C สามารถตัดไม้สร้างบ้าน และไม้ใช้เป็นเชื้อเพลิงได้ ทั้งนี้ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์มีแนวคิดในการทำสตัยบาธรรมในการอนุรักษ์ป่าในชุมชนบ้านป่าคา ตามวิธีการดำเนินการอนุรักษ์ป่าไม้บ้านจะบุลี มีประสบผลสำเร็จจากป่าที่เคยถูกทำลายจนกลายมาเป็นป่าที่สมบูรณ์ได้ ซึ่งทุกคนได้พูดคุย แสดงความคิดเห็น โดยที่ทุกคนมีความภาคภูมิใจ ตามแผนงานที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ร่วมกันวางไว้ปฏิบัติ ดังนี้

ตาราง 2 แผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์เป็นปฏิทินกิจกรรมต้องทำทุกปี

กิจกรรม	วันที่	สถานที่
โครงการทำแนวกันไฟ	5 มีนาคม (ของทุกปี)	แนวพื้นที่ป่าเขตอุทยาน
โครงการทำฝายชะลอน้ำ	5 มิถุนายน (ของทุกปี)	บริเวณห้วยแม่เผอะ
โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ	12 สิงหาคม (ของทุกปี)	บริเวณป่าต้นน้ำห้วยงู
โครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติ	5 ธันวาคม (ของทุกปี)	บริเวณป่าในเขตอุทยาน

หมายเหตุ บางปีอาจเปลี่ยนแปลงเวลาและสถานที่

แผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ได้ร่วมกันวางแผน ซึ่งนำผลที่ได้จากการศึกษาดูงานบ้านจะบุลีมาปรับใช้ ให้เป็นแนวทางที่ทุกคนในชุมชน ต้องร่วมกันปฏิบัติ เพราะเป็นแผนปฏิทินกิจกรรมการอนุรักษ์ที่จะต้อง

ลงมือทำทุกปี ในการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการป่าไม้ในชุมชนบ้านป่าคา สอดคล้องกับ อุ๋นตา นพคุณ (2528) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) เริ่มถูกมาใช้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ (พ.ศ. 2525 – 2529) โดยหน่วยงานต่าง ๆ ได้นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมประชาชนให้แสดงความคิดเห็นและศักยภาพในการพัฒนาโครงการที่กำหนดไว้โดยขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในกิจกรรม ได้แยกทั้งหมด 4 ขั้นตอนคือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติ
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงาน

สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ พบว่า มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาเนื่องจากแนวคิดการปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่างเป็นแนวคิดที่เน้นการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในชุมชนเป็นหลัก รวมทั้งเป็นการฟื้นฟูที่ป่าไม้ที่เป็นหมู่บ้านของชุมชนในป่าซึ่งจากการทบทวนประเด็นการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยองค์การสหประชาชาติ ได้กำหนดแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร ไว้เมื่อปี ค.ศ. 1981 ว่า เป็นการให้โอกาสแก่สมาชิกของชุมชนโดยเท่าเทียมกันในการแบ่งผลประโยชน์ จากการพัฒนาและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนยึดหลักว่าประชาชนในท้องถิ่น คือ ผู้ที่พึ่งพิงป่าต้องรู้คุณค่าของป่ามากกว่าผู้อื่น และย่อมสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับความหลากหลายของทรัพยากรป่า สถานที่ตั้งของทรัพยากรนานาชนิด สถานะภาพของป่าปัจจุบัน หลักการและวิธีการที่จะใช้ทรัพยากรและการอนุรักษ์เพื่อให้ทรัพยากรเกิดความยั่งยืน ด้วยแนวคิดนี้ประชาชนในท้องถิ่นจะมีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการป้องกันรักษา และจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายในหมู่บ้านของตัวเอง ซึ่งวิธีการจัดการแล้วแต่ละชุมชนจะกำหนดตามเงื่อนไขของแต่ละแห่ง

การจัดทำเวทีประชาพิจารณ์ร่างแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน

ในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2554 การจัดทำเวทีประชุมเพื่อทำประชาพิจารณ์ร่างแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ใช้ศาลาประชาคมบ้านป่าคา โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ และตัวแทนแต่ละครอบครัว จำนวน 89 ครอบครัว เข้าร่วมจัดทำเวทีประชาพิจารณ์ และมีเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติคอยผ้าห่มปก 2 คน เจ้าหน้าที่

พัฒนาชุมชนอำเภอฝาง 3 คน เข้าร่วมสังเกตการณ์ จึงมีชาวบ้านป่าคาให้ความสนใจเป็นอย่างมาก เพราะเป็นครั้งแรกที่ได้มีการนำแผนแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มาใช้ในชุมชน

ก่อนทำเวทีประชาพิจารณ์นั้น ทางชุมชนได้เชิญตัวแทนจากบ้านจะบูนสิ ฤๅณอมรรตน์ รัตนชัย มาบรรยายถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ป่าไม้ และความสำเร็จในบ้านจะบูนสิที่ร่วมมือกันอนุรักษ์ป่าไม้ จนขยายผลสู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทำให้ชาวบ้านจะบูนสิมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการท่องเที่ยว และทางอุทยานแห่งชาติคอกผาห่มปก ได้เชิญคุณ ธนวัฒน์ หัวหน้าเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอฝาง มาบรรยายเกี่ยวกับความสำคัญของการดำเนินงานโครงการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการวางแผน จนทำให้ชาวบ้านป่าคาเข้าใจในแผนกิจกรรมการดำเนินงานอนุรักษ์ป่าไม้ ที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ได้ร่วมกันคิดแผนออกมา

ก่อนทำการประชาพิจารณ์ที่ให้ชาวบ้านยกมือนั้น ผู้ใหญ่บ้าน นายวิชัย คีรีชัย ประธานผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ได้อธิบายถึงกระบวนการวางแผน ตั้งแต่การเปิดเวทีชุมชนครั้งแรก จนถึงไปศึกษาดูงาน จนถึงเวทีที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์นำแนวทางจากการศึกษาดูงานบ้านจะบูนสิมาปรับใช้ในชุมชน จนเกิดเป็นแผนพัฒนาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ภายใต้โครงการพุทธอุทยาน จนชาวบ้านมีความเข้าใจ จนชาวบ้านได้พิจารณาแผนการดำเนินงานแล้ว ได้รับความเห็นชอบยกมือผ่านร่างทั้งหมดปรากฏดัง ตาราง 3

ตาราง 3 จำนวนผู้เห็นชอบในการทำร่างประชาพิจารณ์

ลำดับ	แผนดำเนินงาน	จำนวนผู้ให้ความเห็นชอบ		
		เห็นชอบ	ไม่เห็นชอบ	ไม่ออกความเห็น
1	โครงการทำแนวกันไฟ ทุกวันที่ 5 มี.ค. ของทุกปี	89	-	-
2	โครงการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น ทุกวันที่ 5 มิ.ย. ของทุกปี	89	-	-
3	โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ ทุกวันที่ 12 ส.ค. ของทุกปี	89	-	-
4	โครงการบวชป่าต้นน้ำวันพ่อแห่งชาติ ทุกวันที่ 5 ธ.ค. ของทุกปี	89	-	-
5	โครงการแบ่งเขตโซนป่า (A, B, C)	89	-	-
6	ออกกฎระเบียบ กติกา ข้อบังคับ การใช้ทรัพยากรป่า	89	-	-
7	โครงการทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน	89	-	-

ฉะนั้นการชี้แจงทำความเข้าใจกับชาวบ้านก่อนจึงใช้เวลามาก การมีส่วนร่วมในการพิจารณาวางแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ชาวบ้านได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับคุณอมรรัตน์ และสอบถามผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ตลอด ในข้อสงสัยที่ต้องการความกระจ่างไม่ใช่เพียงแค่เพื่อยกมือให้ผ่านไปเท่านั้น ซึ่งสอดคล้อง กับ ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (2527) กล่าวว่า แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นหัวใจการพัฒนาชุมชน โดยเป็นแนวทางรัฐศาสตร์ในเรื่องการปกครองตนเอง คือ การให้ประชาชนได้เข้าไปตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาทุก ๆ แขนง การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานกันให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวม
ตลอดจน

ความต้องการของชุมชน

ร่วมคิดหา และสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาเพื่อ
สร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือความต้องการของชุมชน

ร่วมวางแผนนโยบาย หรือวางแผนโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อจัดหรือแก้ไขปัญหา
ของชุมชนและสนองความต้องการของชุมชน

ร่วมตัดสินใจใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

ร่วมจัด หรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและ
ประสิทธิผลหน่วยงาน

ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายไว้

ร่วมควบคุมการ ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่
ได้วางไว้ทั้งเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ต่อไป

การแปลงแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ให้กลายเป็นโครงการพัฒนาด้านการอนุรักษ์ และ
ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ไปสู่การปฏิบัติในชุมชนบ้านป่าคา

ภายหลังจากที่ชาวบ้านได้ร่วมกัน ทำประชาพิจารณ์แผนดำเนินงานโครงการพุทธ
อุทยาน เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้บ้านป่าคา เสร็จแล้ว ทางเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอฝาง ที่
ร่วมสังเกตการณ์ทำประชาพิจารณ์ตั้งแต่ต้น จนเสร็จสิ้นนั้น ได้มองเห็นถึงความสำคัญของแผนการ
ดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ป่าไม้ชุมชนบ้านป่าคา ว่ามีประโยชน์ต่อชุมชนและ
ส่วนรวมมาก เพราะเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นเรื่องสำคัญ สามารถลดปัญหาภาวะโลก

ร้อนได้ จึงได้รับปากชาวบ้านป่าคาว่า จะนำแผนการดำเนินงานนี้ผลักดันเข้าสู่ระดับอำเภอ เพื่อจัดสรรงบประมาณให้ทางชุมชน มาช่วยเหลือในการทำกิจกรรม การทำแนวกันไฟ ในวันที่ 5 มีนาคม 2554

เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอฝางจึงได้นำผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ทั้ง 20 คน ร่วมกันเขียนโครงการเสนอไปทางอำเภอ เป็นการเร่งด่วน เพราะช่วงนี้เริ่มมีไฟป่าแล้วก็เป็นที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ทั้ง 20 คน ที่จะต้องช่วยกันนำแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานไปสู่การปฏิบัติ โดยนำไปแปลงเป็นโครงการกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ส่วนมากไม่เคยผ่านการเขียนโครงการมาก่อน จึงทำให้ไม่สามารถเขียนโครงการได้ ทางพัฒนาชุมชนอำเภอฝาง จึงได้จัดวิทยากรมาอบรมในการเขียนโครงการ เพื่อเป็นการฝึกทักษะการเขียนโครงการแก่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์

จากนั้นจึงเป็นขั้นตอนของการซักถามหารือในประเด็นที่สงสัย วิทยากรได้อธิบายให้ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคาได้ฟังว่า องค์ประกอบพื้นฐานในโครงการแต่ละโครงการนั้น ควรจะมีดังนี้ชื่อแผนงาน เป็นการกำหนดชื่อให้ครอบคลุมโครงการเดียว หรือหลายโครงการที่มีลักษณะงานไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อแก้ไขปัญหา หรือสนองวัตถุประสงค์หลักที่กำหนดไว้ อย่างเช่นแผนงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรบ้านป่าคาที่ทุกคนร่วมกันวางแผน มีบางคนถามว่า “ชื่อแผนงานนั้นมีความสำคัญอย่างไร” วิทยากรตอบว่า “ชื่อแผนงานนั้นจะสัมพันธ์กับชื่อโครงการ เพราะที่จะรู้ว่าเรากำลังจะทำอะไร ทำอย่างไร และทำที่ไหน

โดยวิทยากรได้อธิบายอีกว่าชื่อโครงการ นั้นควรระบุชื่อโครงการตามความเหมาะสม มีความหมายชัดเจน และเรียกเหมือนเดิมทุกครั้งจนกว่าโครงการจะแล้วเสร็จ และวิทยากร ได้เน้นย้ำให้ทุกคนได้ช่วยกันคิดในส่วน หลักการและเหตุผล เพราะเป็นส่วนชี้แจงรายละเอียดของปัญหา และความจำเป็นที่เกิดขึ้นที่จะต้องแก้ไข ตลอดจนชี้แจงถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการดำเนินงานตามโครงการ และหากเป็นโครงการที่จะดำเนินการตามนโยบาย หรือสอดคล้องกับแผนพัฒนาชุมชน หรือแผนพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม หรือแผนอื่น ๆ ก็ควรชี้แจงด้วย ทั้งนี้ผู้เขียนโครงการ บางท่านอาจจะเพิ่มเติมข้อความว่าถ้าไม่ทำโครงการดังกล่าวผลเสียหายโดยตรง หรือผลเสียหายในระยะยาวจะเป็นอย่างไร เพื่อให้ผู้อนุมัติโครงการได้เห็นประโยชน์ของโครงการกว้างขวางขึ้น

และในส่วนวัตถุประสงค์ วิทยากรได้อธิบายว่า “เป็นการบอกให้ทราบว่า การดำเนินงานตามโครงการนั้นมีความต้องการให้อะไรเกิดขึ้น” วัตถุประสงค์ที่ควรระบุไว้ควรเป็นวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ปฏิบัติได้ และวัดและประเมินผลได้ ในระยะหลัง ๆ นี้ นักเขียนโครงการที่มีผู้นิยมชมชอบมักจะเขียนวัตถุประสงค์ เป็นวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม คือเขียนให้เป็นรูปธรรม

มากกว่าเขียนเป็นนามธรรม การทำโครงการหนึ่ง ๆ อาจจะมีวัตถุประสงค์ มากกว่า 1 ข้อได้ แต่ทั้งนี้การเขียนวัตถุประสงค์ไว้มาก ๆ อาจจะทำให้ผู้ปฏิบัติมองไม่ชัดเจน และอาจจะดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ไม่ได้ ดังนั้นจึงนิยมเขียนวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ปฏิบัติได้ วัดได้ เพียง 1 – 3 ข้อ

มีข้อคำถามจากแกนนำบางคนโดยกล่าวว่า “เป้าหมายของโครงการควรเป็นไปในทิศทางใด” วิทยากรตอบว่า “เป้าหมายควรให้ระบุว่าจะดำเนินการสิ่งใด โดยพยายามแสดงให้ปรากฏเป็นรูปตัวเลขหรือจำนวนที่จะทำได้ ภายในระยะเวลาที่กำหนด การระบุเป้าหมาย ระบุเป็นประเภทลักษณะและปริมาณ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และความสามารถในการทำงานของผู้รับผิดชอบโครงการ” และวิทยากรได้กล่าวว่า

วิธีดำเนินการ หรือกิจกรรม หรือขั้นตอนการดำเนินงาน คืองานหรือภารกิจซึ่งจะต้องปฏิบัติในการดำเนินโครงการ ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ ในระยะการเตรียมโครงการจะรวบรวมกิจกรรมทุกอย่างไว้แล้ว นำมาจัดลำดับว่าควรจะทำสิ่งใด ก่อน หลัง หรือพร้อม ๆ กัน แล้วเขียนไว้ตามลำดับ จนถึงขั้นตอนสุดท้ายที่ทำให้โครงการบรรลุวัตถุประสงค์ และในส่วนระยะเวลาการดำเนินงานโครงการของชุมชนบ้านป่าคานัน ควรคือการระบุระยะเวลาดังแต่เริ่มต้นโครงการจนเสร็จสิ้นโครงการปัจจุบันนิยมระบุ วัน-เดือน-ปี ที่เริ่มต้นและเสร็จสิ้น การระบุจำนวน ความยาวของโครงการเช่น 6 เดือน 2 ปี โดยไม่ระบุเวลาเริ่มต้น-สิ้นสุด เป็นการกำหนดระยะเวลาที่ไม่สมบูรณ์

มีผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ บางคนสงสัยเรื่องงบประมาณ ที่จะใช้ทำในโครงการนั้น จะประมาณค่าอย่างไร วิทยากรได้อธิบายว่างบประมาณ เป็นประมาณการค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นของโครงการ ซึ่งควรจำแนกรายการค่าใช้จ่ายได้อย่างชัดเจน งบประมาณอาจแยกออกได้เป็น 3 ประเภท คือ เงินงบประมาณแผ่นดิน เงินกู้และเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศ เงินนอกงบประมาณอื่น ๆ เช่น เงินเอกชน หรือองค์การเอกชน เป็นต้นการระบุของงบประมาณ ควรระบุแหล่งที่มาของงบประมาณด้วย นอกจากนี้หัวข้อนี้สามารถระบุทรัพยากรอื่นที่ต้องการ เช่น คน วัสดุ ฯลฯ ในส่วนเจ้าของโครงการหรือผู้รับผิดชอบโครงการ เป็นการระบุเพื่อให้ทราบว่าหน่วยงานใดเป็นเจ้าของหรือรับผิดชอบโครงการ โครงการย่อย ๆ บางโครงการระบุเป็นชื่อบุคคลผู้รับผิดชอบเป็นรายโครงการได้ และในส่วนหน่วยงานที่ให้การสนับสนุน

วิทยากรได้อธิบายว่าเป็นการให้แนวทางแก่ผู้อนุมัติและผู้ปฏิบัติว่าในการดำเนินการโครงการนั้น ควรจะประสานงานและขอความร่วมมือกับหน่วยงานใดบ้าง เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ “วิทยากรได้กล่าวเพิ่มเติมให้ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคาเข้าใจอีกว่า การทำโครงการควรมีการประเมินผล บอกแนวทางว่าการติดตามประเมินผลควรทำอย่างไรในระยะเวลาใดและใช้วิธีการอย่างไรจึงจะเหมาะสม ซึ่งผลของการประเมินสามารถนำมาพิจารณา

ประกอบการดำเนินการ เตรียมโครงการที่คล้ายคลึงหรือเกี่ยวข้องในเวลาต่อไป ในส่วนสุดท้าย วิทยากรได้อธิบายว่า ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ เมื่อโครงการนั้นเสร็จสิ้นแล้ว จะเกิดผลอย่างไรบ้าง ใครเป็นผู้ได้รับเรื่องนี้สามารถเขียนทั้งผลประโยชน์โดยตรง และผลประโยชน์ในด้านผลกระทบของโครงการด้วยได้

โดยการอธิบายของวิทยากรที่ทางพัฒนาชุมชนอำเภอฝาง ได้เชิญมาบรรยาย เพื่อให้ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคาได้เข้าใจ ในการฝึกเขียนโครงการในขั้นต้น และท้ายสุดถึงมีการสรุปโครงการที่ทำแล้ว ได้ผลประการใด ถ้าหากประสบผลสำเร็จ ก็สามารถนำไปขยายในจุดอื่นๆ ภายในหมู่บ้านได้ ก็สามารถจะนำไปประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสถานการณ์ ที่ชุมชนประสบปัญหาอยู่ได้ หลังฟังการสรุปบรรยายของวิทยากร ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ก็เกิดความกระตือรือร้น อยากจะเขียน โดยผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ได้ช่วยคิด และช่วยกันเขียนโครงการแรก ที่ชุมชนจะเริ่มดำเนินการตามแผนโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านป่าคา เป็นงานแรกคือ การทำแนวกันไฟบริเวณแนวเขตอุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก

โครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้านต่างๆ

โครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านป่าคา มีการแบ่งผู้รับผิดชอบ โครงการต่าง ๆ ดังตาราง 4

ตาราง 4 รายชื่อโครงการและผู้รับผิดชอบ

ลำดับ	โครงการ	ผู้รับผิดชอบ	
1	โครงการทำแนวกันไฟ	นายวิชัย	ศิริชัย
2	โครงการสร้างฝายชะลอน้ำ	นายจะหมี	ทองใจ
3	โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ	นายจะต่อ	พัฒนาพญาศิริ
4	โครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติ	นายจะแฮ	จำรัสศิริไพร
5	โครงการแบ่งแนวเขตป่า (โซน A, B, C)	นายวิชัย	ศิริชัย
6	โครงการการออกกฎระเบียบ กติกา ข้อบังคับ	นายยิ่งยง	จำรัสศิริไพร
	โครงการสัปดาห์อนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน	นายวิชัย	ศิริชัย

การนำโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไปสู่การปฏิบัติ

จากแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าบ้านป่าคา ทั้งหมด 7 แผน ได้แปลงเป็นโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าบ้านป่าคาทั้งหมด 7 โครงการ ซึ่งประกอบด้วย โครงการทำแนวกันไฟ โครงการทำฝายชะลอน้ำ โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ โครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติ โครงการแบ่งแนวเขตป่า (โซน A, B, C) การออกกฎระเบียบ ข้อบังคับการใช้ทรัพยากรป่า และโครงการทำสัตยาบันการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน

จากโครงการที่กล่าวมา เป็นสิ่งที่ชุมชนได้สะท้อนถึงปัญหาที่ผ่านมา ที่มีการขัดแย้งระหว่างหน่วยงานอุทยานและชุมชน จนไม่สามารถหาทางแก้ปัญหาได้ จนหน่วยงานอุทยาน พระบัณฑิตอาสาฯ และชุมชน ได้ศึกษาสู่กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อช่วยกันวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่า จนสามารถมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว จนทำให้ทุกคนในชุมชนและเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ มีความมั่นใจว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว และดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าตามแผนงานที่ทุกคนร่วมวางแผนไว้ ในการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ให้แผนงานดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานสำเร็จดังเป้าหมายที่วางไว้ สอดคล้องกับ เสรี พงศ์พิศ (2549: 126) กล่าวว่า การเรียนรู้คือการหาข้อมูล การเก็บข้อมูล การสำรวจข้อมูล รวบรวมแล้ววิเคราะห์ให้เป็น ก็จะทำให้เกิดความรู้ ความรู้อาจจะมีลักษณะเฉพาะเป็นเรื่อง ๆ อย่าง ๆ อาจจะเป็นเพียงความรู้แนวทางคิด ทฤษฎี อาจจะเป็นความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ถ้าหากเชื่อมโยงกับความรู้อื่น ๆ มีการบูรณาการ และนำไปสู่การปฏิบัติจนเห็นผลดีกับชีวิต ความรู้ก็จะกลายเป็นปัญญา มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของตนเองและสังคม

โครงการที่คนในชุมชนบ้านป่าคา ได้ช่วยกันทำในช่วงเวลาที่ผ่านมาที่เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ โครงการทำแนวกันไฟ ชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงผลกระทบจากไฟป่า ที่ทำให้ระบบนิเวศป่าถูกทำลาย ในหลายปีที่ผ่านมา คนในชุมชนได้เผาไร่เพียงเพราะต้องการกำจัดหญ้าที่เป็นวัชพืชเพื่อเตรียมการเพาะปลูก และเผาป่าล่าสัตว์ หรือแม้แต่เผาเพื่อให้เกิดเห็ดถอบ ส่งผลทำให้เกิดไฟป่า จนทำให้ป่าในระบบขาดความสมดุล ซึ่งปัญหาส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากฝีมือมนุษย์ทั้งสิ้น ทำให้ปีที่ผ่านมาประมาณ พ.ศ. 2552 เกิดปัญหาภัยแล้ง ส่งผลให้บ้านเรือนหลายหลังในชุมชนบ้านป่าคาตลอดจนอาศรมพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนอาโอยาม่า ขาดน้ำกิน น้ำใช้ จนได้ขอรณาสันับสนุนจาก อบต.ม่อนปิ่น และนั่นเป็นการเน้นย้ำให้ชาวบ้านป่าคา เห็นถึงความจำเป็นในการที่จะต้องช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณหมู่ในเขตอุทยานแห่งชาติไว้

ในวันเวลาดังกล่าวตามแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ในวันที่ 5 มีนาคม 2554 ทางชุมชน ได้ร่วมกันทำแนวกันไฟป่า ซึ่งเป็นครั้งแรกของชุมชนที่ได้ร่วมกันทำแนวกันไฟครอบคลุมพื้นที่ป่าไม้ในเขตอุทยานแห่งชาติ จากการพูดคุยถึงความสำคัญของการทำแนวกันไฟของผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ จนไปสู่การระดมคนในชุมชนเพื่อช่วยกันทำแนวกันไฟ รวมระยะทาง ประมาณ 7 กิโลเมตร ตั้งแต่บริเวณต้นน้ำห้วยงู จนถึงต้นน้ำแม่เหาะ โดยเพียงแค่ช่วยกันคนละไม้ละมือ ใช้อุปกรณ์ที่ทุกคนมีอยู่ เช่น จอบ มีด คราด เป็นต้น โดยทางหน่วยอุทยานแห่งชาติ สนับสนุนอาหารกลางวัน และจากนายอำเภอฝาง เป็นจำนวนเงิน 4,000 บาท เมื่อถึงเวลาทางเจ้าหน้าที่อุทยานที่มาร่วมทำแนวกันไฟได้นั่งล้อมวงทานอาหารกลางวันกับชาวบ้าน ด้วยความเป็นกันเอง สามารถช่วยลดช่องว่างระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้าน ที่มีความขัดแย้งกันในสมัยก่อนกลับมาไว้นื้อเชื่อใจกันมากยิ่งขึ้น

ภายหลังทำแนวกันไฟเสร็จสิ้นชุมชน ได้เฝ้าระวังไฟป่าที่จะเกิดขึ้น โดยเฉพาะผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ได้มีการเดินลาดตระเวน ร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติคอยผ้าห่มปกอย่างต่อเนื่อง และหากเกิดไฟป่าชาวบ้านป่าคาก็จะแจ้งเจ้าหน้าที่อุทยาน ออกมาช่วยกันดับไฟป่าทั้งกลางวันและกลางคืน เป็นปรากฏการณ์สะท้อนให้เห็นในการแก้ไขปัญหา และได้เรียนรู้ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ และชุมชน ที่มีความขัดแย้งกัน ช่วยกันหาทางออกโดยมีการวิเคราะห์ปัญหาผ่านการพูดคุย และสุดท้ายเกิดปรากฏการณ์ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ชาวบ้านหันหน้ามาจับมือกับเจ้าหน้าที่อุทยาน ร่วมแรงร่วมใจ ในการปกป้องผืนป่า ในเขตอุทยานแห่งชาติคอยผ้าห่มปก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531: 11-14) ได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาชนบท โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนมี 5 ขั้นตอนดังนี้คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหาและความต้องการแท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง ซึ่งปัญหาเหล่านี้คนภายนอกหรือนักพัฒนาชนบทจะเป็นผู้กระตุ้น ให้ชาวชนบทที่อยู่กับปัญหา และรู้จักปัญหาของตัวเองดีกว่าคนอื่น ทำให้เกิดความเข้าใจและยอมรับอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสวนและแยกแยะ สาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้ว ว่าเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็เพื่อให้การแก้ไขนั้นตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกวิธีการ และวางแผนในการแก้ไขปัญหา และการแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดี และข้อเสียแตกต่างกันหลังจากได้

ทราบข้อดีข้อเสียแล้ว ควรปล่อยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่า จะเลือกวิธีการไหน จากนั้นก็จะเป็นการวางแผนเพื่อการแก้ปัญหา

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะมีฐานะยากจนขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวบ้านก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุน และร่วมดำเนินงาน อย่างน้อยชาวบ้านก็ยังมีแรงของตนเองที่สามารถเข้าร่วมได้ และบางแห่งนอกจากแรงงานแล้ว ชาวชนบทก็สามารถเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวชนบทรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่างๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้นเพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล การติดตามผลมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้า และสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานในกิจกรรมด้านต่างๆ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนแบ่งออกเป็นกรณี 2 กรณี กรณีแรกโครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานของรัฐ และกรณีที่สองคือกิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน

กฎระเบียบที่ทุกคนได้มีส่วนร่วมไปสู่การปฏิบัติ

นอกจากการดำเนินการตามแผนงาน โครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าในชุมชน สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนคือ ชาวบ้านรู้สึกห่วงแหนทรัพยากรป่าอันมีค่าที่ทุกคนได้มีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์ด้วยมือของตัวเอง จนในที่สุดชุมชนบ้านป่าคา ได้ตั้งกฎระเบียบและร่วมทำสัตยาบันตามกฎระเบียบที่วางไว้ ใครฝ่าฝืนก็จะมิบทลงโทษตามกฎหมายที่ทุกคนร่วมกันวางไว้ซึ่งได้นำแนวทางกฎระเบียบบ้านจะนุสจากการศึกษาดูงาน มาปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนบ้านป่าคา

ข้อห้าม กฎ กติกา และบทลงโทษ การใช้ทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้านป่าคา ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

1. ห้ามตัดไม้แปรรูปขายให้คนนอกชุมชน
2. ห้ามบุกรุกแผ้วถางลักลอบตัดไม้ทำลายป่าในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (ป่าโซน A) และป่าต้นน้ำ
3. ห้ามตัดต้นไม้ดิบเพื่อเผาถ่านและกานดันไม้เพื่อให้ต้นไม้ยืนต้นตาย
4. ห้ามจุดไฟเผาป่า (ยกเว้นพื้นที่ทำกินที่ติดป่าอุทยานแต่ต้องทำแนวกันไฟ)
5. ห้ามนำกล้วยไม้ในป่าชุมชนไปขายให้คนข้างนอก

6. ห้ามขายพื้นที่ทำกินในเขตป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ
7. ห้ามคนนอกบ้านป่ามาใช้ประโยชน์จากป่าอนุรักษ์ชุมชนบ้านป่าคา
8. ห้ามล่าสัตว์เพื่อขายให้คนนอก
9. ห้ามล้างล้างน้ำยาเคมีลงในลำห้วยทั้ง 2 ลำห้วย
10. ห้ามทิ้งขยะลงในลำห้วย

บทลงโทษหากมีคนฝ่าฝืน

1. ตัดไม้แปรรูปขายให้คนนอกชุมชน ปรับ 500 – 5,000 บาท ต่อครั้ง
2. ตัดไม้เพื่อเผาถ่านขาย ปรับ 500 บาท ต่อครั้ง
3. จุกไฟเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ ปรับ 1,000 บาท ต่อครั้ง
4. บุกรุกป่าพื้นที่อนุรักษ์ (ขายพื้นที่ทำกิน) ครั้งแรกมีการตักเตือน ครั้งที่ต่อไป

ให้คณะกรรมการพิจารณาบทลงโทษตามความผิด

ข้อยกเว้นการใช้ไม้จากป่า

ให้นำไม้มาสร้างบ้านได้แต่ต้องขออนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านและต้องปลูกทดแทนปีละครั้งโดยทุกคนในครอบครัวช่วยกันปลูก แต่ครอบครัวที่ขออนุญาตสร้างบ้านห้ามซื้อขาย ให้คนนอกชุมชนเด็ดขาด

จากกฎระเบียบ ที่ทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกัน จนนำไปสู่เป็นแนวทางปฏิบัติในการที่จะอนุรักษ์ป่าภายในชุมชนบ้านป่าคา สอดคล้องกับ ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533: 33) ได้แบ่งแนวทางการพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชนออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. การพัฒนาคนในระดับปัจเจกชนหมายถึง การให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้เกิดความรอบรู้ และทักษะในการใช้เหตุผล ตัดสินใจดำรงชีวิต การมีความเชื่อและค่านิยมที่ยึดถือความเป็นไทย และการประหยัดเป็นพื้นฐานซึ่งรวมถึงการพัฒนาจิตสำนึก และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกชุมชน และขณะเดียวกันก็สามารถนำความรู้ ไปประกอบอาชีพได้อย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรม และศักยภาพทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และการบริหารชุมชน

2. การพัฒนาในระดับกลุ่มหมายถึง การกำหนดเงื่อนไขและเปิดโอกาสทางการเมือง การบริหาร ให้คนชนบทสามารถรวมกลุ่ม และพัฒนาอำนาจต่อรองของชุมชน เพื่อให้

สามารถต้านทานการเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มพลังภายนอกได้ สามารถจะใช้ปรับปรุงคัดแปลงหรือควบคุมทรัพยากร และภาวะแวดล้อม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวทางการพัฒนาเรียนรู้ของคนในชุมชน จึงต้องกระทำทั้งในระดับปัจเจกชนและในระดับกลุ่ม เพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นของชุมชนมีความสำคัญดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อันทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ กระบวนการดังกล่าวคือ กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่สามารถพัฒนาศักยภาพของคน ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร
3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็น การยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจทางเลือกในการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น
4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
5. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นจุดเด่นการพัฒนา ที่ประชาชนมีส่วนร่วม และมีบทบาทในการกำหนดแผนงาน โครงการ และวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายกระบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออกในการพัฒนา ในการพัฒนาท้องถิ่นของตัวเอง

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ที่สำคัญคือ

1. เป็นกระบวนการรวมกลุ่มที่เกิดจากสมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้ ร่วมกันพูด คุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำถาม และแนวทางอื่นในการพึ่งตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการที่สมาชิกของครอบครัว ชุมชน ได้ร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้ เท่ากับการยอมรับการเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมองได้ มีประสบการณ์ของการทดลองในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาของครอบครัวและชุมชนร่วมกัน
2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ไข ปัญหาและตอบสนองความต้องการพึ่งตนเอง และการพัฒนาของชีวิตจริง เป็นพลวัตรของการเรียนรู้จากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไขเมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็ลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวนการคิด

ทำ ทบทวนวิเคราะห์ ทำทั้งหมดไปซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของครอบครัว และชุมชน ได้ยกระดับความคิดและสังคมมีปัญหาไว้

3. เป็นการเรียนรู้จากการแก้ไขในชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้เพื่อหาความพยายามในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของครอบครัวและชุมชน ดังนั้นการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชน จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิดสติปัญญาของสมาชิกให้สูงขึ้นแต่ยังรวมถึงการกล้าที่จะร่วมคิดริเริ่ม และค้นคว้าหาวิธีการแก้ไขปัญหา และพึ่งตนเองได้

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวดิ่ง การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกของครอบครัว และชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน จนเป็นลักษณะเครือข่ายความรู้ที่เชื่อมโยงกัน

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายและข้อเสนอแนะ

สรุปผลวิจัย

บริบทชุมชน

บ้านป่าคา ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบัน มีจำนวนประชากร 590 คน เป็นหญิง 318 คน เป็นชาย 272 คน มี 89 หลังคาเรือน 114 ครอบครัว สัญชาติไทย เชื้อชาติลาหู่ ตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูงจากระดับน้ำทะเล 960 เมตร พิกัดที่ 47Q 510089 E 2201330 N ห่างจากตัวอำเภอฝาง 16 กิโลเมตร ห่างจากศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ 175 กิโลเมตร มีลักษณะเป็นพื้นที่ลาดคอนเนินสลับภูเขาเล็ก จุดสูงสุดอยู่ทางทิศตะวันตก ตามลำดับภูมิประเทศ โดยรวมของหมู่บ้านป่าคา ทิศตะวันออกของหมู่บ้านจะเป็นไร่ข้าว ส่วนทางทิศใต้ตามบริเวณเชิงเขาจะมีแหล่งน้ำห้วยงู ไหลผ่านและเป็นประปาภูเขาที่ชาวบ้านใช้บริโภคและใช้ทางการเกษตร สภาพภูมิประเทศ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ป่าไม้ และพื้นที่ระหว่างภูเขา มีลำห้วยงูและลำห้วยแม่เผอะ ไหลผ่านหมู่บ้านมีน้ำใช้เพียงพอตลอดปี บ้านป่าคา เป็นหมู่บ้านที่อยู่เชิงเขาซึ่งเป็นต้นน้ำห้วยงูและห้วยแม่เผอะ ซึ่งทั้ง 2 ลำห้วยทำให้ป่าและน้ำมีความสมบูรณ์ แต่สำหรับพื้นที่ทำการเกษตร มีไม่มากนัก เนื่องจากเป็นพื้นที่เชิงเขาและติดกับอุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก

สภาพพื้นที่มีทั้งเป็นที่ราบ ที่ลาดเชิงเขา และภูเขา แบ่งได้ดังนี้

พื้นที่ราบ	ประมาณ 10%
พื้นที่ดอน	ประมาณ 10%
พื้นที่ลาดเชิงเขา และภูเขา	ประมาณ 80%

ที่ตั้งหมู่บ้านตามกฎหมาย

เดิมบ้านปาคานั้น ทั้งที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ไม่มีสิทธิครอบครองพื้นที่ตามกฎหมาย เพราะเป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติ แต่ปัจจุบันทางกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช ได้จำแนกพื้นที่ชุมชนบ้านป่าคาออกจากแผนที่อุทยานแห่งชาติแล้ว แต่ยังไม่มีการออกเอกสารสิทธิที่ออกโดยราชการ ให้เป็นที่ทำกินอย่างถูกต้องตามกฎหมายทั้งหมด

วิถีชีวิตของชาวชุมชนบ้านป่าคาจะมีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วน ใหญ่ ที่ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในป่าแทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการดำเนิน ชีวิตประจำวันที่ทุกคนรอบครัวจะต้องใช้พื้นที่ในการประกอบอาหาร การหาของป่าประกอบอาหาร การทำไร่ ทำนา ทำสวน การทำไร่เลื่อนลอย แม้แต่พิธีกรรมทางความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีของ ชุมชน ในแต่ละปีต้นไม้ถูกตัดเพื่อมาใช้ในการพิธีกรรม การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นจำนวนมาก

กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของคนทุกฝ่ายในชุมชน

การศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อวางแผน ดำเนินการโครงการพุทธอุทยาน กรมศึกษาบ้านป่าคา ตำบลม่อนปิ่นอำเภอฝางจังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก โดยเฉพาะผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ทั้ง 20 คน ที่มาจากการเลือกตั้งและแต่งตั้งจากหัวหน้าอุทยานดอยผ้าห่มปก ซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วย ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต.บ้านป่าคา แกนนำกลุ่มเยาวชน และคณะครูโรงเรียนตำรวจตระเวน ชายแดนอาโอฮาม่า

จากการเปิดเวทีในวันที่ 26 ตุลาคม 2553 ผ่านการพูดคุยในชุมชน ได้สะท้อน บทเรียนในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ การวิเคราะห์ปัญหาอย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ที่ร่วมกับ พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติดอยผ้าห่มปก จนพัฒนาเป็นโจทย์ และคำถามการวิจัย เป็นสิ่งที่ทำให้ทุกคนอยากจะเห็นการเปลี่ยนแปลง และกำหนดทิศทางแนวทาง อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนด้วยตัวของคนในชุมชนเอง ไม่ให้ผู้อื่น หรือทางหน่วยงานรัฐ นำโครงการต่าง ๆ มายัดให้ชุมชนโดยที่คนในชุมชนยังไม่พร้อมและกำหนดให้ชุมชนได้ทำแต่เพียง ฝ่ายเดียว ซึ่งผลสุดท้ายแล้วชุมชนไม่ได้เห็นความสำคัญของโครงการ เพราะชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วม ตั้งแต่เริ่มต้น การมีส่วนร่วมกันคิดแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าในครั้งนี้ เป็นประสบการณ์ตรงจากบทเรียนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานในปี ที่ผ่านมา นำไปสู่การวิเคราะห์บทเรียนจากการดำเนินงานร่วมกัน สุดท้ายคนในชุมชน พระบัณฑิต อาสาฯ และเจ้าหน้าที่อุทยาน ได้พูดคุยผ่านเวที หลายต่อหลายครั้ง จนนำไปสู่การร่วมคิดแผน ดำเนินการโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่า ผ่านประสบการณ์ตรงและการศึกษา คูงาน ชุมชนบ้านจะนุสี ที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง การหาคำตอบจาก การพูดคุยผ่านเวที ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จนได้แผนดำเนินงานโครงการพุทธ

อุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ภายในชุมชน ซึ่งต่อมาได้แปลงแผนไปสู่โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ทั้งหมด 7 โครงการ

จากผลที่เกิดขึ้นในกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ซึ่งพบว่าในดำเนินการแต่ละกิจกรรมมีความสอดคล้องและต่อเนื่องกัน เป็นการดำเนินไปภายใต้วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมดังนี้

1. สร้างความเข้าใจในการทำแผนดำเนินโครงการพุทธอุทยาน
2. ประชุมกลุ่มทวิชัยและกลุ่มผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์
3. ศึกษาบริบทชุมชนบ้านป่าคาในด้านการใช้ทรัพยากร
4. นำผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ศึกษาดูงานชุมชนบ้านจะบูนีที่ประสบผลสำเร็จในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าในชุมชน
5. จัดเวทีชุมชนเพื่อคืนข้อมูลจากการสัมภาษณ์แก่ชุมชน ประมวลผลจากการศึกษาดูงานบ้านจะบูนี ตำบลแม่สลองใน อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เพื่อนำแนวทางมาปรับใช้ในชุมชน
6. ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ช่วยกันวางแผนอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ชุมชนบ้านป่าคา
7. จัดเวทีชุมชนเพื่อทำประชาพิจารณ์ร่างแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน
8. จัดฝึกปฏิบัติ การเขียนและจัดทำโครงการให้แก่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์
9. ผู้นำชุมชนร่วมกันเขียนโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานจากกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

และสุดท้ายเป็นการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ซึ่งเป็นการแปลงแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ให้กลายเป็นโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ชุมชนบ้านป่าคา ซึ่งการแปลงแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานไปสู่การปฏิบัติ ทางชุมชนได้ดำเนินการแล้วให้เห็นเป็นรูปธรรมแล้ว 2 โครงการ 2 กิจกรรม คือ โครงการทำแนวกันไฟ โครงการแบ่งโซนป่าอนุรักษ์ (A, B, C) กิจกรรมการทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และออกกฎระเบียบกติกา บทลงโทษ การใช้ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน ในส่วนที่เหลืออีก 3 โครงการ ซึ่งประกอบด้วยโครงการทำฝายชะลอน้ำ โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ โครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติ

ซึ่งอีก 3 โครงการ จะมีการดำเนินการตามแผนที่วางไว้ในอนาคต โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทั้งหมดที่กล่าวมาได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม อันนำไปสู่การแก้ไขปัญหการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในการดำเนินชีวิตอย่างรู้คุณค่า ของคนในชุมชน ทำให้ชาวบ้าน

ป่าคาหันมาเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ป่าไม้ ผลสุดท้ายสามารถลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่อุทยานและชุมชนได้ ภายใต้การดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่เป็นไปตาม คำถามงานวิจัยที่ว่า “พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา จะกระตุ้นให้ชาวบ้านป่าคาเกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานพัฒนาฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ได้รับการแก้ไขตรงตามความต้องการได้อย่างไร”

อภิปรายผล

การวิเคราะห์ปัญหาคามหลัก อริยสัจ 4 ด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านป่าคานั้น ตรงกับ แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระพุทธศาสนา พระสงฆ์เสริม แสงทอง (2541: 142) กล่าวว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นการจัดการอย่างเป็นระบบ มีขั้นตอนวิธีการที่ชัดเจนในทุกขั้นตอนตามหลักอริยสัจสี่ คือมีความเข้าใจปัญหาอย่างเป็นระบบ มีการจัดการอย่างเป็นขั้นเป็นตอนว่าจะทำอย่างไรกับสภาพปัญหา สาเหตุที่แท้จริงของปัญหาที่แน่นอนเป็นจริงและเป็นไปได้ในการเข้าถึง ส่วนในประเด็นเกี่ยวกับวิธีการจัดการนั้นต้องมีมาตรการที่เป็นขั้นตอนสามารถนำไปสู่วิธีการปฏิบัติได้อย่างครอบคลุมระบบในการจัดการในสามด้าน ด้านความรู้ ความเข้าใจ มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสภาพความเป็นจริงของปัญหา ด้านจิตใจสำนึกต่อความเป็นจริงทางสิ่งแวดล้อม มีจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคงหนักแน่นในการแก้ปัญหาอย่างมีพลัง และมีมาตรการในการออกกฎหมาย กติกา ขั้นตอน การปฏิบัติในการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของข้อปฏิบัติที่ต้องงดเว้นที่เรียกว่าวินัย หรือข้อปฏิบัติที่จะต้องทำให้เกิดขึ้นที่เรียกว่าหลักธรรม มีความชัดเจนในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบตามหลักพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าอริยสัจสี่จะต้อง มีความประสานกลมกลืนกันทั้งระบบการเรียนรู้สภาพปัญหาที่เรียกว่าสังจญาณ ระบบการจัดการปัญหาอย่างครบถ้วนที่เรียกว่ากัจจญาณ และระบบการตรวจสอบการจัดการให้มีความถูกต้องและเป็นจริงเรียกว่ากตญาณ จนมีครบถ้วนสมบูรณ์ในระบบการจัดการที่จะทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ที่เกิดขึ้นจากตัวมนุษย์ได้ยุติลง บนกระบวนการจัดการอย่างมีเหตุผล

การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ระบุไว้อย่างสมเหตุสมผล “ของโครงการพุทธอุทยาน” เพื่อการปฏิบัติในการกำจัดปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเป็นระบบ อันเป็นจุดมุ่งหมายที่ชุมชนต้องการ รวมถึงการอนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้เห็นว่าปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนนั้นแก้ไขได้ ดังรายละเอียดในตาราง 5

ตาราง 5 การวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหามุมชนตามหลักอริยสัจ 4

หลักอริยสัจ 4 พระพรหมคุณาภรณ์ (2548: 204)	การวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหามุมชน ตามหลักอริยสัจ 4 ในการดำเนินงาน “โครงการพุทธอุทยาน”
ทุกข์ ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาวะที่บีบ คั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่น ความ ปราศจากไม่สมหวัง พวดอีกนัยหนึ่ง คือ ภาวะที่แฝงด้วยความกดดัน ที่มีความ บกพร่อง ไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว	ทุกข์ (ปัญหามุมชน) 1. ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยชุมชนเป็นชุมชนใหญ่ จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่เพียงพอต่อคนในชุมชน 2. ปัญหาพื้นที่ป่าถูกบุกรุก เพื่อทำไร่เลื่อนลอย 3. ปัญหาเรื่องน้ำ ซึ่งน้ำไม่พอในหน้าแล้งเพราะป่าถูกทำลาย 4. ปัญหาผลผลิตตกต่ำ เพราะดินขาดความสมบูรณ์ 5. ปัญหาหน้าดินถูกชะล้าง 6. ปัญหาข้าวไม่พออุปโภค 7. ปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่อุทยาน
สมุทัย เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของ ปัญหาซึ่งจะต้องแก้ไขปัญหามาและกำจัดให้ หหมดสิ้นไป	สมุทัย (มูลเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน) จากการเปิดเวทีเพื่อรับฟังปัญหาของชุมชน ในวันที่ 26 ตุลาคม 2553 ทำให้ทราบว่า ชาวบ้านป่าคำมีความเป็นอยู่โดย พึ่งพิงอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต ในอดีต ทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ เพียงพอต่อคนใน ชุมชน ซึ่งกาลเวลาผ่านไปทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้อย่าง สิ้นเปลือง ความสมบูรณ์อย่างในอดีตแทบไม่เหลือให้คนรุ่น หลังได้เห็น ความทุกข์ยากของคนในชุมชนจึงเห็นได้ชัด ที่ทำ กินดินขาดความสมบูรณ์ น้ำส้วมป่า แหล่งอาหาร มีไม่ เพียงพอต่อคนในชุมชน สุดท้ายพื้นที่ชุมชนถูกประกาศเป็น พื้นที่อุทยาน ยังส่งผลให้คนในชุมชนทุกข์ขึ้น ไปอีกเพราะ เจ้าหน้าที่รัฐใช้กฎหมายเข้ามาจัดการทรัพยากรที่เหลืออยู่ จึง ทำให้ชาวบ้านเกิดการขัดแย้งกับทางเจ้าหน้าที่อย่างในปัจจุบัน
นิโรธ เป็นขั้นปราศจากปัญหา คือ การออกจาก ปัญหา อันเป็นจุดมุ่งหมายที่ชุมชนต้องการ และ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหาด้านทรัพยากร ป่าไม้ในชุมชนนั้นเป็นไปได้	1. ภาวะความเข้มแข็งของชุมชนบ้านจะบุลี ในการจัดการป่า ชุมชน โดยใช้ฐานประเพณีวัฒนธรรมบ้านจะบุลี โดยแบ่ง ออกเป็นป่าพิธีกรรมตามความเชื่อ การกำหนดกติการ่วมกัน ภายในหมู่บ้านที่มีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ ทรัพยากรป่า เช่น การป้องกันไฟป่า การทำฝาย การ อนุรักษ์พันธุ์ การส่งเสริมให้ชาวบ้านจัดการท่องเที่ยวเชิง นิเวศ เพื่อเป็นอาชีพเสริม

ตาราง 5 (ต่อ)

หลักอริยสัจ 4 พระพรหมคุณาภรณ์ (2548: 204)	การวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหาชุมชน ตามหลักอริยสัจ 4 ในการดำเนินงาน “โครงการพุทธอุทยาน”
นิโรธ การกำหนดวิธีการปฏิบัติเพื่อกำจัดปัญหาได้แก่การเดินทางสายกลาง ประกอบด้วยมรรคมืด 8 ประการ คือ 1. สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ การเห็นตามความเป็นจริง รู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี 2. สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ ไม่อาฆาตพยาบาท ตลอดจนไม่เบียดเบียนผู้อื่น 3. สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ พูดในสิ่งที่ดี ไม่พูดเท็จ 4. สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำชอบ ทำในสิ่งที่ดี ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ผู้อื่น 5. สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ การประกอบอาชีพสุจริต ไม่ทำสิ่งที่เป็นผลร้ายต่อผู้อื่น 6. สัมมาวาชามะ คือ พยายามชอบ การรักษาความดีให้คงอยู่ตลอดไป 7. สัมมาสติ หมายถึง การระลึกชอบ ในสิ่งที่รู้สิ่งที่เห็น ไปตามความเป็นจริง	2. ภาวะทรัพยากรป่าหลังการฟื้นฟู ของชุมชนบ้านจะบูนีเป็นป่าที่ชุมชนได้ช่วยกันดูแลรักษาให้เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพรของชุมชน บ้านจะบูนีจึงได้รับประโยชน์จากป่าคือ มีรายได้ในการหาของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ หนอนไม้ไผ่ 3. การนำองค์ความรู้จากการศึกษาดูงานบ้านจะบูนี มาปรับประยุกต์ใช้ในการจัดทำแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ในลักษณะเป็นปฏิทินการอนุรักษ์ประจำปี เช่น การทำแนวกันไฟการทำฝาย การบวชป่า การแบ่งโซนป่า A B C เป็นต้น
มรรค การกำหนดวิธีการปฏิบัติเพื่อกำจัดปัญหาได้แก่การเดินทางสายกลาง ประกอบด้วยมรรคมืด 8 ประการ คือ 1. สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ การเห็นตามความเป็นจริง รู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี 2. สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ ไม่อาฆาตพยาบาท ตลอดจนไม่เบียดเบียนผู้อื่น 3. สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ พูดในสิ่งที่ดี ไม่พูดเท็จ 4. สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำชอบ ทำในสิ่งที่ดี ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ผู้อื่น 5. สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ การประกอบอาชีพสุจริต ไม่ทำสิ่งที่เป็นผลร้ายต่อผู้อื่น 6. สัมมาวาชามะ คือ พยายามชอบ การรักษาความดีให้คงอยู่ตลอดไป 7. สัมมาสติ หมายถึง การระลึกชอบ ในสิ่งที่รู้สิ่งที่เห็น ไปตามความเป็นจริง	มรรค การปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาด้วยทุกขด้านทรัพยากรป่าและน้ำบ้านป่าคา การหาวิธีแนวปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม ของคนชุมชน ที่มีตัวแทนเครือข่ายอนุรักษ์จำนวน 20 คน พระสงฆ์ และเจ้าหน้าที่อุทยาน 1. สัมมาทิฐิ คือการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ชุมชน พระสงฆ์ และเจ้าหน้าที่อุทยาน หาวิธีการแก้ปัญหาร่วมกัน 2. สัมมาสังกัปปะ คือ การที่ชุมชนมีแนวคิดที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตามแผนดำเนินงาน “โครงการพุทธอุทยาน” 3. สัมมาวาจา คือ การพูดคุย การเจรจา อย่างสร้างสรรค์ ในการวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อหาทางออกร่วมกัน 4. สัมมากัมมันตะ คือ การปฏิบัติตามแผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่วางแผนไว้ และปฏิบัติ ตามกฎระเบียบ อย่างเคร่งครัด 5. สัมมาอาชีวะ คือ การที่ชุมชนประกอบอาชีพอย่างสุจริต ไม่ตัดไม้ทำลายป่า เพื่อทำไร่เลื่อนลอย และล่าสัตว์ป่าอย่างในอคติที่ผ่านมา

ตาราง 5 (ต่อ)

หลักอริยสัจ 4 พระพรหมคุณาภรณ์ (2548: 204)	การวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหามุขมชน ตามหลักอริยสัจ 4 ในการดำเนินงาน “โครงการพุทธอุทยาน”
8. สัมมาสมาธิ คือ การตั้งจิตตั้งมั่น ให้ จิตใจจด จ่ออยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้นาน	6. สัมมาวาชามะ คือ มุขมชนมีความพยายาม หาแนวทางในการ ที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ให้อยู่ถึงรุ่นลูก รุ่นหลาน 7. สัมมาสติ คือ การมีสติ ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มี อยู่อย่างจำกัด อย่างประหยัดและรู้คุณค่าของคนในมุขมชน บ้านป่าคา 8. สัมมาสมาธิ คือ การที่คนในมุขมชนมีจิตใจที่ตั้งมั่น ที่จะ แก้ไขปัญหาให้ตัวเองได้พ้นทุกข์ ที่เกิดจากปัญหาด้าน ทรัพยากรป่าไม้

ตามแนวคิด สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ชัยอนันต์ สมุทวณิช และกุสุมา
สนิทวงศ์ ณ อุทยา (2535) กล่าวว่า การเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ระหว่างรัฐกับประชาชนนั้นมีความ
แตกต่างกัน ประชาชนมีความสัมพันธ์กับป่าไม้ในเชิงเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม เป็นหลักใน
ลักษณะที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติเรียกว่าลักษณะนิเวศนิยม ส่วนรัฐนั้นมีความสัมพันธ์กับ
ป่าในด้านเศรษฐกิจเป็นลักษณะการเข้าถึงป่าแบบเทคนิคนิยม ซึ่งเป็นการจัดการในลักษณะ
แทรกแซงต่อธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรประชาชน และรัฐจึงมีความแตกต่างกัน
และนำไปสู่ภาวะที่เรียกว่าความขัดแย้งด้านทรัพยากร การแก้ไขข้อขัดแย้งโดยการมีส่วนร่วมของ
ชุมชนจึงเป็นทางออกซึ่งมีหลักสำคัญคือ

1. เป็นการจัดการเพื่อรักษาระบบนิเวศของชุมชน
2. เพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชน
3. เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการ
อนุรักษ์
4. เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนมีสิทธิในการดูแล รักษา และการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากร

แผนการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนบ้านป่าคา ภายใต้การดำเนินงานโครงการพุทธ
อุทยาน มีความเหมือนกัน คือ ขอบเขตในการรักษาผลประโยชน์ จากทรัพยากรป่าไม้ของ
หน่วยงานภาครัฐ ที่มีตัวบทกฎหมายเป็นตัวกำหนด ซึ่งเป็นการจัดการในลักษณะแทรกแซงต่อ

ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรประชาชน และรัฐจึงมีความแตกต่างกันและนำไปสู่ภาวะที่เรียกว่าความขัดแย้งด้านทรัพยากร ดังในอดีตที่ผ่านมา

ในวางแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ชุมชนบ้านป่าคา เป็นการแก้ไขข้อขัดแย้งโดยการมีส่วนร่วมในชุมชนที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันคือ

1. เป็นการจัดการเพื่อรักษาระบบนิเวศของชุมชนบ้านป่าคา โดยผ่านโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ 7 โครงการเพื่อรักษาสภาพป่าให้คงสภาพอยู่
2. เพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชนที่ทุกคนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าในการดำเนินชีวิตประจำวัน
3. เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
4. เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนบ้านป่าคา มีสิทธิในการดูแล รักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

เครื่องมือที่ใช้ในการทำแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานใช้เวทีการถอดบทเรียน ผ่านการพูดคุย ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกใช้เทคนิคการทำ Focus Group Mind Map Future Search Conference (F.S.C.) และใช้หลักพุทธธรรม อริยสัจ 4 วิเคราะห์ ตลอดจนการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

การแปลงแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานไปสู่การปฏิบัติ มีการจัดลำดับความสำคัญ และความเป็นไปได้ของแผนการดำเนินงานโครงการ เพื่อรักษาระบบนิเวศของชุมชนบ้านป่าคา โดยผ่านโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ 7 โครงการ เพื่อไม่ให้กระทบต่อการดำเนินชีวิตและวิถีชุมชน ตลอดจนมีการประสานกับหน่วยงานและองค์กรข้างนอก เพื่อให้การดำเนินงานตามแผนโครงการพุทธอุทยาน มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังรายละเอียด ตาราง 6

ตาราง 6 การแปลงแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานไปสู่การปฏิบัติ

การจัดการป่าชุมชน	เครื่องมือใช้ในการทำแผน	แผนการดำเนินงานโครงการ
1. การจัดการทรัพยากรป่าเพื่อ รักษาระบบนิเวศป่าไม้ ชุมชน	1. เวทีถอดบทเรียน 2. ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก 3. ใช้เทคนิคการทำ Focus	1. การทำแนวกันไฟ 2. ทำฝายชะลอน้ำ 3. ปลูกล้าวันแม่แห่งชาติ
2. เพื่อสนองต่อระบบเศรษฐกิจ ของชุมชน	Group Mind Map Future Search	4. บวชป่าวันพ่อ 5. ตั้ง กฎ กติกา
3. เพื่อดำรงรักษาประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ในการ อนุรักษ์	4. ใช้หลักพุทธธรรม อธิบาย 4 วิเคราะห์ชุมชน	6. แบ่งโซนอนุรักษ์ (A , B, C)
4. เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนมีสิทธิ ในการดูแล และรักษา ประโยชน์	5. การสังเกตอย่าง มีส่วนร่วม	7. ทำสัตยาบรรณการ อนุรักษ์

ข้อเสนอแนะ

1. จากการวิจัยนี้เป็นการแก้ไขปัญหาในระดับชุมชน ซึ่งเป็นงานต้นแบบของการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ตามนโยบายของรัฐมนตรี กระทรวงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทั้ง 6,000 แห่งทั่วประเทศ ที่มีพระสงฆ์อยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และพื้นที่ป่าสงวน เขาร่วมโครงการ หลายแห่งมีการดำเนินงานโครงการแล้ว แต่ไม่มีแบบแผนในการจัดการ ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมดำเนินการตั้งแต่ต้น เหมือนบทเรียนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานบ้านป่าคาที่ผ่านมา

การวิจัยนี้ มีพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขาบ้านป่าคา ที่เข้าร่วมโครงการพุทธอุทยาน ได้เป็นแกนนำหลัก มีส่วนแนะนำชาวบ้าน ให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานชุมชนบ้านป่าคา ที่ชุมชนเคยมีปัญหา ความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่อุทยาน ในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน ได้หันหน้ามา พุดคุย วิเคราะห์ปัญหา ผ่านเวทีร่วมกัน ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด และความต้องการของชุมชนบ้านป่าคา การวิจัยชุดนี้เป็นเหมือนเครื่องมือหนึ่ง ที่ช่วยให้ ชุมชน ทบทวนตัวเอง ได้มีการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนที่เรียกว่า “ระเบิดจากภายใน” ทำให้ชุมชนได้

ค้นพบหนทางแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง ที่สะสมมานาน เป็นเหมือนบานประตู ที่ให้คนในชุมชนได้เดินทางออกจากปัญหา ซึ่งเป็นนวัตกรรมทางปัญญาของชุมชน ที่ได้มีส่วนร่วมกันคิดเป็นผลงานที่เกิดขึ้น ในการวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้บ้านป่าคา โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในกิจกรรมต่าง ๆ จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากขาดซึ่งความสามัคคี ของคนในชุมชน ที่จะร่วมมือ ร่วมใจ กันทำงานอย่างจริงจัง ตลอดทั้งหน่วยงานอุทยานแห่งชาติ ที่เป็นพี่เลี้ยงให้กับชุมชนตั้งแต่แรก ในการสนับสนุน ด้านงบประมาณที่เกินกำลังความสามารถของคนในชุมชน ในการทำกิจกรรม การอนุรักษ์ป่าในแต่ละครั้ง ที่จำเป็นต้องหนุนเสริมจากหน่วยงานอุทยานแห่งชาติคอยผ้าห่มปก ถึงจะทำให้โครงการอนุรักษ์ป่าไม้ในชุมชนได้มีพลัง ในการขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ จนประสบผลสำเร็จ เป็นผลงานสามารถจับต้องได้ ในการที่จะ “ปลูกป่าในใจคน” เพื่อให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของป่าไม้ รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด และรู้คุณค่า ต่อไป

2. โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้ง 6 โครงการคือ โครงการทำแนวกันไฟ โครงการทำฝายชะลอน้ำ โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ โครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติ โครงการแบ่งโซนป่าอนุรักษ์ (A, B ,C) การทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ การตั้งกฎ กติกา ระเบียบข้อบังคับ เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และผ่านการทำประชาพิจารณ์ เพื่องานโครงการต่าง ๆ ขับเคลื่อน ต่อไปได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้ง หน่วยงานอุทยานแห่งชาติ และองค์การบริหารส่วนตำบลม่อนปิ่น ควรมีการหนุนเสริมด้านงบประมาณ เพราะโครงการที่กล่าวมาเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม และประเทศชาติ สามารถลดปัญหาภาวะโลกร้อน และการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ในเขตอุทยานได้ เพื่อให้ชุมชนได้มีความมั่นใจว่าชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาของตัวเองได้ เพื่อให้มีการ ค่อยๆลด ในการแก้ไขปัญหาด้านต่าง ๆ ของชุมชน โดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจ และสังคม ต่อไป ซึ่งไม่มีหน่วยงานไหน ที่เคยแก้ไขปัญหา ของชุมชนบ้านป่าคาได้มาก่อน

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยในครั้งนี้เป็นเพียงการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนบ้านป่าคา เพื่อวางแผนอนุรักษ์ ซึ่งประเด็นดังกล่าว ได้พูดคุยวิเคราะห์ปัญหาตัวเองผ่านเวที ซึ่งชุมชนมีปัญหาด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านทรัพยากร แต่ชุมชนต้องการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรให้เห็นเป็นรูปธรรมก่อน เพื่อให้ชุมชนมีความมั่นใจ ว่าสามารถแก้ไขปัญหาของตัวเองได้ ก่อนที่จะขยาย ไปสู่ปัญหาอื่น ๆ ซึ่งประกอบด้วย

1. ด้านเศรษฐกิจ ซึ่งส่วนใหญ่ ชุมชนบ้านป่าคามีรายได้น้อย ต้องพึ่งพารายได้จากการทำการเกษตรเป็นหลัก คนในชุมชนไม่มีอาชีพเสริม เพื่อให้มีรายได้ที่เพิ่มขึ้น จึงทำให้คนในชุมชนเป็นหนี้ จากการทำการเกษตร ซึ่งผู้ที่จะทำการวิจัยควรทำในด้านการหาแนวทางให้ชุมชนมีอาชีพเสริม เพื่อให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น

2. ด้านสังคม และการศึกษา ชุมชนบ้านป่าคามีปัญหาด้านความสะอาด ซึ่งผลมีจากการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้าน เช่น หมู วัว ควาย ถ่ายของเสีย เต็มทางเดิน และทุกที่ของหมู่บ้าน เป็นต้นซึ่งชาวลาหู่ส่วนมาก จะปล่อยสัตว์เลื้อยหากินเองตามธรรมชาติ จึงทำให้ชุมชนมีปัญหาด้านความสะอาด และสุขอนามัย การศึกษาของเยาวชน ก็เป็นปัญหาหนึ่ง เพราะเยาวชนส่วนมาก จะไม่เรียนต่อ ในชั้นที่สูง ส่วนมากจะจบ ป.6 แล้วออกมาช่วยพ่อแม่ทำงาน จึงทำให้การศึกษาของเยาวชนบ้านป่าคา ต่ำกว่าเกณฑ์ เพราะไม่มีใครที่จบในระดับชั้นมัธยมศึกษา การวิจัยในบ้านป่าคาจะมีค่ายิ่งถ้ามีการวิจัยต่อ เรื่องหาแนวทางทำให้ชุมชนมีความสะอาด และทำให้เยาวชนมีการศึกษาที่สูงขึ้น

3. ด้านสิ่งแวดล้อม การทำวิจัยครั้งต่อไป ควรหาแนวทางการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มาต่อยอด เพราะป่าไม้บ้านป่าคา มีทัศนียภาพที่สวยงาม มีจุดชมวิว ป่าไม้มีความที่ร่มรื่น และสามารถเดินทางไปได้ค่อนข้างสะดวก

บรรณานุกรม

- กิตติศักดิ์ ลำสอนจิตต์. 2551. กระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาแผนการพัฒนาชุมชน ตามภูมิสังคม อย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- โกมล แพรกทอง. 2535. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการป่าไม้ชุมชน เล่ม 1 หน่วย 1. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. 2534. พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. 2553. ทิศทางการพัฒนาสู่อนาคต. กรุงเทพฯ: สำนักงานวิจัย สถาบัน บริหารศาสตร์.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. 2535. สิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง: ความ มั่นคงของรัฐกับความไม่มั่นคงของราษฎร. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีทอง หงส์วิวัฒน์. 2527. สรุปมติข้อเสนอแนะจากการประชุม “การมีส่วนร่วมในการพัฒนา”. กรุงเทพฯ: ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณะสุขมหาวิทยาลัยมหิดล.
- นพมาศ สุใจคำ. 2551. องค์ประกอบและโครงสร้างป่าดิบเขาด่านน้ำขุนแปะภายใต้การจัดการที่ แตกต่าง. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- นโยบายป่าไม้แห่งชาติ. 2523. “กรมป่าไม้กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”. [ระบบ ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.forest.go.th/forestfarm1> (12 ตุลาคม 2553).
- ปราณี สีนุชัย. 2551. การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เอกสารประกอบการสัมมนาการ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแห่งประเทศไทย ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมคุณภาพ สิ่งแวดล้อม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). 2548. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).
- พระมหาเจิม สุวโจ. 2543. บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- พระมหาบัณฑิต ปลูกจิตเสวี (นิสาภัย). 2549. แนวคิดทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี.
- พระสงเสริม แสงทอง. 2541. แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระพุทธศาสนา. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ไพเวศ ศรีบุตตรา. 2552. การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิ
สังคม กรณีศึกษา บ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง. เชียงใหม่:
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

วันรักษ์ มิ่งมโนาคิน. 2531. การพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สมบัติ อยู่เมือง. 2542. “ศูนย์วิจัยภูมิสารสนเทศเพื่อประเทศไทยจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.gisthai.org/research/>
(9 กุมภาพันธ์ 2551).

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.).

2548. แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน
โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.)

เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันติสมบัติ. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 1.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์.

เสรี พงศ์พิศ. 2549. แผนชีวิต เศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อรศรี งามวิทยาพงษ์. 2549. กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง: จากยุคชุมชน
ถึงยุคพัฒนาความทันสมัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิทยาลัยการจัดการสังคม.

อนุวงศ์ แซ่ตั้ง. 2551. “ชุมชนบ้านสามขา ต้นแบบ “ฝ่าย” ของคนคันทัน”. [ระบบออนไลน์].
แหล่งที่มา <http://pttinternet.pttplc.com/greenglobe/2551/community> (12 ตุลาคม 2553).

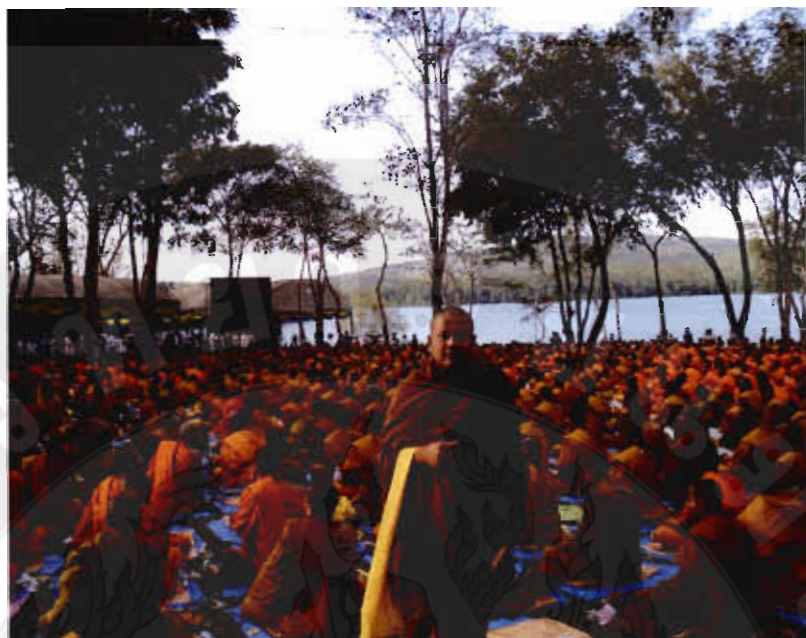
อุทยานแห่งชาติคอยผ้าห่มปก. 2551. “สภาพป่าและสภาพอากาศ”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา
http://park.dnp.go.th/visitor/nationparkshow.php?PTA_CODE=1097 (18 พฤศจิกายน
2554).

อุ้นดา นพคุณ. 2528. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา”. การศึกษาการมีส่วน
ร่วมของประชาชน. กรุงเทพฯ: สื่อสารมวลชน.

อุษา เทียนทอง. 2546. “ความหมายความสำคัญและกระบวนการจัดทำแผนชุมชน”. [ระบบ
ออนไลน์]. แหล่งที่มา [http://pattannathai.nesdb.go.th/Community_ppr/news/Apri/](http://pattannathai.nesdb.go.th/Community_ppr/news/Apri/community8_9april/communitypage4.doc)
[community8_9april/communitypage4.doc](http://pattannathai.nesdb.go.th/Community_ppr/news/Apri/community8_9april/communitypage4.doc) (7 เมษายน 2554).







ภาพผนวก 1 การเข้าประชุมรับฟังนโยบายการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ของกระทรวง
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีพระสงฆ์ จำนวน 6,000 รูป เข้าร่วม
ประชุม



ภาพผนวก 2 การประชุมชี้แจงสร้างความเข้าใจในการวางแผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน
ชุมชนบ้านป่าคา



ภาพผนวก 3 เปิดเวทีชุมชน วิเคราะห์ปัญหา โดยเชิญตัวแทนแต่ละครอบครัวเข้าร่วม และ
คัดเลือกผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์จำนวน 20 คน



ภาพผนวก 4 จัดประชุมทีมวิจัย และผู้นำกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ ได้รับการคัดเลือกจากอุทยาน
จำนวน 20 คน โดยใช้เวทีชุมชนเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้และวิเคราะห์ชุมชน



ภาพผนวก 5 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำบ้านจะบูนี และผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา



ภาพผนวก 6 ศึกษาบริบทชุมชนบ้านจะบูนีของผู้นำบ้านป่าคา



ภาพผนวก 7 ศึกษาป่าชุมชนบ้านจะบูนี และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ปัญหาทรัพยากรป่าไม้



ภาพผนวก 8 ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคร่วมกันถอดบทเรียน จากการศึกษาดูงานบ้านจะบูนี และข้อมูลซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ภายในชุมชนของตนเอง



ภาพผนวก 9 การระดมความคิดเห็นของผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์ ก่อนที่จะได้เป็นแผนการดำเนินงาน โครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนบ้านป่าคา



ภาพผนวก 10 แผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ที่ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์นำเสนอ โดยเป็นโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าเป็นปฏิทินประจำปี



ภาพผนวก 11 การสำรวจป่าของผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ ดอยฟ้าห่มปก เพื่อวางแผนแบ่งเขตแนวป่าอนุรักษ์ (โซน A B C)



ภาพผนวก 12 การบรรยายความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าของผู้นำบ้านจะบูนี ก่อนทำประชา
พิจารณาแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานบ้านป่าคา



ภาพผนวก 13 บรรยายการทำให้ประชาชนเห็นชอบร่างแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน



ภาพผนวก 14 ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา ฝึกเขียนโครงการ และจัดทำโครงการ



ภาพผนวก 15 การทำแนวกันไฟป่าชุมชนบ้านป่าคา ตามแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน



ภาพผนวก 16 การปลูกป่าชุมชนบ้านป่าคา ตามแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน



ภาพผนวก 17 การทำฝายชะลอน้ำชุมชนบ้านป่าคา ตามแผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน



ภาพผนวก 18 ผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์บ้านป่าคา เข้าร่วมฝึกการดับไฟป่า



ภาคผนวก ข

รายชื่อทีมนักวิจัยในโครงการ

หัวหน้าโครงการ: พระชัยวัฒน์ อุดกปญโญ

ลำดับ	ชื่อ – สกุล	ตำแหน่ง
1	นายประพันธ์ ทะนะศักดิ์	หัวหน้าสถานที่ท่องเที่ยวอุทยานแห่งชาติ (น้ำรู)
2	นายวิชัย คีร์ชัย	ผู้ใหญ่บ้าน
3	นายจะหมี ทองใจ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
4	นายจะต่อ พัฒนาพฤชาติรี	ส.อบค.หมู่ 11
5	นายจะแะ จำรัสศิริไพร	ส.อบค.หมู่ 11
6	จ.ส.ค.ปรีชา แก้วฟู	ครูโรงเรียน ดชด.อายาม่า
7	นายจะหา พงพนาโคจร	กรรมการ
8	นายอิงยง จำรัสศิริไพร	กรรมการ
9	นายจะก่า จำรัสศิริไพร	กรรมการ
10	นายจะดู นาทอ	กรรมการ
11	นายธำรง พัฒนาพฤชาติรี	กรรมการ
12	นายสมบัติ จำรัสศิริไพร	กรรมการ
13	นายจะรา พนาศิริวรรณ	กรรมการ
14	นายยะละ จะหา	กรรมการ
15	นายธวัชชัย จำรัสศิริไพร	กรรมการ
16	นายอาชา พัฒนาพฤชาติรี	กรรมการ
17	นายจะดี จำรัสศิริไพร	กรรมการ
18	นายจำรัส พนาศิริวรรณ	กรรมการ
19	นายจะหา นาทอ	กรรมการ
20	นายจะคินะ พงพนาโคจร	กรรมการ
21	นายจะฟู ดุงวง	กรรมการ
22	นายจะพะ จะฮือ	กรรมการ
23	นายจ๊ะก่า คำเลื้อ	กรรมการ
24	นายจะหมอ ฐิติพพนา	กรรมการ

รายชื่อที่ปรึกษา

อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์

รองศาสตราจารย์สมชาย องค์กรประเสริฐ

รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง



ภาคผนวก ก

ผลการทำประชาพิจารณ์ แผนการดำเนินงาน
โครงการพุทธอุทยานชุมชนบ้านป่าคา

แผนการดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานบ้านป่าคา

วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2554

จำนวนผู้เข้าร่วมทำประชาพิจารณ์และสังเกตการณ์ จำนวนทั้งหมด 98 คน แบ่งเป็น

ชาวบ้านป่าคา	89 คน
เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอฝาง	3 คน
เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ	3 คน
ผู้นำบ้านจะบูนี	1 คน
พระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา	1 รูป
ครูโรงเรียน ดชค.อาโอยาม่า	1 คน

จำนวนผู้เห็นชอบในการทำร่างประชาพิจารณ์

ลำดับ	แผนดำเนินงาน	จำนวนผู้ให้ความเห็นชอบ		
		เห็นชอบ	ไม่เห็นชอบ	ไม่ออกความเห็น
1	โครงการทำแนวกันไฟ ทุกวันที่ 5 มี.ค. ของทุกปี	89	-	-
2	โครงการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น ทุกวันที่ 5 มิ.ย. ของทุกปี	89	-	-
3	โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ ทุกวันที่ 12 ส.ค. ของทุกปี	89	-	-
4	โครงการบวชป่าต้นน้ำวันพ่อแห่งชาติ ทุกวันที่ 5 ธ.ค. ของทุกปี	89	-	-
5	โครงการแบ่งเขตโซนป่า (A, B, C)	89	-	-
6	ออกกฎระเบียบ กติกา ข้อบังคับ การใช้ทรัพยากรป่า	89	-	-
7	โครงการทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน	89	-	-

แผนดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานเพื่อการอนุรักษ์เป็นปฏิทินกิจกรรมประจำปีทุกปี

กิจกรรม	วันที่	สถานที่
โครงการทำแนวกันไฟ	5 มีนาคม (ของทุกปี)	แนวพื้นที่ป่าเขตอุทยาน
โครงการทำฝายชะลอน้ำ	5 มิถุนายน (ของทุกปี)	บริเวณห้วยแม่เผอะ
โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ	12 สิงหาคม (ของทุกปี)	บริเวณป่าต้นน้ำห้วยงู
โครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติ	5 ธันวาคม (ของทุกปี)	บริเวณป่าในเขตอุทยาน

การแบ่งผู้รับผิดชอบ โครงการพุทธอุทยานเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านป่าคา

ลำดับ	โครงการ	ผู้รับผิดชอบ
1	โครงการทำแนวกันไฟ	นายวิชัย คีรีชัย
2	โครงการสร้างฝายชะลอน้ำ	นายจะหมี ทองใจ
3	โครงการปลูกป่าวันแม่แห่งชาติ	นายจะต่อ พัฒนาพฤษศิริ
4	โครงการบวชป่าวันพ่อแห่งชาติ	นายจะแฮ จรัสศิริไพร
5	โครงการแบ่งแนวเขตป่า (โซน A, B, C)	นายวิชัย คีรีชัย
6	โครงการการออกกฎระเบียบ กติกา ข้อบังคับ	นายอึ้งยง จรัสศิริไพร
	โครงการสัถยาบันการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน	นายวิชัย คีรีชัย



ภาคผนวก ง

แบบสัมภาษณ์บ้านป่าคา

แบบสัมภาษณ์ชุดที่.....
 ชื่อผู้ให้ข้อมูล.....
 บ้านเลขที่.....
 ชื่อผู้สัมภาษณ์.....
 วัน/เดือน/ปี.....

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง

กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนดำเนินโครงการพุทธอุทยาน: กรณีศึกษาบ้านป่า
 คา ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

คำชี้แจง

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผน
 ดำเนินงานโครงการพุทธอุทยาน ทำการศึกษาที่บ้านป่าคา ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จังหวัด
 เชียงใหม่ โดยข้อมูลที่ได้จะนำไปประกอบการทำปัญหาพิเศษ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิตสาขาการ
 พัฒนากุมิสังคมอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และเป็นฐานข้อมูลสำคัญในการวางแผนในการ
 ดำเนินโครงการพุทธอุทยานเท่านั้น

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้สัมภาษณ์

1. เพศ () ชาย () หญิง
2. อายุ.....ปี
3. การศึกษา
 - () 1. ไม่เคยเรียนหนังสือ
 - () 2. เรียนแต่ไม่จบภาคบังคับ ป.6
 - () 3. จบการศึกษาชั้นประถมศึกษา
 - () 4. ระดับชั้นมัธยมศึกษาต้น
 - () 5. ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
 - () 6. สูงกว่าระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

4. สถานภาพสมรส

() 1. โสด () 2. สมรส

() 3. หย่า () 3. หม้าย

5. อาชีพหลักของท่าน ที่เป็นแหล่งรายได้ของครอบครัว

() 1. เกษตรกรรม () 4. รับราชการ

() 2. ค้าขาย () 5. อาชีพอื่นๆ.....

() 3. รับจ้างทั่วไป

6. รายได้จากการประกอบอาชีพ เฉลี่ยประมาณ ทั้งหมด.....บาท/ปี

7. ท่านเคยได้เข้ารับการฝึกอบรมให้ความรู้ จากวิทยากร/นักวิชาการป่าไม้ ที่เข้ามาให้ความรู้ ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติภายใต้โครงการพุทธอุทยาน หรือไม่

() 1. เข้าฝึกอบรม () 2. ไม่เคยเข้ารับการฝึก

8. ท่านเคยไปทัศนศึกษา / ดูงานนอกชุมชนที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่

() 1. ได้ไปทัศนศึกษา () 2. ไม่ได้ไปทัศนศึกษา

9. ท่านเคยเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเวทีชุมชน เรื่องการจัดทรัพยากรธรรมชาติบ้างหรือไม่

() 1. เคย () 2. ไม่เคย

10. ท่านได้ใช้ความรู้ที่ได้จากในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และทัศนศึกษาดูงาน ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมาประกอบใช้ในชุมชนหรือไม่

() 1. เคย มาประกอบใช้ในชุมชน เช่น

.....
.....

() ไม่เคย

11. ท่านคิดว่าป่าไม้ในหมู่บ้านมีความสำคัญ และมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต ตลอดทั้ง ความเป็นอยู่ ประเพณีวัฒนธรรม

() มี เพราะ

.....
.....

() ไม่มี เพราะ.....

12. ท่านได้เอาภูมิปัญญาท้องถิ่นในอดีตมาเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน หรือไม่

() 1. เคย ภูมิปัญญาใช้ในการอนุรักษ์ เช่น

.....

.....

() ไม่เคย

13. ท่านเคยมีพฤติกรรมในอดีตที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนหรือไม่

() เคย เช่น

.....

.....

() ไม่เคย

14. ท่านมีความเต็มใจ ในการยึดหลัก กฎเกณฑ์ กฎระเบียบที่สร้างขึ้นของชุมชน เกี่ยวกับการป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในโครงการพุทธอุทยานของชุมชนหรือไม่

() 1. มี

() ไม่มี

15. ท่านเข้าใจ หรือไม่ ถึงการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติภายใต้โครงการพุทธอุทยานในชุมชนของท่าน อย่างไร

() 1. เข้าใจ อย่างไร

.....

() 2. ไม่เข้าใจ อย่างไร

.....

16. ท่านคิดว่า ราษฎรในชุมชนของท่านเอง หลังจากที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากเวทีชุมชน การฝึกอบรมจาก วิทยากร / นักวิชาการ ที่มาให้ความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร และการออกไปทัศนศึกษาหาความรู้ในพื้นที่ ว่าปัจจุบันชุมชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในโครงการพุทธอุทยานโดยชุมชนเอง หรือไม่ / อย่างไร

() 1. มี

() 2. ไม่มี

(มี) อย่างไร

.....

.....

16.ปัญหาและข้อเสนอแนะ การดำเนินงานโครงการพุทธอุทยานในการอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติ โดยหน่วยงานรัฐ พระสงฆ์ และชุมชน

() 1. มี

() 2. ไม่มี

ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

.....



ภาคผนวก จ

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	พระชัยวัฒน์ อุดกปญโญ (หันกลาง)	
เกิดเมื่อ	25 ตุลาคม 2524	
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2551	ปริญญาตรี คณะสังคมศาสตร์ วิชาเอกรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
ประวัติการทำงาน	พ.ศ. 2544-2546	รับราชการทหารกองประจำการ ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราชภาคที่ ๓
	พ.ศ. 2546	อุปสมบท ณ วัดสี่เหลี่ยม ตำบลเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์
	พ.ศ. 2548	รักษาการเจ้าอาวาสวัดสี่เหลี่ยม
	พ.ศ. 2551-ปัจจุบัน	โครงการพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา